

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, CSc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, CSc., dr. L. Dvonč, CSc., J. Holý, dr. G. Horák, CSc.,
dr. J. Horecký, DrSc., prof. dr. E. Jóna, doc. dr. F. Miko, CSc., doc. dr. P. Ondrus, CSc.,
univ. prof. dr. E. Paulíny, DrSc., dr. Š. Peciar, CSc., doc. dr. J. Ružička, DrSc., dr. M.
Šalingová, CSc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27.

OBSAH

Diskusia o racionalizácii pravopisu	257
Dvonč L., K otázke racionalizácie slovenského pravopisu	258
Mistrík J., Jazyk v dievčenskom románe Jediná	270
Mlacek J., Parentéza a jej členenie	279

Diskusie

Horák E., Predminulý čas v slovenčine	286
Sabol J., K otázke vykania v slovenčine	298

Zprávy a posudky

Anton Jánošík šesťdesiatročný. E. Jóna	301
O. Kajanová – Š. Čulen, Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník. J. Oravec	303
V. Betáková, Metodika slovenského jazyka v 6.–9. ročníku základnej deväť- ročnej školy. G. Horák	304
Seminár o otázkach literatúry pre deti a mládež. G. Horák	307

Rozličnosti

K významu slova <i>znik</i> . M. Šalingová	309
<i>Hamuljak</i> – <i>Hamuliak</i> . L. Dvonč	309
<i>Anglo-americký</i> , <i>angloamerický</i> , <i>Angloameričania</i> . L. Dvonč	311
K slovám <i>big beat</i> a <i>džez</i> . R. Kuchar	313
<i>Don Juan</i> – v <i>Donovi Juanovi</i> . L. Dvonč	313
<i>Robespierrovec</i> , <i>Laplaceov</i> . L. Dvonč	314

Odpovede na listy

<i>Ide byť prehliadka skriň</i>	316
<i>Otázky, aké len slina na jazyk prinesie?</i>	316
<i>O pol druhu minúty bude devätnásť hodín</i>	317
<i>Ulica Maxima Gorkého</i> , nie „Maxima Gorkija“	318
<i>Čakáreň</i> – „čakáľňa“	319
<i>Možno povedať čisté blato?</i>	319
<i>Keď prišlo na lámanie chleba</i> . G. Horák	320

DISKUSIA O RACIONALIZÁCIÍ PRAVOPISU

Z kruhov učiteľov slovenčiny ustavične prichádzajú nové podnety k uskutočneniu prenikavejšej reformy slovenského pravopisu, ktorá by znamenala jeho podstatné zjednodušenie a tým i uľahčenie vyučovania slovenského jazyka v škole. Pravopisná úprava, ktorá sa uskutočnila r. 1953 a ktorá nesporne znamenala zjednodušenie niektorých pravopisných pravidiel a celkové uľahčenie slovenského pravopisu, zdá sa školským praktikom, najmä z nižšej strednej školy, nedostačujúca. Najviac sa volá po riešení otázky ypsilonu, ale poukazuje sa aj na niektoré iné tzv. ťažké body nášho súčasného pravopisného systému. V poslednej organizovanej diskusii o problémoch vyučovania slovenského pravopisu, ktorá prebiehala na stránkach časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole, možno vidieť pokrok v tom, že viacerí diskutujúci nevidia už v uskutočnení pravopisnej reformy jedinou cestu k prekonaniu ťažkostí a neúspechov vo vyučovaní slovenského jazyka, ale sa zamýšľajú nad celým komplexom problémov vyučovacieho procesu a nad zložitými vzťahmi pravopisu s jazykom.

Nijaká pravopisná sústava netrvá večne. Pravopis každého živého jazyka treba z času na čas upravovať, ak zaostal za vývojom samého spisovného jazyka, a to nielen za vývojom jeho štruktúry, ale často i za narastaním jeho spoločenských funkcií. Avšak každá pravopisná úprava je viazaná na existujúci, na predchádzajúci pravopisný systém a jeho vývojové tendencie. Dokonca i prvá kodifikácia spisovného jazyka je do značnej miery podmienená celkovou kultúrnou situáciou, v ktorej sa uskutočňuje, a písomnou tradíciou, pokiaľ taká tradícia existuje. V omnoho väčšej miere sa uplatňuje táto kultúrna podmienenosť pravopisu vtedy, ak ide o jazyk s dlhšou spisovnou tradíciou. Lebo práve pravopis, keďže určuje písomnú podobu spisovného jazyka, predstavuje kultúrnu hodnotu, ktorá vyžaduje odbornú starostlivosť ako všetky iné kultúrne hodnoty. Preto u národov s dlhou kultúrnou tradíciou nie je ani menšia zmena pravopisu mysliteľná bez predchádzajúcich dôkladných diskusií jazykových teoretikov i praktikov a bez vyjadrenia príslušníkov všetkých vrstiev širokej kultúrnej verejnosti.

Ani my nechceme a nemôžeme postupovať ináč. I keď uskutočnenie pravopisnej úpravy je úlohou jazykovedcov a vrcholnej jazykovednej inštitúcie, v právnej diskusii treba dať slovo všetkým zainteresovaným zložkám našej spoločnosti, teda nielen jazykovedcom a učiteľom, ale i publicistom, redaktorom, typografom, kultúrnym, osvetovým a iným verejným pracovníkom; treba vypočúť mienku tých, ktorí súčasný pravopis aktívne ovládajú, i tých, ktorí si pravopis osvojujú. Len takou všestrannou výmenou názorov sa utvorí priaznivé podmienky pre ďalšiu racionalizáciu nášho pravopisu. Je možné, že výsledok diskusií i sama pravopisná úprava bude pre mnohých znamenať sklamanie. Netreba však zabúdať, že pri každej pravopisnej úprave ide o rozličné kompromisy. Preto by nebolo správne dať sa v diskusii unášať nejakým jednostranným radikaliz-

mom. Práve tak chybné by bolo stáť na stanovisku skostnateneho konzervativizmu.

Vedecké kolégium jazykovedy Slovenskej akadémie vied ustanovilo pravopisnú komisiu, ktorá bude usmerňovať diskusiu o problémoch slovenského pravopisu v časopise Slovenská reč, prípadne v iných orgánoch, zhrnie výsledky týchto diskusií a vypracuje návrh na ďalšiu racionalizáciu slovenského pravopisu. Slovenská pravopisná komisia úzko spolupracuje s paralelnou českou pravopisnou komisiou, ktorú vymenovalo Vedecké kolégium jazykovedy CSAV. Diskusia o problémoch českého pravopisu sa už začala v časopisoch Český jazyk a literatura a Slovo a slovesnost. Tieto paralelné diskusie o českom a slovenskom pravopise treba chápať vo vzájomnej súvislosti. V našom časopise otvárame diskusiu článkom Ladislava Dvoně, člena slovenskej pravopisnej komisie.

Redakcia

K OTÁZKE RACIONALIZÁCIE SLOVENSKÉHO PRAVOPISU

Ladislav Dvoně

Posledná väčšia úprava slovenského pravopisu sa uskutočnila roku 1953. Táto úprava priniesla niekoľko zmien. Najvýznamnejšou zmenou bolo zjednodušenie pravidiel o písaní predpôn s- (so-), z-, zo. Tieto predpony píšeme teraz podľa dnešnej spisovnej výslovnosti, t. j. pred znelou spoluhláskou a pred samohláskou píšeme predponu z-, pred neznelou spoluhláskou píšeme predponu s- a v slabičnej podobe v zhode s výslovnosťou vždy predponu zo- (aj namiesto staršej predpony so-), napr. *zhromaždiť*, *zísť sa*, *skaziť*, *odskočiť* a pod. Podľa výslovnosti píšu sa aj príslovkové zložky a zložené predložky, napr. *skrátka*, *spoza*, *spopod* a pod. Táto zmena sa týkala značného počtu slov s uvedenými predponami (v dôsledku toho sa značne zmenilo aj abecedné zaradenie takýchto slov v slovníkoch). Tým sa spisovná slovenčina ustálila vo veľmi citlivom bode. Starší spôsob písania začal totiž príliš nebezpečne narušovať správnu výslovnosť v tých prípadoch, kde sa pred nepárovou znelou (zvučnou) spoluhláskou písala predpona s-. Ďalšou dôležitou zmenou bolo zjednodušenie pravidla o písaní predložiek s, so (dnes sa spája so 7. pádom) a z, zo (spája sa s 2. pádom). Ďalej sa zjednotilo písanie koncového -i v slovesných tvaroch množného čísla minulého času a podmienovacieho spôsobu, napr. *chlapí robili*, *ženy prali*, *deti (by) sa hrali* a pod. V zhode s dnešnou výslovnosťou sa dĺžka samohlások v cudzích slovách označuje všade tam, kde sa dlhá samohláska vyslovuje. Podľa živej výslovnosti píšeme dnes *séria*, *batéria*, podobne píšeme dlhé ó v slovách typu *filológ*, *filológia*, *agronóm*, *agronómia* atď.

Uskutočnili sa ešte aj ďalšie menšie pravopisné úpravy a aj menšie úpravy v gramatike. Ich podrobný výpočet sa podáva v prehľade úprav Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, ktorý je odtlačený v úvode tejto príručky.¹ Menšie zmeny pravopisných a gramatických pravidiel a jednotlivé drobné doplnky a spresnenia sa podľa výsledkov novšieho bádania uskutočnili aj v zrevidovaných vydaniach Pravidiel z r. 1957 a 1963.² Všetky tieto zmeny a úpravy prispeli k zdokonaleniu a zjednodušeniu slovenského pravopisu.

Napriek uvedeným zmenám stretávame sa najmä u učiteľov s kritickým postojom k dnešnému pravopisu. Nemožno povedať, že by azda tu bol nesúhlas s úpravami, ktoré sa uskutočnili r. 1953, resp. r. 1957 a 1963. Práve naopak. Skutočnosť, že sa nepožaduje návrat k staršiemu spôsobu písania spred r. 1953, ukazuje, že úpravy Pravidiel z r. 1953 boli správne a životaschopné. Pritom, ako je dostatočne známe, niektoré z uskutočnených úprav stretávali sa spočiatku aj s čiastočným nesúhlasom, či už ide o písanie predpôn *s-*, *z-*, *zo-* (predtým aj *so-*) podľa výslovnosti, alebo o jednotné písanie slovesných tvarov typu *robili* (predtým aj *robily*) alebo napokon o písanie predložiek *s*, *so*, *z*, *zo* podľa gramatického princípu. Ale aj po všetkých zjednodušeníach a viditeľných zlepšeníach sa slovenský pravopis pokladá za ťažký, keďže mu treba najmä na školách venovať veľmi veľa času, pričom dosiahnuté výsledky nezodpovedajú pozornosti, ktorá sa u nás ešte stále venuje pravopisu na školách. Všimnime si trochu bližšie školskú formu jazykovej výchovy, pretože pri úvahách o pravopise je táto zložka veľmi dôležitá.

V príslušnej literatúre sa dnes čoraz viac zdôrazňuje, že „z hľadiska trvalého aktívneho osvojenia si spisovného jazyka... zvládnutie len jeho písanej podoby nestačí“, ako to napr. formuloval F. Miko.³ V rámci školskej jazykovej výchovy mal by teda pravopis podľa možnosti zaberat čo najmenší počet hodín venovaných vyučovaniu jazyka. Skutočnosť je však aj dnes taká, že pravopisu sa na školách venuje už v učebných osnovách značne veľká pozornosť. Pritom ide len o stav ideálny, pretože pravopisu sa venuje vlastne väčšia pozornosť, než to predpokladajú učebné osnovy. Pravopis by sa mal prakticky obmedzovať zhruba na prvých päť ročníkov našej základnej školy. S pravopisom sa však musia učitelia zaoberať aj v ďalších ročníkoch, a to aj vo vyšších triedach strednej školy. Pritom sa konštatuje, že neraz ani maturanti našich stredných a odborných

¹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953, 8 n.

² Zrevid. vyd., Bratislava 1957, 14 n.; 4., zrevid. vyd., Bratislava 1963, 24 n. Niektoré menšie zmeny sa uskutočnili aj v treťom vydaní z r. 1962, pripravenom najmä pre potreby škôl (pozri vo vyd. z r. 1963 na str. 22 n.; v samotnom vydaní z r. 1962 sa tieto zmeny nespomínajú).

³ F. Miko, *Problémy jazykovej výchovy*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 72.

škôl neovládajú slovenský pravopis. Potom neprekvapuje ani skutočnosť, že pravopisu sa neraz musia venovať aj na vysokých školách, pretože na vysoké školy prichádzajú maturanti s vážnymi pravopisnými nedostatkami;⁴ ba ani absolventi slovenského jazyka na vysokých školách neovládajú v detailoch slovenský pravopis.

Príčiny takýchto nedostatkov hľadajú sa u žiaka alebo u učiteľa, menej v samotnom pravopisnom systéme. Niekedy sa dokonca chyba vidí celkom jednostranne len v učiteľovi alebo len v žiakovi.⁵ Nemožno nevidieť, že značná časť nedostatkov v ovládaní pravopisu spočíva v nedostatočnej schopnosti žiaka osvojiť si príslušné pravopisné pravidlá alebo v nedostatočnej odbornej a metodologickej pripravenosti učiteľa slovenského jazyka. Nazdáваме sa však, že istý podiel na dnešnom neuspokojivom stave má aj sám súčasný pravopis.

V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že rastúce nároky na znalosti z rozličných vedných odborov, najmä však odborov, ktoré sa dnes najviac rozvíjajú a sú spoločensky závažné, ako napr. nároky na znalosti z techniky, z fyziky, chémie, astronómie a iných prírodných vied⁶ vedú školské orgány k obmedzovaniu celkového počtu hodín zo slovenského jazyka. Ak sa v minulosti pri značnej nerozvinutosti iných vedných odborov a ich závažnosti pre praktický život človeka mohla venovať pomerne veľká pozornosť jazyku, mohol sa trpieť ako istý „luxus“ aj taký pravopis, ktorý má rozličné výnimky, nepravidelnosti atď., zdedené z minulosti. Nie je to však

⁴ O ťažkostiach pri vyučovaní y pozri v článku J. Štefanoviča *Niekoľko psychologicko-metodických poznámok k vyučovaniu vybraných slov*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 8, 1962, 46–51. V ročníku 1959 od 2. č. a v roč. 1960 časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole prebiehala diskusia o stave pravopisných vedomostí a návykov u našich žiakov na rozličných stupňoch a typoch škôl, o príčinách zaostávania v pravopise a o prostriedkoch na odstránenie zaostávania v pravopise (uviedol ju článok V. Schronka *Ako zlepšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu* a ďalej do diskusie prispelo 18 autorov). Diskusiu uzavrel J. Oravec (*Ako zlepšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 6, 1960, 175–181). Takmer všetci účastníci diskusie si sťažovali na to, ako uvádza J. Oravec, že nielo času na spoľahlivé nacvičenie pravopisu. Podľa J. Oravca súvisí to s tým, že celému materinskému jazyku sa v učebnom pláne venuje pomerne málo hodín. Pozri ďalej čl. J. Matejčika *Učiť alebo neučiť pravopis na pedagogických inštitútoch?*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 9, 1962/63, 17–18 a diskusiu o pravopise, ktorá teraz prebieha na stránkach tohto časopisu po príspevku J. Chovana *Vojna s „mlokmi“* (roč. 9, 1962/63, 282–283); pozri aj J. Šťastný, *Na margo vojny s mlokmi*, tamže, roč. 10, 1963/64, 124–125 (vyslovuje nesúhlas s tvrdením J. Chovana, že sa súčasný pravopis nedá v škole naučiť a že sa pre pravopis stala slovenčina predmetom strachu) a J. Chovan *Vojna s mlokmi – alebo primerie?*, tamže, 217–219 (odmieta výhrady J. Šťastného).

⁵ Pozri hlasy v spomínanej diskusii o vyučovaní pravopisu.

⁶ Ako sa kladie dnes dôraz práve na tieto vedné odbory, najlepšie vidíme v našich populárnovedeckých časopisoch Svet vedy a Príroda a spoločnosť, ktorých články sú v prevažnej miere z oblasti prírodných vied.

únosné dnes a nebude to únosné v budúcnosti. Inak sa môže stať, že budeme mať síce ustálený, tradičný pravopis, ale prakticky ho bude ovládať len veľmi obmedzený počet používateľov nášho jazyka. A ďalej čoraz väčšiu pozornosť treba venovať vyučovaniu cudzích jazykov. Vyžaduje si to náš odborný a technický rozvoj, nemysliteľný bez kultúrnych a obchodných medzinárodných stykov. Nič teda nenasvedčuje tomu, že by sme mohli nejako ľahkomyselne a či veľkoryso obetovať hodiny zo slovenského jazyka na vyučovanie a neustále docvičovanie a precvičovanie pravopisu. Hodiny, ktoré dnes na vyučovanie slovenského jazyka máme, musíme čo najhospodárnejšie využiť, a to tak, že sa pravopisu budeme venovať len v nevyhnutnej miere.

Potrebu znovu sa zamyslieť nad súčasným stavom nášho pravopisu vynucuje si vlastne aj celkový vývin novodobej spoločnosti. Celkové úsilie o racionalizáciu všetkých zložiek nášho života nemôže v svojich dôsledkoch obísť ani pravopis. Ak sa má spisovný jazyk stať bežným dorozumievacím prostriedkom každého príslušníka nášho národa, je nevyhnutné, aby písaná podoba jazyka nepôsobila jeho používateľom nejaké väčšie ťažkosti, ale práve naopak, aby si ju každý mohol v čo najkratšom čase osvojiť a používať ju s istotou a bez neustálych rozpakov.

Konečne aj samotný vývin jazykovedy ako vedného odboru si vyžaduje, aby sme znovu preskúmali zásady, na ktorých stojí náš pravopis. Máme tu na mysli stále viac sa uplatňujúce pokusy o využitie matematických a štatistických metód a teórie informácie, ktorá v jazykovej štruktúre skúma entropiu, množstvo informácie a redundanciu, nadbytočnosť. Z hľadiska teórie informácie je závažné jednak postavenie podávateľa jazykového prejavu, jednak postavenie adresáta, príjemcu tohto prejavu; podávateľ a príjemca jazykového prejavu predstavujú rovnocenné zložky komunikácie. Množstvo informácie (entropiu) nemožno merať u podávateľa jazykového prejavu, ale práve u príjemcu.⁷ Skúma sa tiež nadbytočnosť (redundancia) v rámci jednotlivých oblastí jazyka (pričom nadbytočnosť neslobodno miešať so zbytočnosťou). Aj náš pravopis treba preskúmať z hľadiska týchto požiadaviek teórie informácie, t. j. skúmať ho jednak z hľadiska podávateľa jazykového prejavu (píšuceho), jednak z hľadiska príjemcu jazykového prejavu (čítateľa). Uplatnenie tohto hľadiska umožňuje pevnejšie stanovisko pri úvahách o potrebe ďalších úprav nášho pravopisu.

Na objasnenie príčin ťažkostí súčasného slovenského pravopisu je potrebné podívať sa na princípy, na ktorých je založený náš pravopis, na ich

⁷ K tomu pozri J. Horecký, *Vzťahy medzi kybernetikou a jazykovedou*, SR 27, 1962, 263–269 alebo L. Doležel, *Význam teorie informace pro marxistickou jazykovědu*, sb. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, 51–67.

vzájomnú hierarchiu a na vývinové tendencie, ktoré v slovenskom pravopise pozorujeme najmä od pravopisných úprav v rokoch 1940 a 1953.

V našom pravopise sa uplatňujú viaceré princípy. Najvýraznejšie sa uplatňuje fonologický princíp. Morfologický princíp možno vidieť napr. v jednotnom zaznamenávaní morfému, a to i tam, kde dochádza k spodobovaniu párových spoluhlások v znelosti (napr. *dub, duba*, hoci sa vyslovuje na konci slova pred prestávkou *dup*, t. j. so spoluhláskou *p*; rovnako aj na konci slova, keď sa nasledujúce slovo začína neznelou spoluhláskou, napr. *dub schne* = *dup schne*). Etymologický princíp sa v našom pravopise uplatňuje najmä pri písaní *i, í* – *y, ý*.⁸ J. Horecký⁹ popri fonologickom, morfologickom a etymologickom, resp. historicko-etymologickom princípe spomína ešte princíp slabičný a gramatický. O slabičný princíp ide pri písaní skupín *di, ti, ni, li* na označenie *ďi, ti, ňi, li* a *dy, ty, ny, ly* na označenie *di, ti, ni, li* (výslovnosť *d, t, n, l* pred fonémou *i*). Pri gramatickom princípe autor má na mysli také prípady písania *i* a *y*, ktoré sú veľmi úzko spojené s ovládaním celkovej gramatickej stavby jazyka, napr. rozdielne písanie *i* a *ý* v prídavných menách typu *dobrý* podľa zhody, písanie mäkkého *i* pri druhových zvieracích prídavných menách, písanie predložiek *s, so* a *z, zo* a pod.

Podiel jednotlivých princípov na výstavbe slovenského pravopisu (vyjadrený v percentách) ukázal v cit. článku J. Horecký. Tento výskum bol urobený pred pravopisnou úpravou z r. 1953. Na fonologický princíp pripadalo už vtedy takmer 90 percent, kým na ostatné princípy len po niekoľkých percentách z ostávajúcich desiatich percent. Horecký pripomenul tiež, že pri porovnávaní vtedajšieho stavu so stavom, ktorý bol uzákonený Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1931, sa ukazuje nepatrné zvýšenie percenta fonologického princípu. Ďalší vývin nášho pravopisu ukazuje na neustále pribúdanie prípadov, v ktorých sa uplatňuje fonologický princíp. Ide predovšetkým o písanie cudzích slov – okrem písania *y* a *í* – v zhode s bežnou slovenskou výslovnosťou. Rovnako aj písanie predpôň *s-, z-, zo-* podľa výslovnosti znamená posilnenie fonologického princípu. Fonologický princíp sa dnes uplatňuje aj pri písaní v iných jednotlivých prípadoch, v ktorých došlo k zmene pravopisu. V nepatrnej miere došlo aj k posilneniu gramatického princípu, a to pri písaní predložiek *s, so* a *z, zo* podľa pádov. Na druhej strane vo vývine slovenského pravopisu pozorujeme odklon od etymologického princípu a či historicko-etymologického princípu. Etymologický princíp opustili Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 aj v takom

⁸ E. Pauliny–J. Ružička–J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 89–90.

⁹ J. Horecký, *O hlavných princípoch slovenského pravopisu*, SR 18, 1952/53, 77–81.

případe, ako je rozdeľovanie slov, a to v úplnom protiklade k predchádzajúcim Pravidlám z r. 1940, ktoré žiadali uplatňovať etymologický princíp do dôsledkov.¹⁰ Ak neprihliadame na stav pri slabičnom princípe (pri ktorom, ako to pripomína J. Horecký, tiež ide o fonologický princíp, „lebo je tu vlastne len trochu zložitejšie zachycovanie výslovnosti“; v tomto prípade však nedošlo k nejakým zmenám), pri morfológickom a gramatickom princípe (pri uplatnení týchto princípov tiež nejde o podstatnejšie zmeny), môžeme vcelku konštatovať, že v spisovnej slovenčine sa stále viac uplatňuje fonologický princíp a stále viac ustupuje etymologický princíp.

Teraz si treba všimnúť otázku, ktorý z uvedených princípov a do akej miery sa má uplatňovať v slovenskom pravopise. Na prvý pohľad sa vec môže zdať azda úplne jednoduchá, ale v skutočnosti to tak nie je; ide tu o zložitý problém, ktorý si vyžaduje všestranný a dôkladný rozbor.

Vyjdime pritom z funkcií pravopisu. Pravopis má dve základné jazykové funkcie: zaznačovaciu a vybavovaciu (tretia, nejazyková, je symbolická).¹¹ Pri zaznačovacej funkcii ide o pisateľa jazykového prejavu, pri vybavovacej o čitateľa (ide tu o dvojicu podávateľa a príjemcu jazykového prejavu). Nastoľuje sa tu otázka, či sa má viac prihliadať k pisateľovi a či k čitateľovi jazykového prejavu.¹² Nazdávam sa, že treba skôr prihliadať na požiadavky pisateľa. Pisateľ jazykového prejavu ako „výrobca“ predstavuje aktívneho činiteľa, kým čitateľ sa skôr prejavuje pasívne. To ľahko zisťujeme pri pozorovaní činnosti pisateľa a čitateľa. Ani menej zbehlému používateľovi jazyka (menej zbehlému v pravopise) nerobí nejaké ťažkosti čítanie akýchkoľvek jazykových prejavov. Berie ich ako hotové produkty s predpokladom, že sa v nich pravopis používa správne v zhode s príslušnými poučkami, ktoré sám prípadne ani dôkladne neovláda. Zato pisateľ musí vynaložiť väčšiu námahu, musí sa dôkladne sústrediť, využívať všetky svoje znalosti, a aj tak mu to neraz nestačí, siaha preto po príručkách, alebo sa informuje u zbehlejších používateľov jazyka a podobne. Ukazuje sa, že pri úvahách o pravopise treba viac prihliadať na jeho zaznačovaciu funkciu.

Zdôraznenie zaznačovacej funkcie nás priamo vedie k požiadavke, aby v dnešnom pravopise bolo len to, čo skutočne existuje v dneš-

¹⁰ Pozri J. Ružička, *Rozdeľovanie slov v slovenčine*, SR 12, 1946, 224–239.

¹¹ Pozri E. Pauliny, *Čomu slúži pravopis?*; publikované v brožúre E. Paulinyho – J. Horeckého *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948, 7.

¹² Porov. P. Sgall – P. Novák, *K racionalizácii českého pravopisu*, Slovo a slovesnost 25, 1964, 129: „...otázka, který z obou základních principů (hledisko písčícího, a tedy zřetel k obtížím spojeným s aktivním osvojením pravopisu, nebo hledisko čtenáře a zřetel k vybavovací funkci) má být hlavním, se sama o sobě zevrubně nezkoumá. K tomu by bylo třeba zjistit, do jaké míry by skutečně důslednější přihlížení k jednomu z těchto hledisek znamenalo vážné ohrožení funkce pravopisu dané hlediskem druhým.“

nom, terajšom jazyku (v jeho hovorenej podobe).¹³ Používateľ jazyka je v nespornej výhode, ak sa pri pravopise môže opierať o svoje jazykové vedomie, o existujúci systém jazyka, a nemusí si osvojovať pravopis, ktorý vlastne v istých prípadoch odráža stav jazyka v minulosti. Pritom je dôležitá nielen korešpondencia medzi pravopisom (dnešným pravopisom) a jazykom (dnešným jazykom), ale aj charakter tejto korešpondencie; táto korešpondencia má byť pomerne jednoduchá. Túto myšlienku vyslovuje J. V a c h e k¹⁴ týmito slovami: „Psaná norma je snadno osvojiteľná, jestliže korespondence, jež ji spojují s jí odpovídající normou mluvenou, jsou poměrně jednoduché, a je nesnadno osvojitelná, jestliže se tyto korespondence stanou příliš složitými.“

Ak z týchto hľadísk hodnotíme jednotlivé princípy v našom pravopise, potom je na prvý pohľad zrejmé, že v našom pravopisnom systéme sa nemá uplatňovať etymologický princíp, pretože v takomto prípade nie je splnená základná požiadavka, aby v dnešnom pravopise bolo len to, čo je v dnešnom jazyku. Možno naďalej počítat len s princípom fonologickým, morfológickým, slabičným a gramatickým, pomocou ktorých bude dnešný pravopis vyjadrovať dnešný stav jazyka. Pritom aj tieto princípy treba navzájom diferencovať. Základným je tu princíp fonologický, ktorý sa dopĺňa princípom morfológickým. Slabičný princíp, ako sme už uviedli, predstavuje vlastne akýsi variant princípu fonologického. S ohľadom na pisateľa je potrebný pravopis, v ktorom sa v maximálne možnej miere uplatňuje fonologický princíp, pravda, nie na úkor morfológického princípu v prípade označovania znelých a neznelých spoluhlások alebo pri niektorých iných javoch na hraniciach morféme, napr. *Lehota* — *lehotský*, *svet* — *svetský* (vyslovuje sa *lehockí*, *sveckí*). Gramatický princíp je pomerne náročný, pretože vyžaduje dobrú znalosť gramatickej stavby jazyka. Preto by sa javilo účelným nahradiť v niektorých konkrétnych prípadoch aj tento princíp iným princípom, napr. pri písaní prídavných mien.

Hlavné ťažkosti nášho pravopisu spočívajú podľa našej mienky v tom, že sa dosiaľ v našom pravopise udržiava v niektorých prípadoch etymologický princíp. Pritom vývin nášho pravopisu, ktorý sme už podali, zreteľne ukazuje, že ďalšie zlepšenie dnešného pravopisu sa dosiahne len likvidovaním alebo aspoň obmedzením etymologického princípu.

Podívajme sa teraz na jednotlivé konkrétne prípady, aby sme videli, ktoré zmeny v našom pravopise by bolo potrebné uskutočniť.

Spomínali sme, že predpony *s-*, *z-*, *zo-* píšeme teraz podľa dnešnej spi-

¹³ Pozri E. J ó n a, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, SR 12, 1946, 48.

¹⁴ J. V a c h e k, *K obecným otázkám pravopisu a psané normy jazyka*, Slovo a slovesnosť 25, 1964, 125.

sovej výslovnosti. Uplatňuje sa tu teda fonologický princíp. Sú tu však niektoré osobitné prípady, v ktorých pravopis nezodpovedá dnešnej výslovnosti. Je neúčelné písať naďalej *s-* v slovách *sbor*, *sborový*, *sborovňa*, *sbormajster*, *sborník*, *sväz* a *sjazd*.¹⁵ Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (tak aj vydania z r. 1957 a 1962) ešte uvádzali, že výslovnosť slov *sjazd* a *sväz* nie je ustálená. Pripúšťala sa tu výslovnosť *sjazdu* i *zjazdu*, *sväzu* i *zväzu*. Pre zachovanie kontinuity sa tu ponechal starší spôsob písania. Novšie Pravidlá z r. 1963 (4. vyd., rovnako aj 5. vyd. z r. 1964) uznávajú za ortoepickú už iba výslovnosť *zjazdu*, *zväzu* (resp. *zvezu*). V zhode s výslovnosťou — rovnako ako v iných prípadoch — mali by sme tieto slová písať so začiatočným *z*. Písanie so *s-* namiesto *z-* by totiž stále viedlo k chybnnej výslovnosti *sjazd*, *sväz* (so *s*). Ale aj v slove *sbor* a v jeho odvodeninách sa žiada písať *z-* namiesto *s-* podľa výslovnosti.

Potrebné bude dôslednejšie riešiť aj otázku vzťahu pravopisu a výslovnosti niektorých cudzích slov. Myslíme tu nielen na prípady typu *atmosférický*, o ktorých sme písali v osobitnom článku,¹⁶ ale napr. aj na slová typu *filozofia*.¹⁷

Osobitná situácia je pri písaní *y* a *i*. Hlavná ťažkosť spočíva tu v tom, že sa tu uplatňujú všetky pravopisné princípy: etymologický (porov. napr. písanie slov *mys*, *myš*, ale *mäsa*, *striga*), fonologický a slabičný princíp (napr. *cit*, *čistý* a ďalej písanie *di*, *ti*, *ni*, *li* na označenie výslovnosti *ďi*, *ťi*, *ňi*, *ľi* a písanie *dy*, *ty*, *ny*, *ly* na označenie výslovnosti tvrdého *d*, *t*, *n*, *l* pred *i* (napr. *kost* — *kosti*, *hrad* — *hrady*) a s ním spojený morfológický princíp (*kosti*, rovnako aj *stepi*, *zmesi*, *osi*; *hrady*, *ženy*, rovnako aj *duby*, *pojmy*, *ruky*, *lampy* a podobne), gramatický princíp (napr. rozlišovanie tvarov nom. sg. a nom. pl. *dobrý* — *dobrí*). Vzhľadom na uplatňovanie všetkých týchto princípov je len približné pravidlo, podľa ktorého po tvrdých spoluhláskach píšeme tvrdé *y* (porov. však *mnohí*, kde píšeme *i* podľa gramatického princípu na rozlíšenie od tvaru nom. sg. *mnohý*, alebo *strigin*, kde ide o uplatnenie morfológického princípu, zviazaného s princípom slabičným, t. j. *susedin* a podľa toho aj *strigin*) a po mäkkých spoluhláskach mäkké *i* (porov. napr. písanie slova *kecy* v nom. pl. podľa morfológického princípu v zhode s pí-

¹⁵ Pozri L. Dvonč, *K otázke písania predpón s-, z-*, SR 27, 1962, 353–360.

¹⁶ Pozri L. Dvonč, *Atmosférický, či atmosférický?*, SR 29, 1964, 33–38.

¹⁷ V jazykovej praxi sa tu totiž často stretávame s písaním *filozofia*, ktoré svedčí o výslovnosti tohto slova s dlhým *ó*. Napr. *Obraz krajiny, spôsob života rôznych národov ma presvedča, že ich životná filozofia je celkom konkrétna*. (Kultúrny život 1956) — *Študoval prírodné vedy a na Komenského univerzite v Bratislave filozofiu*. (Sloboda 1957) — *Veľmi aktuálna je ďalšia jeho štúdia „Dialektika spoločenského vývinu“ ako aj štúdia o „Filozofii v dejinách zápasov“*. (tamže) — *Technika, filozofia, byty*. (Technické noviny 1957) — *Filozofia*. (Bibliografický zborník 1960) — *Faktom zostáva, že bájka má svoju filozofiu*. (Smena 1962)

saním tvarov *hrady*, *duby* a pod.). Jednotlivé princípy sa preplietajú navzájom, a preto je tu ťažké podať riešenie, ktoré by znamenalo zlepšenie doterajšieho stavu, pričom by sa však nejako podstatnejšie nemenil doterajší optický obraz slov.

Dôsledná aplikácia fonologického princípu by v tomto prípade viedla k písaniu jednej grafémy pre fonému *i*, t. j. grafémy *i*. Aplikovanie tohto princípu pri grafickom zachytení fonémy *i* sa neraz odmieta poukazom na to, že by sa tým značne narušil pôvodný obraz slova. Ale tento argument možno ľahko vyvrátiť, ak sa pozrieme na pravopisný a gramatický vývin takých slov cudzieho pôvodu v slovenčine, ako sú napr. slová *fyzika*, *fyzik*, *fyziológia* a pod. V slove *physica* sme prepísali *ph* na *f*, *s* na *z* a *c* na *k*. Tak aj v slove *physicus*, pričom nadto tu ešte koncové *-us* odpadlo, čím sme dostali podobu *fyzik*. Podobne sa zmenilo pôvodné *physiologia* na *fyziológia*. Takýchto prípadov je v našom jazyku veľmi veľa. Skutočnosť, že je tu rozdiel (a neraz dosť značný) medzi pôvodným a dnešným obrazom slova, nepôsobí pri písaní nijaké ťažkosti.

Omnoho vážnejšia je iná námietka, ktorá sa vyslovuje v súvislosti s požiadavkou uplatniť aj pri písaní fonémy *i* fonologický princíp. S písaním mäkkého *i* súvisí označovanie predchádzajúceho *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* pomocou mäkkeňa (doterajšie *di*, *ti*, *ni*, *li* by sme museli prepísať na *ďi*, *ťi*, *ňi*, *ľi*). Práve obava pred zvýšeným počtom mäkkeňov pôsobí ako najväčšia prekážka pri úspešnom vyriešení tejto otázky. Ak by sa malo písať len jedno *i*, bolo by potrebné znovu dôkladne preskúmať ťažkosti spojené s rozmnožením počtu mäkkeňov pri *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* jednak pri písaní, najmä v školskej praxi, jednak v tlači, kde ide o otázku opotrebovávania typov s mäkkeňmi, odpadávania mäkkeňov pri tlači väčších nákladov. Je tu aj ďalší moment, ktorý robí ťažkosti pri prepísaní doterajšieho *di*, *ti*, *ni*, *li* na *ďi*, *ťi*, *ňi*, *ľi*. Ide totiž o otázku výslovnosti písaného *li* (a aj *le*, *lia*, *lie*, *liu*). Pravidlá slovenského pravopisu žiadajú v týchto prípadoch vyslovovať pred *i* a *e* mäkké *l*. V bežnej jazykovej praxi sa tu však veľmi často vyslovuje *l*. Ani stanovisko jazykovedcov k otázke výslovnosti *l* pred *i*, *e* nie je jednotné.¹⁸ Nejde pritom len o vplyv písanej podoby jazyka, ale o širší jav zániku mäkkého *l* v slo-

¹⁸ Pozri naposledy Š. Peciar, *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti*, Jazykovedné štúdie VII, 1963, 14–15 (prednesené na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, usporiadanej r. 1962) a ďalej diskusné príspevky V. Uhlára (45–46) a E. Paulinyho (49) ako aj záver Š. Peciar (50). Najnovšie sa tejto otázky dotýka J. Liška v článku *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 29, 1964, 203. Podľa autora „pri príprave budúcich Pravidiel slovenskej spisovnej výslovnosti budeme sa musieť vážne zaoberať otázkou, či výslovnosť *le*, *li* sa nepripustí ako variant popri *ľe*, *ľi*, alebo či dokonca sa nemá kodifikovať len výslovnosť *le*, *li* (so stredným *l*)“. Tento záver robí po konštatácii, že výslovnosť *le*, *li* je v dnešnej spisovnej výslovnosti veľmi častá.

venčine.¹⁹ Z dejín nášho pravopisu je známy návrh, že by sa mäkké *l* v postavení pred *i* (aj *e*) nepísalo, čím by sa počet mäkčeňov znížil. Táto otázka by sa tiež mala znovu prediskutovať v súvisí s otázkou písania *y* a *i* v našom pravopise.

Dôsledná aplikácia fonologického princípu naráža teda na veľké prekážky. Otázka písania *i*, *y* sa však dá riešiť aj inak. Pri takomto riešení išlo by o rozšírenie platnosti slabičného princípu (ktorý tiež vlastne predstavuje fonologický princíp) aj na cudzie slová. Mohli by sme písať *di*, *ti*, *ni*, *li* na označenie výslovnosti *đi*, *fi*, *ňi*, *li* a *dy*, *ty*, *ny*, *ly* na označenie výslovnosti *di*, *ti*, *ni*, *li* (t. j. *d*, *t*, *n*, *l* pred fonémou *i*) dôsledne vo všetkých, nielen domácich slovách. Pravda, rovnako ako dnes, by sme *y* a *i* písali aj po iných spoluhláskach, ak by išlo o tú istú morfému, napr. *hrad* — *hrady*, podobne aj *duby*, *žena* — *ženy*, rovnako *ruky*, *kosť* — *kosti*, rovnako aj *stepi* atď. S aplikáciou tohto slabičného princípu je teda spojená aj aplikácia morfológického princípu. Takýto spôsob písania je známy ako tzv. Joklov návrh.²⁰ Tento návrh však má sotva nádej na uplatnenie, pretože by viedol k mnohým zmenám pri písaní cudzích slov. Je konečne možné uvažovať len o obmedzenom zrušení *y* po *g*, *k*, *h*, *ch* a obojakých spoluhláskach v predponách a v koreňoch slov (*vypísať*, *kývať*, *byť*, *umyť* atď.). To by viedlo k značnému zlepšeniu doterajšieho stavu.

Pravda, sú možné aj iné spôsoby riešenia otázky písania *y* a *i* v spisovnej slovenčine. Chceli by sme zdôrazniť len jedno: istý krok vpred bude predstavovať akékoľvek riešenie, ktoré bude znamenať nejaké obmedzenie etymologického princípu pri písaní *y* a *i*. Je tiež dôležité, aby sa zmena netýkala len jednotlivých, izolovaných prípadov. Takéto zmeny v jednotlivých, ojedinelých, nesystémových prípadoch vedú vlastne len k rozkolísavaniu pravopisu, ako to už v diskusii pred vydaním Pravidiel z r. 1953 pripomenul V. Uhlár.²¹

Pri dôslednom uplatnení fonologického princípu museli by sme označovať aj *đ*, *f*, *ň*, *l* pred *e* pomocou mäkčeňa. Tu sa stretávame s podobnými ťažkosťami, o akých sme už hovorili v súvislosti s návrhom na označovanie fonémy *i* pomocou jednej grafémy.

V slovenskom pravopise sú sporné aj niektoré ďalšie otázky. Patrí sem napr. otázka písania veľkých a malých písmen vo vlastných menách. Tejto otázke som sa venoval vo viacerých štúdiách, kde som sa pokúsil ukázať,

¹⁹ Pozri E. Pauliny, *Vývin skupín đ, t, ň, l + e, i v slovenčine*, Jazykovedný zborník 5, 1951, 150 („v strednej slovenčine *l* rapídne zaniká“).

²⁰ Pozri J. Horecký, *Rozbor jednotlivých problémov*; v citovanej brožúrke *O reforme slovenského pravopisu*, 42.

²¹ V. Uhlár, *Diskutujeme o návrhu Pravidiel slovenského pravopisu*, Učiteľské noviny 2, 1952, č. 46, str. 8.

že tu bude potrebné uskutočniť niektoré zmeny.²² Problematické je ďalej písanie niektorých príslovkových výrazov; otázku písania príslovkových výrazov podrobne rozobral Š. Peciar.²³ V bežnej jazykovej praxi sú ďalej ťažkosti pri písaní a či nepísaní čiarky pri tzv. tesnom prívlastku. Aj tieto otázky bude treba znovu riešiť.

S podobnými problémami, o ktorých sme tu stručne hovorili, stretávame sa nielen v slovenskom, ale aj v českom pravopise. Je žiadúce, aby sa prípadné úpravy uskutočnili zároveň v oboch jazykoch podľa rovnakých zásad. Stále sa prehlbujúca spolupráca oboch našich národov, či už na úseku politickom, hospodárskom alebo kultúrnom, s nástojčivosťou kladie požiadavku, aby sa pravopisné sústavy českého a slovenského jazyka zbytočne navzájom neodlišovali. V niektorých prípadoch jestvujú celkom zbytočné rozdiely medzi slovenským a českým pravopisom. Týka sa to napr. písania veľkých písmen vo vlastných menách alebo rozdeľovania slov na konci riadkov. Jednotný spôsob písania v takýchto prípadoch v oboch našich jazykoch je potrebný najmä preto, lebo stále väčší počet príslušníkov slovenského národa je konzumentom českej literatúry a opačne. Je to potrebné aj preto, že sa dnes početné slovenské práce sádzu v českých tlačiarňach a české práce v slovenských (napr. celoštátny Česko-slovenský terminologický časopis, v ktorom sú v každom čísle české a slovenské príspevky, vychádza na Slovensku v Bratislave). Tu dochádza k zbytočným korektúram len preto, lebo sadzači a korektori si takéto drobné rozdiely vždy neuvedomujú.

V súvisе s otázkou ďalšej úpravy nášho pravopisu treba znovu preskúmať, či by takáto úprava nevedla k znehodnoteniu doterajšej literatúry. Je isté, že životnosť dnešných kníh je nepomerne kratšia, ako bola životnosť kníh v minulosti. Máme tu na mysli predovšetkým vedeckú a technickú literatúru, ktorá dnes po niekoľkých rokoch úplne zastaráva a stáva sa nanajvýš predmetom štúdia tých odborníkov, ktorí sa zaoberajú históriou danej otázky. Rýchlo zastaráva napr. aj detská literatúra, či už pre neaktuálnosť niektorých kníh alebo pre nedostatočné grafické a umelecké vystrojenie. Učebnice pre základné a stredné odborné školy sa dnes musia znovu vydávať prakticky takmer každý rok alebo každý druhý rok

²² Pozri L. Dvonč, *K problematike vlastných mien*, SR 23, 1958, 137–143; *Zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách*, tamže, 222–229; *Písanie veľkých písmen vo vlastných menách so zhodným adjektívnym prívlastkom*, tamže, 348–361; *K otázke vlastných mien typu ulica Partizánov*, SR 25, 1960, 296–301; *Písanie vlastných mien typu ulica Partizánov*, SR 26, 1961, 299–309; *K otázke písania názvov ministerstiev*, SR 29, 1964, 219–224; *K otázke niektorých názvov výrobkov*, SON 8, 1960, 244–249.

²³ Pozri Š. Peciar, *Ako písať príslovkové výrazy*, SR 23, 1958, 207–222. V ruštine preberá obdobné prípady M. V. Panov v čl. *Ob usoveršenstvovanii russkoj orfografii*, Voprosy jazykoznanija 12, 1963, č. 2, str. 81 n.

v dôsledku novšieho vedeckého a technického pokroku, rozličných politických zmien vo svete (to platí napr. pre učebnice zemepisu alebo dejepisu), v dôsledku vývinu názorov na našu minulosť, literatúru atď. Zdá sa, že z tohto hľadiska je dnes priaznivejšia situácia pre väčšiu úpravu nášho pravopisu, než to bolo v minulosti. Tu by bolo potrebné počuť hlas pracovníkov knižníc, pracovníkov vydavateľstiev a tlačiarň a všetkých ostatných, ktorí majú do činenia s vydávaním kníh a časopisov a s ich ďalšími osudmi.

Záver: Pri pravopise je dôležitejšia zaznačovacia funkcia (vybavovacia funkcia pravopisu sa nám javí ako menej závažná, hoci ani jej význam neslobodno podceňovať). Z tohto hľadiska je potrebné, aby v dnešnom pravopise bolo len to, čo skutočne existuje v dnešnom jazyku (lebo len tak sa môže pisateľ jazyka uplatňovať aktívne a tvorivo). So zreteľom na povahu nášho písma (ide o hláskové písmo, pretože sa zaznačujú jednotlivé hlásky, fonémy v poradí, v akom sa za sebou v prúde reči vyslovujú) a štruktúru nášho jazyka (ide o flektívny typ jazyka s početnými tvarovými obmenami jednotlivých slov) možno dnešný jazyk najvhodnejšie zachytiť pomocou tzv. fonologického a morfológického princípu. Z úsporných dôvodov možno využiť tzv. slabičný princíp, ktorý v istom zmysle predstavuje druh fonologického princípu (slabičný princíp je výhodný najmä preto, že sa v početných prípadoch nemusia písať mäčene). Možno uvažovať o jeho prípadnom dôslednejšom využití (nielen pri domácich, ale aj pri cudzích slovách). Gramatický princíp vzhľadom na svoju povahu je pomerne náročný (predpokladá hlbšiu znalosť gramatickej stavby nášho jazyka), a preto je účelnejšie tento princíp priveľmi neuplatňovať, ba dokonca v niektorých konkrétnych prípadoch ho skôr nahradiť iným z uvedených základných princípov nášho pravopisu. Etymologický princíp je potrebné z nášho pravopisu odstrániť, pretože nezodpovedá uvedenej základnej požiadavke kladenej na pravopis; túto požiadavku potvrdzuje aj samotný vývin nášho pravopisu, v ktorom zaiste nie náhodou sa etymologický princíp odstránil už v početných prípadoch. V jednotlivých konkrétnych prípadoch možno doterajšie ťažkosti riešiť viacerými spôsobmi, z ktorých každý má isté výhody, ale aj isté nevýhody v porovnaní s doterajším stavom. Je nanajvýš potrebné, aby sa každá sporná otázka osvetlila zo všetkých strán a aby sa uskutočnila príslušná zmena až po dôkladnom rozbere a náležitom zhodnotení kladných aj záporných stránok navrhovaných riešení.

JAZYK V DIEVČENSKOM ROMÁNE JEDINÁ

Jozef Mistrik

Súčasná próza obohacuje umelecký štýl o mnoho nových tvárných prostriedkov. Hľadajú sa nové cesty najmä na zobrazovanie vnútorného života postáv. Evidentný je rozmach v oblasti kompozície, o niečo skromnejšie sa využívajú jazykové tvárne prostriedky. Z dosť početnej skupiny začínajúcich autorov len menšia časť pracuje výraznejšie s jazykom. Medzi tých, ktorí kladú dôraz na jazyk, patrí Klára Jarunková. Je pravda, že v próze pre deti a mládež by náročné kompozičné postupy pri čítaní mohli prekážať, a preto v dielach s týmto zacielením nesporne dominuje jazyk. Iná je však otázka jeho kvality a adekvátnosti. Práve tu treba vyzdvihnúť Jarunkovej rozprávačský talent, vedomé a účinné využívanie jazyka ako výrazového prostriedku. Už v detskej próze (napríklad v *Hrdinskom zápisníku*) ukázala schopnosť primeraného výberu a organizácie lexikálnych i gramatických prostriedkov. V románe *Jediná* si z tejto stránky počiňa úplne majstrovsky. Na Jarunkovej románe sa dá názorne ukázať, koľko možností spisovateľovi poskytuje jazyk, i to, ako účinne pôsobí harmónia formálnej zložky diela s jeho sujetom.

Román *Jediná* je rozprávanie študentky, ktorá dospieva a prestupuje hranicu oddeľujúcu detský svet od sveta dospelých. Na hranici týchto dvoch svetov je dievča myšlienkovito a citovo neustálené, hľadajúce a objavujúce, porovnávajúce a prekvapujúce sa.

Rozprávačom je hlavná postava, Oľga Polomcová. V rozprávaní sa motívy radia v chronologickom poriadku; horizontálne sa text člení len veľmi skromne. Vertikálne členenie je náročnejšie, lebo sa bohato narába s vnútorným monológom, ktorý miestami prechádza vo vnútorný dialóg: Oľga kladie sama sebe otázky, adresuje sebe zvolania a na ne aj sama reaguje.

Večer dávali v telke „Počestnú pobehticu“. Dívali sme sa so starkou, ale potom prišiel ocko. ... pravdaže, bol bengál. Na fleku som si musela sadnúť a doháňať učivo. Na šťastie nepovedal aké, tak som sa zahĺbila do dejáku. Tá pobehtica bola veľmi krásna. Až si dám odstrihnúť vrkoč, chcela by som mať taký účes. Sukňu mala trháčku. Som zvedavá, kedy aj mne povie mama úzku sukňu. Eva ju má už rok. Až dve. Kockovanú a bielu! Aj štiplové opätky už nosí. V tom je jej mamka pokrokovejšia ako moja. Naši aj nad špičkami lamentujú, že sa mi noha riadne nevyvíja. Akože by sa riadne nevyvíjala, keď mám už päť a polku? Nabudúce si kúpim o pol čísla menšie, aby mi už nohy nerástli. Tá pobehtica mala najviac štvorku. A ihličky vysoké aspoň desať cm. A ako chodila! Skúsila som to pred zrkadlom, ale v papučiach to vyzeralo úboho. Obávam sa, že ani v špičkách na nízkom opätku si chôdzu nezušľachtím. Na to treba ihličky a tých sa ja pri mojich rodičoch nedožijem nikdy. Ako s tou podprsenkou. Koľko ráz

som vravela mame, aby mi ju už kúpila, ale ona sa vždy smeje. Vraj načo by ti bola? Načo! Na nosenie. Každý už má, Eva dokonca dvojku a mne nechcú kúpiť ani tú mizernú nulku.

Exkurzami od debovej línie sú bohaté reminiscencie na zážitky, ktoré u Olgy zanechali najhlbšie dojmy. Vracaním deja ukazuje Jarunková, ako takéto mladé dievča ostro rozlišuje a s plným zaujatím zvažuje dobro a zlo, pravdu a lož, a ako sa jej dotýka neúprimnosť, bezcharakternosť a ostatné negatívne vlastnosti človeka. Kompozične je však základná línia pevná, takže exkurzy majú niekde iba hodnotu reflexov. Olga sa v spomienkach vracia k susedom, ktorí v manželstve a v rodine zle žijú, „V živote nekúpili deckám ani jednu knihu, ani jednu rozprávku im nepovedali, zločinci jedni hnusní, odporní.“ Vracia sa často k otcovi, k matke, k „svojmu“ Imrovi, k susedovým deťom, ku kamarátke, k Eve, k Marceli, k svojej starej matke — „starkej“ a k ostatným postavám, ktoré výraznejšie zasahujú do jej života.

No, a teraz príde zelená prišera, zelená prišerná blúza... *Otito! Ocko, otecko*, otec skazenej dcéry, ale si jej dnes povedal svoje! Ani sa mi všetko nepomestilo do mojej skazenej hlavičky. Fakt, skazenej! Aj teraz myslím na chalanov, *na istého chalana*, a keby som ho stretla, mohli by sme sa túlať až do rána. Ale ja viem, že ho nestretnem. ... On nemá ľahký život. Ale jeho aspoň otec neuráža, keď ho nemá doma. Mama — to je iné. Iné, ale niekedy aj to isté. *Moja mama* dnes prisviedčala otcovi, pridala, čo mohla, bikinky, grobianstva starkej, a čo sa týka Imra, ukázala sa najhorším zradcom, že vraj priskoro plačom kvôli mládencom. „Mládencom“ povedala, nie „chalanom“. Ona je jemná. Jemná a zradná. Zradila, čo sme vedeli len my dve. Využila príležitosť, preskočila k otcovi a na spoločnej lodi hurá! vpred — proti vlastnému dieťaťu. Len na ňu ostro! ... Zozimil sa a hmla ešte viac stíchla. Ráno budú stromy obrastené hustým bielym srieňom. Keby som Sonku vzala zajtra do parku, svätosväte by verila, že je to sídlo Snehovej kráľovnej. *Ozaj, Sonka!* Keď nikomu nie, tak Sonke budem chýbať. Mrzí ma, že sa na mňa nahnevá, lebo jej určite nik nepovie, čo sa so mnou stalo a že preto nemôžem prísť. ... Tam jedna stojí v hmle, vešia sa na chalana ako kliešť, objíma ho a bozkáva. Fuj, a nemá to viac ako štrnásť rokov. Keby tu aspoň Marcela bola, čo by na ňu zakričala: Nonono, len ho nezjedz! alebo aj horšie, lebo Marcela je papuľnatá a každý si o nej myslí, že je štricka, a ona nie je.

Jarunková odkrýva svet dievčata v puberte nie autorským opisom, ale dialógom a monológom. Reč Olgy má raz podobu priamej reči, inokedy podobu vnútorného monológu alebo denníkového záznamu. No vždy je to prejav úprimný, nefalšovaný a neštylizovaný. Žargónu je v románe veľa — z diel súčasnej prózy celkom isto najviac — ale je to žargón spontánny, zladený s povahou diela a rozprávača, nie samoúčelný. Čitateľ si ho začne uvedomovať zavčasu a sleduje ho stále, lebo lexikálny prvok, a tobôž žargónový, je v texte najnápadnejší. No pri pozornom jazykovom rozbere nemôže uniknúť, že sila Jarunkovej štýlu je vo využívaní syntaktických

prvkov, i keď sú ony pre čitateľa latentnejšie. Otvorenosť, úprimnosť a vnútorný boj postavy zachycuje najmä výber a organizácia syntaktických konštrukcií.

Syntax s lexikou utvárajú homogénnu jazykovú zložku diela. Pri jazykovej analýze zisťujeme, že sa tu jazykové prostriedky výrazne členia na prostriedky hovorového štýlu a prostriedky charakterizujúce postavu. V románe sú početné prvky, ktoré sa použili iba preto, aby sa mohla uplatniť hovorovosť, teda tá forma prejavu, kde je človek úprimný, bezprostredný, spontánny a priamy. A s nimi sú zladené prostriedky charakterizujúce postavu – v tom aj prostredie a typ pätnásťročného dievčaťa vôbec.

Hovorovosť prejavu možno charakterizovať náchylnosťou k voľnejšiemu vyjadrovaniu, k stručnosti a jednoduchosti výrazu, náchylnosťou k subjektívnemu hodnoteniu a k expresívnosti. Všetky tieto vlastnosti možno aplikovať na reč Jarunkovej, respektíve na reč jej postáv. Nestavíme si cieľ vyčerpávajúco exemplifikovať túto tézu. Poukážeme iba na najvýraznejšie a pre ňu najtypickejšie javy.

Tendencia k stručnosti sa prejavuje napríklad skracovaním a univerbiáciou názvov.

Otca to vôbec nedojalo, podpísal mi *žiacku*... – Väčšina, čo sa hlásime (do dvanásťročky), sme vyznamenaní. Ja mám dokonca *samé*. – Kráčala ako boh, ale nie hádam kvôli ihličkám. Obuté mala *nízke*, obyčajné mokasíny s gumou. – Samozrejme, že som nevyskakovala po nebo od radosti, keď sme sa chystali na *Železnú*. – Len Eva prišla a Táňa z *výtvarnej*, a to práve vtedy, keď Mikuš celý šťastný plával ku mne s čajom. – I tak tu cez *polročné* väčšina deviatakov nebude... – Vyzeráš na *osemnásť*.

Dôsledkom spontánnosti a voľnosti vo vyjadrovaní sú časté rektifikácie, ktorými postava znova zaujíma stanovisko k tomu, o čom sa raz už vyjadřila, nerozmyslene, bez hlbšieho uvaženia. Tu nemožno jednoznačne povedať, či ide o prostriedok hovorového štýlu alebo o charakterizáciu postavy. Azda o obidvoje.

Mama nešla hneď za otcom a ja ani neviem, či som sa tomu nepotešila. *Ale nie! Vlastne* – áno. – Ja mám dokonca *samé*. *Vlastne mala som*. – Nikomu by som to nepovedala ani za svet, ale jemu poviem... Aj o tom chlapcovi v obrázkovom časopise, ako sa mu podobal. *Vlastne* – o ňom *nepoviem*. – Predsa som len mohla poslať od Gízy odkaz. *Alebo aspoň pozdrav*. – Nedá sa s nikým, ale absolútne s nikým na svete porozprávať. Už ani s mládežou. *Ešte tak so Sonkou a s Rudkom*.

S voľnosťou vo vyjadrovaní súvisí aj potreba dodatočne pripájať k výpovedi nové vysvetlenia. Priama, nedomyšlená reakcia sa v priebehu reči ukáže ako nedostatočná a podávateľ sa rozhodne doplniť nové vyjadrenie. To robí Jarunková pripájaním nových výpovedí pomocou častíc typu *totiž*.

Hovorový prejav je bohatý na kontaktové výrazy, t. j. na oslovenia, uvádzacie prvky, spoločenské formulky, výrazy súhlasu a nesúhlasu, ponúkania a iné.

To by som azda chcela? *Nie! Nikdy.* — Počuješ ma, *Olinka*? Lebo ja teba nepočujem. — Čože trojka! To je dobrá známka, no nie? *Chochó odrazu!* To sú mi novinky! — „*Kukni sa, Oli,*“ ťahal ma Ivan nabok, „ak je to skrz Evu, potom sa nečuduj.“ — „Ten tretí je býček a volá sa Ivan.“ *Ludia*, to bol atómový výbuch. — *Počuj*, Babuľa, ale tá hlava ti do rána nevyvetrá. — *Neboj sa*, Olinka, ten s celými haxňami domov nepríde!

V reči hrdinky je hodne expletív, výplnkových slov a výrazov, ktorými si vypomáha na tých miestach, kde by ináč mohla byť pauza.

A ten tupec, *čuduj sa, svete*, viac ani nemukol. — To môže byť *náhodou* celkom fajn. — Niektorým možno hej, ale mne *teda* nie! — Domov som *náhodou* šla celkom pokojná.

Výpovede sa často zakončujú dôvetkami a výzvodnými výrazmi typu *rozumieš?, dobre?, no!, no nie?, vieš?, čo?, a čo?, ako? ...*

Expresívnosť sa vyjadruje v knihe aj fonetickým prepisom tak, aby ju čitateľ vnímal zrakom. Inokedy sa zasa zachytí pomocou interpunkčných znamienok tak, ako by to vo svojom denníku na vyjadrenie expresívnosti využila hrdinka románu.

Samozrejme — zase Vrbina! Živo som si ju predstavila, ako k nemu beží a hlaholí: „*Súúúduh* inžinier, no *čóóó* na to *vra-viiite?*“ — No *prossím*, jasne, že ešte ani necekla. — „Stalo sa niečo, Olča?“ „Ale *niiúč ...*“ — „No *kónečne!*“ povedala teta Maša, keď som zamĺkla.

Pod neónom, opretí o stĺp, stáli tí dvaja chalani!!! — Ako ju vezmem, keď je môj otec proti nim?!!! — „Ale predtým ste sa s ockom rozprávali ...“ „Dlho pracuje ...“ „Nie!“ skríkla som ... Prečo teraz spávaš tu?! Áno!!! prečo mi na to neodpovie?! — Najprv sa Bohunskovci hádali. (Oni sa riadne hádajú, nie ako naši.) — Starká sa radšej ani nedívala, ako si obúvam silonky ... Potom začala šepkať mame, že v tých červených šatách mám vyplazené (!) hrdlo, aby mi dala šál ... — Keď som odchádzala (a bez snehoviek!), nazrela som do izby a zavolala: Ahoj, otito!

Obzvlášť veľkú frekvenciu v knihe má výkričník a otáznik. To svedčí, že je v reči postáv, a teda i v reči rozprávača, veľa zvolaní, žiadostí a otázok.

Tak v reči postáv ako aj v autorskej reči ráta Jarunková s intonáciou. Isté výpovede sú zrozumiteľné len vtedy, keď ich čitateľ vníma aj s intonáciou, ktorá sa im pripisuje. S ohľadom na intonáciu sa usporiada slovosled alebo sa vety skracujú.

Zo Železnej sme šli na návštevu k Bohunskovcom. *Tiež* dobrá rodina! — Ako som sa kedysi mohla báť takého chlapca, ako je Imro Reptiš. Vraha na chate som sa nebála a čo mi urobil! — *To* bola láska! Keď som sa im narodila, otec vraj vyniesol z auta na rukách nielen mňa, ale i mamu.

To sme naznačili iba niektoré z využívaných prostriedkov patriacich do vrstvy hovorového štýlu. Autorka ich vyberá vedome a pracuje s nimi v celom románe.

Hovorový štýl je však iba kulisou reči dievčaťa. Na prostriedky hovorového štýlu sa vrstvia jazykové prvky, ktoré reprezentujú mestské prostredie — žargón, a vnútorný život hrdinu — študentský slang. Bolo by násilné pokúšať sa vyčleniť a preberať tieto zložky zahrnuté do jazyka hlavnej postavy, lebo veď reč stredoškolačky Olgy musí byť silno determinovaná prostredím, v ktorom žije.

Olga je svojím žargónom a slangom bratislavská študentka, siláckymi výrazmi a násilnými prirovnaniami dievča v puberte, „stareckým“ múdрым hodnotením a svojimi nadávkami je človekom odvážne kritizujúcim aj drobné chyby a odcudzujúcim sa detskej naivite; hyperbolizujúcimi a zveličujúcimi výrazmi sa chce zaradiť medzi skúsených, nadbytočnosťou výrazov zo žargónu a slangu prejavuje prebytočnú energiu a mladícku vitalitu, asociatívnu stavbou navzájom tesne pripájaných výpovedí ukazuje dievčenskú rozptýlenosť atď. A toto všetko kreslí Olgu ako úprimnú a otvorenú dušu, ktorá neskrýva svoje pocity, ale otvorene dáva najavo vlastné dojmy. Spisovateľka každý výraz a každú výpoveď zváži tak, aby sujetové i tvárne prostriedky boli vždy v súlade.

Podobne ako mladý človek v puberte má neprirodzené pohyby tela, tak neprirodzené má aj vyjadrovacie prostriedky. Preto v románe Jediná sa funkčne používa toľko hranatých výrazov, hyperbolických prívlastkov a násilných prirovnaní.

Ich je celá banda a sú *strašne srandovní*. — Ona sa vie *senzačne pretvarovať*. Ona je taká divná. A *ďutá ako kýbeľ* ... šepkať jej je *úplné peklo*. — *Bleskove som sa ohákla* a už sme šli. — Myslela som na tú, čo mala na obálke *božsky smutné* dievča v závoji. — Jeden bol *pehavý ako ventilátor* a *strašne srandovný*. — Rudko *vyzeral božsky*. — Ľudia moji, ja som *stuhla ako prevarený modulit*. — Chalani *úplne omdleli* ... — ... z očí sa mu liali *hektolitre slz*. — Chalani boli *oranžoví od závisti*. — Učka si vzala kabelu ... *takú fialovú ako hrom*. — Kroky už vedia, ale vyzerajú pritom *božsky tupo*. — Marcela mi *útočila na nervy s tým jej konským rehotom*. — Babuľa je *svetoznáma* tým, že všetky peniaze premárni za sladkosti. — On *bláznivo rád* tancuje. — Už som bola *mŕtva od zimy*. — Páni, *skoro som umrela*. — To som počula už *najmenej stotisíckrát*. — Prvý deň sa nikdy *dajako príšerne nevyučuje*. — *Rehocú sa ako ľavy*.

Pri nadávkach, ktorými Olga hodnotí, nemá zmysel pre mieru a tvári sa — i pred sebou — ako dospelá. Nadávky adresuje z pozície „dokonalého, objektívneho“ a prísneho sudcu. Sama bystro spozoruje každú exkluzívnosť, ale na ňu exkluzívne aj reaguje. Briskné nadávky najčastejšie postponuje vo forme vetného pričlenenia, takže vyznievajú ako súhrnné hodnotenie. Nadávky si vyslúžia často dotieraví a príkro konajúci chlapci.

On bol naozaj smiešny s tými tráčkami a fialovým nosom. A tá holá hlava v zime. *Blázon vystrelený!* — On to pochopil doslova, chytil stôl a sám ho na hlave teperil cez ulicu. *Šiši.* — Stáli pod našim balkónom a čumeli hore. Na dobrom mieste, *tupci.* — „K nám, do poľnohospodárskeho učilišťa, môžu sa prihlásiť i také deti, ktorých rodičia boli členmi fašistických organizácií. To znamená deti, ktoré nemajú budúcnosť.“ Zmrzli sme na kosť. Aký bol predtým rehot, tak ostalo teraz mŕtve ticho. *Ťava sprostá!* Ty nemáš budúcnosť, *ohava jedna,* a nie deti. Každé decko vyrastie a niečím bude, aj keď... má neviem akých rodičov... Na tú *desnú gorilu* sme sa viac ani nepozreli. — Chalani sa začali uškŕňať. *Voli!* — Užť chce, *sukničkář!* — Tak to ho zlákal, *frajera.* — Tak mu treba, *chuligánovi.* — Tak si vyslúžil tú trojku, ale nič si z nej nerobí, lebo spev sa nepíše do prihlášky a vraj keď bude montovať stroje, just si sám bude spievať moravské dvojspevy. *Hlupák!* — Teda má po chlebe, *blbec.* — Teda dostali ma, *chuligáni!* Modernisti! — Môžete sa dať zarámováť, *blbci!* — Čo ich mal čo urážať taký *rozmaznaný tupec?* — Ja som ozaj nemala v poslednom čase iné starosti, len sa šprtať na skúšku! *Hlupaňa!* — Ledva som prešla dva kroky, už ma podrazili, *voli.*

Hrdinka všetkému rozumie a všetko odhadne „bezpečne správne“ vopred, a tak sú veci a udalosti pre ňu navonok v prvom momente samozrejme, pochopiteľné, jasné, prirodzené. Túto skutočnosť dáva najavo parentetickými hodnotiacimi výrazmi.

Len tak mimochodom som kukla hore a s hrôzou zistila, že starká predsa len vystáva na balkóne. A bez šatky, *samozrejme.* — Na ulici sa za nami každý obzerá. *Pochopiteľne!* — Vrkoč má čierny, *prírodzene,* aj ostatné vlasy, cha. — A prečo sa ešte smejú. *Samozrejme,* *chuligáni!* — Ja som šla po voľačo do izby a len tak mimochodom som sa pozrela z balkóna. *Jasne,* stáli tam Ša a I. — Na kaviareň ma chce nachytať, *naivný!* — Teraz, keď sa všetko premlelo, začnú na mňa dávať takého bacha... *Poznáme!* — Neplačte, deti moje, až riaditeľ odide, ja pre vás niečo vymyslím, len teraz ticho, tichučko... *Oh, poznáme!* — Oni sa o tanec nezaujímal. To im nevyhovovalo, v tanci boli príliš ďaleko od seba. *No krásne!* — Karči? Ten? Panenkamária, to je *jasné* ako facka.

Črty dievčata v puberte sa vyjadrujú nadsádzkami, prudkými hyperbolizujúcimi výrazmi, ktoré pri všetkej snahe o výrazné pomenovanie nie sú adekvátne pre pomenovaný jav. Hyperbolizujúce sú najmä prívlastky a výrazy, ktorými sa dotýka zlých vlastností a konania ľudí. Používa také spojenia ako *hromovské divadlo, konsky sa baviť, sused je ožran, v knihe sú sviňačinky, hnusné opice, v byte majú svinstvo, báť sa pekelné, ísť sa pominúť od žiaľu, ísť sa rozsypať od smiechu, vyzeráť božsky tupo, idiotské poznámky, konský rehot, zarazený ako autobus, blázon vystrelený, pekelné sa uškŕňať, byť na umretie, osľhujúci riďas, bláznivo rád, mŕtva od zimy, bombastický nápoj, opica nevychovaná, umierať od smiechu, polomŕtva (od strachu) prísť domov, stuhnúť na kameň, ohromne fajn, prísť na betón (isto), zdrať ako hada, najväčšie svinstvo na svete, zločinecké plány...*

Aby hodnotenie bolo čo najplastickejšie, transponuje autorka vetnú vý-

povedť do súvetnej konštrukcie so vzťahom odporovacím alebo prípustkovým. Zdôrazneným členom a jadrom výpovede je veta s odporovacím významom.

Ja smutné filmy zbožňujem. *Nie tie* smutné o vojne, *ale* o láske. — Pre mňa mal. *Nie síce* chatár, *ale* jeden vysokoškolák. — Nevedela som adresu. Školu na Podjavorinskej *áno*, *ale* priezvisko *nie*. Lenže Kleopatra je predsa iba tigrica a rozum nemá. Teda *nie* že by nemala nijaký, na očiach jej vidno, že rozmýšľa, *ale* ľudský rozum *predsa len* nemá. — A lacno ma len ťahá, darmo sa usilujem vyslobodiť, slučka sa *síce* šmýka hore po tele, ... *ale* na hrdle sa zastavuje. — Celkom pravda by to *síce* nebola, lebo ja sa nebojím, že ma otec zabije, *ale* ani Eve neverím, že by to spravil jej otec. — Matická písomka Evu už vôbec netrápila. *Ale* mňa veru hej!

Mladicku a dievčenskú vitalitu, nadbytok energie, potrebu byť stále v pohybe, neprestajne sa zamestnávať — i keď často bez vedomého cieľa — vyjadruje autorka nadbytočnosťou výrazov typu *náhodou*, *úplne*, *teda*, *predsa* ap., ktoré sa buď nesúrodo zasadzujú do vety alebo ako jednočlenné vety do kontextu.

Vo vnútornom monológu rozprávača je veľa expresívnych hodnotiacich častíc, ktoré supľujú výrazy *áno* — *nie*. Pomocou nich Oľga často sama seba presviedča alebo utvrdzuje v správnej mienke.

Fakticky! Objímanie a bozkávanie neznášam. — Celkom rada som už šla do školy. *Fakticky*. Bez chvastania — celkom rada. — Ja som ju vtedy veľmi ľutovala, ale ocko povedal, že si zvykne. A *skutočne!* — Nie že by ma bol držal. *Nie!* — Ak by sa niekomu zdalo, že som kvôli skúškam zabudla na Iminka, tak to by sa teda náramne mýlil. *Kdeže!* — Ale keď to už príde, vždy jasne viem, či je to pre nich dôležité alebo nie. *Naozaj!* — Ľudia, všetko sedelo! *Fakticky! Doslova!* — Zrazu chalani vstali a šli na plošinu. *Fakt*, dochádzali sme na našu zastávku.

S mudráckymi výrazmi kontrastuje živosť prejavu a detská naivita. Hlavná postava sa vo svojom rozprávaní úprimne obracia na čitateľa osloveniami, výzvami a kontaktoými výrazmi typu *Panečku*, *Páni*, *ľudia*, *ľudia moji*, *decká* alebo začína výpoveď zvolaniami typu *Máriška*, *Ježiško*, *Panenka Mária*.

Páni, to decko malo oči! — *Ľudia*, to svinstvo v byte! — *Panečku*, tá ma obdivovala! *Máriška*, tak nadšene sa dívala, že jej v očiach pribudlo ešte jedno okno z tretieho poschodia. — *Panenka Mária!* Myslela som, že puknem od smiechu. — *Ježiško*, tá je na zjedenie s tou svojou šľahačkou. — *Decká*, no tá bola na zjedenie!

Klára Jarunková zo súčasných spisovateľov jediná vedome využíva slovosledné zaradenie uvádzacej vety na dynamizovanie priamej reči. Istú zámernosť v tomto zmysle si možno overiť porovnaním tohto javu v jej Hrdinskom zápisníku a v románe Jediná. V Hrdinskom zápisníku má uvádzacia veta len jedinú funkciu: pokračovať v opise alebo v rozprávaní.

A preto sa kladie mimo priamej reči. V románe Jediná má aj ďalšiu funkciu: suplovať umeleckú pauzu pred vyslovením jadra výpovede. Pred uvádzacou vetou obyčajne vypovie iba kontaktnú alebo východiskovú časť, k významovo dôležitej časti sa dostane až po ruptúre vyvolanej uvádzacou vetou.

„Kukni sa, Oli,“ *tahal ma Ivan nabok*, „ak je to skrz Evu, tak potom sa nečuduj.“ — „Vieš čo,“ *zdržala som sa silou vôle*, „nekecaj a poď!“ — „Ale,“ *hodila som rukou*, „nemám náladu.“ — „Vieš čo,“ *navrhla Marcela*, „zavoláme aj Ivana...“.

Typ pätnásťročného mestského dievčaťa sa kreslí aj rýchlym plynutím myšlienok. V jazyku sa to vyjadrí najmä pomocou medzivetných spojok, kusých, jednočlenných, pričlenených a eliptických viet, osamostatnenými vetnými členmi a voľne pripojenými vetami.

Na vojne sú tiež mašiny a inakšie než civilné. *Samé tryskové. A stíhačky. Aj bombardovacie*. Tak to ho zlákalo, *frajera!* Mňa by na vojnu nedostal nik, *ani keby mal desať hviezd!* Aj lietadlá nenávidím, keď sú vojenské. *Kompletne celú vojnu*. — *Ale* Eve som nepovedala nič. Ona je v niektorých veciach čudná. *Ako* napríklad s tou mojou mamou. Zas som strašila, aby som jej nehovorila nič o Imrovi, lebo ma zavrie na päť zámkov. *Ale* som ju skosila, že to mama vie a vôbec ma nezamyká! *Naopak. Smeje sa*. V tom je náhodou moja mama prima. — Všetko je hnusná otrava, lebo sa nedá s nikým, ale absolútne s nikým na svete porozprávať. *Už ani s mládežou. Ešte tak so Sonkou a s Rudkom. Alebo s deťmi, ktoré ešte nevedia hovoriť. Ale* koľko je takých detí? *Málo. V celom našom baraku iba štyri. A v našej rodine ani jedno*. My už dieťa nebudeme mať. *A vôbec*. Závídím tupcovi Jožovi Bohunskému, že má aspoň tú opicu a celé dni sa s ňou rozpráva. Pravdaže si potom nerobí nič z rodičov. Je mu fuk, či ho vlastní rodičia nenávidia. Má aspoň Čombu a vie, ako naň čaká, keď ide zo školy, a že ho má radšej než všetci ľudia na svete. A mňa nemá rád nik. Je mi to fuk a vykašlem sa na všetko. *Ale* je mi smutno, ach, tak príšerne smutno, horšie ako hrochovi, miliónkrát horšie ako Kleopatre a všetkým divým zvieratám, ktoré dobre vedia, že už nikdy v živote neujdú z klieťok do tropického pralesa.

Slovník je najvýraznejší štylistický prostriedok. Aj v románe Jediná upúta pozornosť azda najskôr a najviac. Nielen preto, že ide o román presýtený štylistickými prostriedkami lexikálnymi, ale najmä preto, že ide o dielo v našej literatúre doteraz najbohatšie na žargón a slang. Slovníkom autorka charakterizuje prostredie i postavy. Keďže rozprávačom je hrdinka, potom vlastne celé dielo je napísané žargónom. Neutrálny, nemotivovaný slovník (i syntax) sa tu vyskytuje iba ojedinele v reči epizodických postáv — obyčajne v reči dospelých.

Žargón chápeme ako slovník istej sociálnej skupiny, slang ako slovník príslušníkov istej profesie alebo istého záujmu (športovci, vojaci, študenti, umelci ap.). Medzi žargónom a slangom nieto výraznej hranice. Ak sa Jarunková vo svojom diele usiluje vystihnúť jazyk dospievajúcej mládeže, potom tu ide o žargón. Pravdaže, v rámci žargónu sa vyskytujú aj slangové

výrazy, ktorými charakterizuje reč študentky. Ako žargónové slová a výrazy tu hodnotíme tie, ktoré sa nevyskytujú výlučne v reči študentov, ale v reči dospievajúcej mládeže vôbec, napríklad: *psina*, *kecy*, *samo* (= áno), *bengál*, *hekači*, *ani ň* (= ani ň zo záporu *nie*), *zašiť* (= chytiť prostredníctvom polície), *ksicht*, *esenbák*, *neva* (= nevadí), *vykecať*, *zabasnúť*, *loziť*, *valiť*, *zliznúť* (= utrpieť), *našpicovať uši* (= „natiahnuť“ uši), *fajn*, *banda*, *doják* (= vyšetrovanie), *oháknúť sa* (= obliecť sa), *šínúť si*, *podmínovať* (= prekvapiť), *klzko*, *telka*, *šlohnúť*, *bezva* (= bezvadne), *štricka*, *kefnúť po hlave* (= udrieť), *rokáč* (= rock-and-roll), *ligový*, *šiši*, *bambina* (= dievča), *haxne* (= nohy), *sranda*, *šracka* (= mladé dievča), *odplávať* (= odísť), *naparovať sa* (= nafukovať sa), *konina*, *šmrnc*, *píliť uši* (= hundrať), *foťas*, *kanada* (= hrozné), *päťdesiat hákov* (= päťdesiat halierov), *šibať niekomu v hlave* (= „preskakovať“), *dať si bacha* (= dať si záležať), *cvok*, *zošrotovaný* (= ubitý), *filmovať* (= predstierať), *chuliška* (= chuligánka), *grand* (= gavalier), *štartovať* (= „zmiznúť“), *jasan* (= jasné), *čao*...

Za slangové pokladáme tie slová a výrazy, ktoré sú z oblasti študentského života, napríklad: *deják*, *zemák*, *opáčko* (= opakovanie skúšaním), *šupka* (stredná škola umeleckého priemyslu – ŠUP), *slonina*, *dvanástka* (= dvannásťročná škola), *matika*, *guľa*, *učka*, *našprtať sa*, *riďas*, *do šky* (= do školy), *občianka* (= občianska výchova), *vysvečko*, *uloviť guľu* (= dostať päťorku), *repec* (= reparát)...

Okrem uvedených žargonizmov a slangizmov používa autorka vo funkcii žargónu aj skratkové slová (*cm*, *ká* = Kčs, *I* = Imro, *Ša* = Šaňo, *Banbys* = Banská Bystrica), familiárne výrazy typu *pocheraj*, *cakomprask* a veľa hovorových slov. Slangu, ale najmä žargónu je v románe naozaj veľa. Ale to je jeden zo základných stylistických prostriedkov a toto dielo by bez nich nebolo úprimné a pravdivé. S ostatnými jazykovými prostriedkami, najmä syntaktickými, i s tematickou stránkou je žargón a slang zladený dobre.

V článku nám nešlo o vypočítanie celého inventára použitých jazykových prostriedkov. Základné prostriedky charakterizujúce hovorovosť prejavu a povahu hlavnej postavy (bohatstvo typov expresívnych konštrukcií a vrstvy expresívnych výrazov) sa vyskytujú bežne ako pozadie tých najnápadnejších, ktoré sme pre analýzu a hodnotenie jazyka v románe uviedli. Klára Jarunková si na plnenie svojho cieľa v tomto románe zvolila primerané tvárne prostriedky. Má jemný jazykový cit a zmysel pre harmóniu výrazu. Jej prejav je spontánny rovnako, ako sú spontánne spôsoby reagovania hrdinky v čase jej búrlivého dospievania.

PARENTÉZA A JEJ ČLENENIE

Jozef Mlacek

Medzi pozoruhodné jazykové javy patrí nesporne parentéza čiže vložka alebo vložená veta. Pre neuspokojujúcu rozpracovanosť otázky vložky zo syntaktického hľadiska ukazuje sa, že pri jej riešení stále nám chýba ucelený pohľad na parentézu ako na výnimočný syntakticko-štylistický (prehovorový) výrazový prostriedok. Naším cieľom bude aspoň čiastočne prispieť k jej hlbšiemu poznaniu.

Ak chceme pristúpiť ku skúmaniu parentézy, musíme si ujasniť niektoré základné otázky. Pri všetkých doterajších hodnoteniach parentézy a jej problematiky sa vždy vychádzalo z dvoch rozdielnych hľadísk. Pri obsahovom nazeraní sa rozoberalo, aké rôzne významové skutočnosti obyčajne (alebo aj výnimočne) parentéza vyjadruje. Vždy sa uvádzalo, že hovoriaci alebo pisateľ ňou napr. vyjadruje svoje stanovisko k obsahu svojej výpovede, pripomína nejaký nedostatok alebo detail, ospravedľňuje sa za nevhodný výraz atď. Z hľadiska syntaktického (formálneho) sa takmer vždy ostáva pri týchto konštatovaniach: 1. Syntaktický vzťah medzi parentézou a ostatnou výpoveďou je nulový. 2. Parentéza prerušuje súvislý sled inej vety. 3. Od základného textu sa oddeľuje v písme pomlčkami alebo zátvorkami (iba niektoré lexikalizované parentézy sa čiarkami neoddeľujú od ostatného textu) a v hovorenej reči pauzami.

Spomenuté dvojaké kritérium pri hodnotení parentézy je pochopiteľné a vychádza zo samotnej jej podstaty. Vložená veta nadobúda osobitosť tým, že vzniká akoby na hraniciach, kde sa stretáva jazyk ako systém (langue) s konkrétnym jazykovým prejavom (parole). V tomto zmysle chápe otázky takéhoto druhu napr. I. L e k o v, ktorý sa o nich vyjadril takto: „... v syntaksise nablúdajetsia presekanije medzi jazykom (langue) i rečiu (parole). Takim obrazom možno objasniť riad nesistemnych javlenij, kak na primer odnosostavnyje, tolko imennyje ili tolko glagoľnyje predloženiija, anakoluty, ellipsisy, kontaminaciji i drugije.“¹ Podľa nášho názoru je celkom evidentné, že do tohto radu patrí aj parentéza, i keď je bližšie k oblasti parole. Ďalej je z toho celkom pochopiteľná aj spomenutá dvojkoľajnosť pri jej hodnotení a vysvetľovaní.

Problematika parentézy sa v jazykových prácach spracúva pomerne zriedkavo.

¹ I. L e k o v, *Obščaja problematika sintaksisa*, sborník Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 35.

Takmer všetky práce o vložke ostávajú (V. Šmilauer,² J. Ružička,³ J. Orlovský,⁴ G. Horák⁵) celkovo pri uvedenom tradičnom chápaní. Lež v jazykovednej literatúre možno nájsť aj niektoré také poznámky, ktoré chcú osvetliť parentézu aj zo syntaktického hľadiska a nehľadia na ňu ako na čosi celkom sa vymykajúce z roviny syntaktického členenia. Tak napr. G. Horák hovorí takto: „Vložené vety oboch príkladov skupiny 1 majú formálne i obsahovo ráz vedľajších prívlastkových viet.“⁶ V tomto citáte chceme zdôrazniť slovo *formálne*, čo znamená syntakticky, po stránke syntaktickej. O niekoľko strán ďalej hovorí Horák o „atributívnej vložke“ (prístavku).⁷ Z tohto vidno, že Horák rozširuje pojem parentézy aj na také časti výpovede, ktoré síce syntakticky s vetou alebo s jej členmi súvisia, tvoria širšie chápané syntagmy, ale prerušujú organický prúd reči. Vyslovuje to hneď na začiatku svojho článku takto: „Za vložení vetu (vložku) nebudeme pokladať iba hlavné a samostatné vety, ale aj vedľajšie vety, ktoré svojím postavením prerušujú organický prúd reči.“⁸

F. Kopečný vo svojich Základoch českej skladby⁹ zaraďuje niektoré druhy vložky k osobitným typom koordinácie, iné zas považuje za determinatívne. Upozorňuje na možnosť chápania úplne lexikalizovanej („pokleslej“) parentézy vo funkcii riadneho vetného člena.

V doteraz uvedených stručných poznámkach sa ukazuje celkom nový prístup k chápaniu parentézy. Ukazuje sa, že o celej, pomerne bohatej skupine viet alebo častí viet, ktoré sa v jazykových prejavoch dosť často vyskytujú, nemožno hovoriť ako o syntakticky neorganickými časťami viet alebo súvetí.

Ak chceme z toho stanoviska riešiť otázku vložky a vlozenej vety, nevyhnutne treba vychádzať aj z porovnania takých javov s parentézou, ktoré nie sú veľmi tesne spojené s vetou, sú relatívne samostatné, voľné, ale pritom sa aj v tradičnej gramatike, presnejšie skladbe, pokladajú za organické časti vety alebo súvetia; pôjde tu o porovnanie parentézy s prístavkom, voľným prívlastkom, prechodníkovou väzbou, uvádzacou vetou pri priamej reči. Zároveň treba skúmať funkciu parentézy a na príklad častíc a vedľajších viet.

Predovšetkým však treba vyriešiť otázku delenia parentézy na vložku a vloženú vetu. Zdá sa, že toto delenie je mechanické, prevzaté z triedenia jednoduchých viet. Nie je celkom presné. Neprihliada sa tu totiž na parentézu ako na osobitný gramatický jav, ale ak má parentéza formu dvojčlennej vety, hodnotí sa ako vložená veta, ak nemá podobu dvojčlennej vety, hovorí sa iba o vložke. Takéto rozdeľovanie parentézy je však ne-

² V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947. Porov.: „Parenthesí nevzniká žádný skladební vztah. Organické pásmo řeči je přerušeno členem vycházejícím z jiné roviny. Většinou jde o poznámky mluvčího k obsahu nebo k formě věty“ (43).

³ J. Ružička, *K rozboru vety*, SR 18, 1952/53, 257–270.

⁴ J. Orlovský, *Slovenská syntax*, Martin 1959, 163–167.

⁵ G. Horák, *Vložené vety v Timravíných povídkách*, SR 16, 1950/51, 239 n.

⁶ G. Horák, c. m., 240.

⁷ G. Horák, c. m., 244.

⁸ G. Horák, c. m., 239.

⁹ F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 260 n.

presné. Veď aj veta býva nielen dvojčlenná, ale aj jednočlenná, či už slovesná alebo neslovesná. P. T r o s t hovorí takto: „Slovo bez syntaktického vzťahu k slovám predchádzajúcim alebo nasledujúcim se rovná vete.“¹⁰ Podľa toho prevažná väčšina prípadov bude patriť pod pojem vložená veta, hoci celkom nevylúčime ani pojem vložka, ako si pri ďalšom výklade ukážeme. Napokon nás k takému chápaniu oprávňuje aj tá okolnosť, že v syntaxi sa za samostatné vety uznávajú napr. oslovenia a citoslovčia.

Pristúpme však k riešeniu zásadnej otázky pri parentéze, totiž k vymedzeniu jej rozsahu a obsahu. Ako sme už v úvode naznačili, odvolávajúc sa na Horáka a Kopečného, nemožno sa uspokojiť s konštatovaním, že do parentézy zaradíme iba také časti výpovede, ktoré prerušujú organický sled ostatnej vety a majú k jej okolitým častiam nulový syntaktický vzťah. Uvedme náročky viac príkladov, aby sa nám daný jav výrazne ukázal.

Obzrela si ma od hlavy po päty – *bohvie, čo na mne chcela vidieť* – a potom, keď bola s prehliadkou hotová, spustila lorňón, ktorý jej visel okolo krku na čiernej hodvábnjej šnúre. (Zúbek) – Osvietený pán chodieval vtedy častejšie do spoločnosti, lebo – *ako sa vyslovil* – ten blázinec mu šiel na nervy. (Zúbek) – Na tých kamenných hrbach ozbrojení robotníci s rovno vybitými rýľmi – *aby mohli lepšie ťať* – žiakom, národnej stráži a mešťanom ruky stiskajú a znova slubujú nič nadarmo nehubiť a poriadne sa držať, čo veru aj na podivienie držali. (Zechenter) – I Ráztočky – *hoci vždy ešte ležali Pánu Bohu za chrbtom* – zmenili sa. (Urban) – Traja – *ako boli* – pobrali sa teda ku Koričanovi. (Urban) – A keďže jeho referáty zo súdnej siene – *plné bystrých postrehov, literárneho švihy a hlbokého zmyslu pre spravodlivosť* – veľmi sa páčili, v redakcii ľudu ponúkli mu miesto redaktora. (Urban) – Zosadený predseda autonómnej vlády sa urazene utiahol do kláštora jezuitov, nedával o sebe zvať, Žilku s Markom odviezli – *ako sa povrávalo* – na Moravu a Zrubec, zrejme v strachu, aby aj jeho nestihol podobný osud – *tak si aspoň myslel on* – zmizol bez stopy. (Urban) – Ak túto tézu prijme – *a domnievam sa, že ju nemožno nepriať* – vtedy je nepochybné, že pri skúmaní základov jazykovej stavby nemáme možnosť vyberať si ľubovoľne noetický systém, podľa ktorého by sme skúmali jazykovú stavbu. (Pauliny) – Keď hodil jej vidly kostolník k nohám – *škrelo ho, že jej pomohol* – zobrala sa domov. (Timrava) – Kým Žela zobrala zo stola – *spoločnica utekala k robote hneď* – pani poobzerala kvety na chodbe, potom zavolajúc si Želu – *snáď chcela ju udobriť* – šli na jahody do záhrady. (Timrava) – Doktor – *bol včera štepiť drobnice deťom v dedine* – povedal, že mu je to na pečeni chyba, ale čo by doktor vedel? (Timrava) – Život vojenský – *či smutný či veselý* – býval podkladom k rozprávaniu, pri ktorom sa jednotlivé scény len voľne radili k sebe. (Kultúrny život) – Takto Horoň končí – *a nemôže končiť inde* – v neurčitej viere v prácu, v život, keď už po smrti svojej milej nemôže veriť v osobné šťastie. (Matuška) – Potom v kuchyni odbíjajú hodiny – *vždy idú dopredu* – a potom si mama s Jožkom štrngajú. (Čeretková-Gallová) – Niekom, *bohďaj pokoja nemal*, nás predsa oznámil vrchnosti. (Tajovský) – Keď richtárovci išli do Koreňov poza humnú, *ako na slove zostali*, mnoho žien postávalo v humnách. (Kukučín) – Oblečené má pekné svetlé háby, bielu škrobovanú (*ale*

¹⁰ P. T r o s t, *Subjekt a predikát*, Slavica Pragensia IV, 1962, 267.

na dedine hladenu) košelu. (Tajovský) — Je vari ešte vyšší (*vyplňa celé dvere*), ešte chudší a celý akýsi nahnutý. (Chrobák) — Vy ste, *odpusťte*, úžasný človek. (Rázus) — A ona, *sprostá*, všetko spravila. (Tajovský) — Nevieť sa pred nimi, *potvorami*, obrániť. (Čajak) — Vždy, keď som sa sťahoval — *sťahoval som sa za tých posledných dvanásť rokov mnoho ráz* — vždy som písanku uložil na spodok kufra. (Mináč)

Z týchto prípadov je evidentné, že ide o parentézy tradične chápané, ale zároveň pri nich nemožno tvrdiť, že syntaktický vzťah medzi parentézou a ostatnými časťami výpovede je nulový. Veď si všimnime napr. v prvom príklade slovesá. V prvej vete je *obzrela si* a v parentéze je *chcela vidieť*, v ďalšej vete *chodieval* a v parentéze *ako sa vyslovil*. Odkiaľ je ten náležitý slovesný tvar slovesa v parentéze? Tu je zreteľné, že aj medzi parentézami nachádzame také prípady, ktoré sú v istom syntaktickom vzťahu k hlavnej výpovedi. Ide tu o určitý typ determinácie, ktorá sa navonok prejavuje zväčša gramatickou zhodou medzi niektorými časťami základnej vety a niektorými slovami v parentéze, ako sme to na prvých dvoch príkladoch ukázali. Zreteľné je to aj v ďalších príkladoch. Bokom však ostáva veľké množstvo prípadov vložených viet, v ktorých sa naozaj žiaden gramatický vzťah k ostatnému kontextu nevyjadruje. Tým sa však dostávame k otázke vnútorného členenia parentézy. Ako najpriateľnejšie sa ukazuje Kopečného delenie na dve skupiny, ktoré s čiastočnou zmenou prijímame:

1. Koordinatívna parentéza. Ide o parentézu, v ktorej sa žiaden syntaktický vzťah ku kontextu nevyjadruje. Ako najčastejšie príklady možno uviesť *myslím, zdá sa, dúfam, tuším, hádam, pravda, pravda-že* atď.

2. Determinatívna parentéza. Sem zahrňujeme prípady toho druhu, ako sme už uviedli, teda také parentézy, pri ktorých sa aj navonok vyjadruje nejaká gramatická spojitosť s kontextom.

Z hľadiska vnútornej platnosti parentézy môže ísť o dva základné typy:

a) Vedľajšia veta prerušuje hlavnú vetu. Tak je to v determinatívnej parentéze.

b) Hlavná veta prerušuje vedľajšiu. Sem patria najmä spomenuté prípady, ako *zdá sa, myslím, ako hovorí* a pod. Pravda, tieto výrazy väčšinou strácajú slovesnú povahu a nadobúdajú charakter prísloviok. Strata slovesnej platnosti sa prejaví tým, že sa „často nevyslovuje pred nimi a za nimi neukončená prestávka, takže se neoddeľujú čárkou“.¹¹ Ako názorný príklad možno uviesť stratu slovesnej platnosti napr. pri slovách *vraj a reku*, ktoré sa dnes už neoddeľujú od ostatného kontextu.

Do skupiny prípadov, kde hlavná veta prerušuje vedľajšiu vetu, možno

¹¹ F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II, Skladba*, Praha 1951, 752. Porov. i na str. 732.

zaradiť aj prípady s priamou rečou, a to vtedy, keď je uvádzacia veta uprostred priamej reči. Napr.: „*Umelecké dielo — v r a v í G a r a u d y — môže byť veľmi čiastkovým, ba veľmi subjektívnym svedectvom o vzťahu človeka k svetu v určitom období a toto svedectvo môže byť autentické a veľké.*“ (Kultúrny život) V týchto pozíciách sa však musí vložená uvádzacia veta dôsledne oddeľovať od priamej reči.

Proces postupného strácania slovesnej i vetnej povahy a nadobúdanie vetnočlenskej platnosti nastáva vtedy, keď sa tá istá alebo podobná skupina slov veľmi často opakuje v podobnej funkcii. Nastáva tu proces tzv. lexikalizovania parentézy. Iba lexikalizovaná parentéza môže postupom času stále viac splyvať s ostatným textom a nadobúdať funkciu vetného člena (obyčajne príslovkového určenia).¹²

Nemožno sa však domnievať, že by sa lexikalizovaním počet parentéz znižoval. Proti lexikalizovaniu pôsobí snaha hovoriaceho po aktualizácii a tým sa počet parentéz zas zvyšuje. Aktualizovaná parentéza je syntakticko-štylistický prostriedok, ktorým hovoriaci alebo pisateľ vyjadruje svoju zainteresovanosť na celej výpovedi alebo hodnotiaci postoj k nej.¹³

Pri skúmaní parentézy sa ako dôležitý činiteľ ukazuje slovosled. Všimnime si niekoľko nasledujúcich príkladov.

Raz na jánske hody, *spomínala mať*, sa stretli pred kostolom pod lipkami. (Tatarka) — Chvilami postával a, *zdá sa*, načúval. (Chrobák) — To vám je, *prosím vás*, prefíkaná hlava. (Kalinčiak) — Z našej vládnej väčšiny, *ako sa zdá*, nebude nič. (Urban) — So starým sa dnes, *ako vidím*, nedá hovoriť. (Urban)

Zreteľne sa ukazuje, že iba svojím postavením nadobudla parentéza svoju osobitosť. Ak totiž zmeníme slovosled a uvedené parentézy postavíme na začiatok výpovede, dostaneme súvetie, v ktorom sa terajšia parentéza zmenila na hlavnú vetu. Napríklad: *Mať s p o m í n a l a*, ako sa raz na jánske hody stretli pod lipkami pred kostolom. *Z dá sa*, že z našej vládnej väčšiny nebude nič. *A k o v i d í m*, so starým sa dnes nedá hovoriť.

Zdá sa, že práve pod silným vplyvom slovosledu sa aj dnes už lexikalizované parentézy (napr. *zdá sa*, *myslím*, *ako hovoria* atď.) takto vyvinuli. Pod vplyvom slovosledu nastala pri nich jednak zmena lexikálna, jednak syntaktická. Strácali svoju slovesnú povahu a približovali sa k príslovkovej funkcii, z hľadiska syntaktického sa prestali hodnotiť ako hlavné vety a stali sa iba modálnym doplnením ostatnej výpovede.

Už na začiatku sme sa dotkli otázky používania termínov vložka a vložená veta. Teraz, po vymedzení svojho syntaktického triedenia parentézy

¹² V českej jazykovede sa hovorí o „pokleslej“ parentéze.

¹³ Porov. I. Poldauf, *Třetí syntaktická rovina*, Philologica Pragensia 87, 1963, 34–46.

na koordinatívnu a determinatívnu, môžeme spresniť tieto pojmy. Pri koordinatívnej parentéze podľa nášho chápania ide vždy o vetnú parentézu, o vloženú vetu. Determinatívnu parentézu rozdeľujeme jednak na vložené vety, jednak na vložky. O vložku, nevetnú parentézu ide len v tom prípade, keď je to determinatívna parentéza (má istý vzťah k ostatnej výpovedi a neplatí teda pre ňu spomenuté Trostovo vymedzenie) a pritom nemá charakter jednoduchej vety. Z uvedených kritérií vyplýva, že pôjde o pomerne malé množstvo prípadov, takže by v konečnom dôsledku bolo možné vy-
 ľúčiť ich a obidva termíny — vložka i vložená veta — používať nediferen-
 covane ako synonymá.

Hneď v úvode sme spomenuli, že i keď ide pri parentéze o zásah do prúdu vety z inej roviny, treba ju dávať do súvislosti s niektorými syntaktickými javmi. Máme tu na mysli tie, ktoré síce s ostatnou vetou organicky súvisia, ale zároveň prerušujú súvislý sled základnej výpovede, a tým sa pribli-
 žujú k parentéze. Venujme im postupne pozornosť. Najprv vedľajšie vety, ktoré sú vložené do rámca hlavnej vety.¹⁴

Muž, ktorého som pred chvíľou pozdravil, je môj vedúci. (úzus) — Ale prečo si Prozreteľnosť vyvolila za svojho prostredníka záclonu, ktorá je notabene dávno spálená, to je nejasné... (Jašík)¹⁵

V prvom prípade ide o obyčajnú vedľajšiu vzťažnú vetu. Aj druhá veta má charakter vzťažnej vety, ale ide o parentézu. Mistrík poznamenáva, že takéto vzťažné vety „sú poznámkami k textu z druhej roviny“.¹⁶

Podobný charakter majú aj voľné postponované prívlastky, ktoré možno vynechať z vety bez toho, žeby sa jej význam nejako narušil, prístavok a mnohé prípady prechodníka. Pri týchto gramatických javoch však nemožno hovoriť o parentéze i napriek tomu, že k nej majú pomerne blízko. Veď aj ony sú dodatkom, doplnením, dokreslením detailu. Práve pre tieto prechodné vlastnosti budeme o nich hovoriť ako o parenteticky postave-
 ných častiach vety alebo súvetia.

Veľmi dôležitým činiteľom pri parentéze je popri slovoslede aj interpunkcia. Je všeobecne známe, že sa parentéza od ostatného textu oddeľuje čiarkami, pomlčkami alebo zátvorkami. Iba niekoľko prípadov tzv. lexika-
 lizovanej parentézy sa už od ostatného textu neoddeľuje. Za také uznávajú Pravidlá slovenského pravopisu tieto: *naozaj, ozať, veru, hľadám, vari, azda, vraj, reku, teda, nuž, naopak a povedzme*.¹⁷

¹⁴ J. Oravec, *Vetosled v spojkových súvetiach z odborného štýlu*, ČSTČ 3, 1964, 1–11. Používa termín *vkladné vety*. Dobré by bolo používať ho na odlišenie od vložených viet (parentéz).

¹⁵ Cit. podľa J. Mistríka, *Prostriedky na vyjadrovanie tempa deja u Jašíka*, SR 29, 1964, 16.

¹⁶ J. Mistrík, c. d., 16.

¹⁷ *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. zrevid. vyd., Bratislava 1962, 115.

Osobitne chceme upozorniť na prípady, ak sa dve spojky — jedna v základnom texte, druhá na začiatku parentézy — dostanú vedľa seba. V súvetí podradovacom sa podradovacie spojky, ktoré sú vedľa seba, neoddeľujú čiarkou.

Musíme sa veľmi usilovať, lebo ak zaostaneme, vypomstí sa nám to. (úzus)

Pri parentéze, ak je hranica obidvoch pásiem reči práve medzi spojkami, spojky sa od seba oddelia.

Dürrenmatt varuje svojím spôsobom — humorom a paródiou, lebo, ako sám vraví, komédia je najlepšia forma na to, aby čím zreteľnejšie vystúpilo do popredia všetko, čo je v ľudskej spoločnosti tragické. (tlač) — Osvietený pán chodieval vtedy častejšie do spoločnosti, lebo — ako sa vyslovil — ten blázinec mu šiel na nervy. (Zúbek) — Rozpaprčené schôdzkami a straníckou pravdou novín, začali vinu hľadať v mužoch, ktorí — ako sa zdalo — chovali sa k tomu všetkému ľahostajne. (Urban)

Záverom zhrneme: Parentézu, ktorá sa v súčasnom jazyku veľmi často vyskytuje, treba vnútorne členiť. Ak sa jej vzťah k ostatnej výpovedi nijako gramaticky nevyjadruje, hovoríme o koordinatívnej parentéze. Ak sa prejavuje v parentéze nejaká gramatická závislosť od slov v základnom texte, hovoríme o determinatívnej parentéze. Domáce termíny pre parentézu, totiž *vložka* alebo *vložená veta*, možno používať nediferencovane. Parentézu treba dôsledne od ostatného textu interpunkčne oddeľovať (okrem prípadov lexikalizovanej parentézy).

PREDMINULÝ ČAS V SLOVENČINE

Emil Horák

Predminulý čas (dávnominulý čas) sa hodnotí v našich gramatikách tradične a ešte i dnes ako minulý čas označujúci také minulé deje, ktoré sa uskutočnili pred inými minulými dejmi.

V súčasnej spisovnej slovenčine je problematické jeho používanie a s tým súvisiaca otázka, či ho možno pokladať za dištinktívny slovesný tvar. V ostatných troch desaťročiach bolo o probléme vyslovených niekoľko úplne protikladných náhľadov.

J. Damborský¹ vo svojej gramatike konštatoval: „Času predminulého sa v reči ľudovej vôbec neužíva a v reči spisovnej len zriedka; miesto neho býva spravidla čas minulý.“ J. Orlovský² v polemike s J. Horeckým naproti tomu tvrdil, že „predminulý čas v spisovnej slovenčine je celkom obvyklý, živý a veľmi bežný slovesný tvar“ a že „potreba vyjadrovať predčasnosť proti minulosti počítuje sa v slovenčine veľmi živo.“ E. Pauliny³ predminulému času pripisuje význam minulého času, ktorý minulé deje štylisticky zdôrazňuje. J. Horecký⁴ štrukturálnym rozborom systému slovenských časov dokazoval, že slovenský predminulý čas je iba štylistickým variantom minulého času. Problém uspokojivo nevyriešil ani G. Horák,⁵ ktorý na dokladovom materiáli sa pokúšal dokázať, že predminulý čas v súčasnej spisovnej slovenčine je plnovýznamovým slovesným tvarom, ktorý patrí do systému minulých časov.

Príčinu neuspokojivého riešenia problému vidíme v tom, že sa pri výskume nebrali do ohľadu tri základné okolnosti: 1. Výskyt predminulého času na území Slovenska. 2. Používanie predminulého času spisovateľmi jednak podľa ich proveniencie, jednak podľa doby písania. 3. Predminulý čas sa neskúmal ako zložka systému minulých časov. Všímnime si ich tu podrobnejšie.

¹ J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II*, 5. vyd., Nitra 1930, 180.

² J. Orlovský, *Predminulý čas v slovenčine*, SR 13, 1947/48, 224. Pozri aj *Znova o predminulom čase v slovenčine*, SR 13, 1947/48, 268–272.

³ E. Pauliny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949, 54; *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 108.

⁴ J. Horecký, *K otázke gramatických časov v spisovnej slovenčine*, SR 13, 1947/48, 261–268.

⁵ G. Horák, *K problému predminulého času v slovenčine*, SR 22, 1957, 342–352; *K využívaniu slovesného času a spôsobu v slovenčine*, sborník *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, 221–232; *K niektorým tvarom kategórie času a spôsobu v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 175–185.

1. Doterajší výskum nám ukazuje, že tzv. predminulý čas ako dištinkatívny slovesný tvar sa dnes vyskytuje iba v nárečiach stredoslovenských. V systémoch minulých časov nárečí západoslovenských a východoslovenských sa nenachádza. Táto okolnosť nám odкрýva podstatu dvoch protikladných náhľadov na problém.

Je pravdepodobné, že J. Damborský dospel k svojmu náhľadu skúmaním nárečí západoslovenských alebo východoslovenských. Znamenalo by to potom, že svoje správne pozorovania nesprávne zovšeobecnil pre spisovnú slovenčinu.

J. Orlovský vyslovil svoj náhľad na základe dokladov zo spisovnej slovenčiny, kde sa predminulý čas dostáva zo strednej slovenčiny. Jeho plnovýznamovosť a systémovosť v spisovnej slovenčine dokázať nemohol, pretože v s ú č a s n e j spisovnej slovenčine plnovýznamovým a systémovým tvarom ani nie je. J. Orlovský nerobil rozdiel medzi súčasnou spisovnou slovenčinou a strednou slovenčinou. Je síce pravda, že stredná slovenčina je základom spisovnej slovenčiny, avšak, ako ďalej ukážeme, vzťah stredoslovenského predminulého času k spisovnej slovenčine od začiatku jej jestvovania až dodnes nebol jednoznačný. Z tej istej príčiny nedokázal presvedčivo systémovosť predminulého času v súčasnej spisovnej slovenčine ani G. Horák.

J. Horecký odmietol plnovýznamovosť predminulého času v slovenčine na základe toho, že „vyjadrovanie predčasnosti slovesného deja pred iným minulým dejom a pomocou predminulého času nie je v slovenčine záväzná; nie je predpísané, že v určitých prípadoch, resp. po určitých časových spojkách (ako je to napr. v latinčine, francúzštine a inde) musí sa použiť predminulý čas.“⁶ S týmto konštatovaním J. Horeckého sa nedá súhlasiť. Slovenský predminulý čas nemožno skúmať tými kritériami, ktoré platia pre románske pluskvamperfektum. Tak by sme museli odmietnuť jestvovanie pluskvamperfekta i v staroslovienčine a v dnešných jazykoch južnoslovenských. Treba mať na zreteli skutočnosť, že pluskvamperfektum v slovanských jazykoch nie je gramatickým slovesným tvarom, ktorý by bol v „určitých prípadoch“ záväzný. V slovanských jazykoch, na rozdiel od pluskvamperfekta v jazykoch románskych, ide o špecifický druh pluskvamperfekta, použitie ktorého je fakultatívne. Značí to teda, že analógia s jazykmi románskymi pri skúmaní nášho predminulého času nie je správna. Aj v slovenčine pri predminulom čase ide vlastne o pluskvamperfektum slovanského typu.

2. Predminulý čas je zapisovaný v pamiatkach od 15. storočia. Bernolákovci ho používali veľmi zriedkavo. Častejšie ho nachádzame v prozaických

⁶ J. Horecký, c. m., 262.

útvaroch štúrovcov. Najbohatšieho použitia predminulý čas dosiahol v dielach spisovateľov realistov. V dielach spisovateľov po roku 1918 a u spisovateľov súčasných, v porovnaní so spisovateľmi realistami, vyskytuje sa zriedkavejšie.

Treba tu doplniť konštatovanie G. Horáka, že predminulý čas používali „tí autori, ktorí dôkladne poznali ľudovú reč — najmä Timrava, Kukučín a Tajovský“.⁷ Dokladový materiál nám ukazuje, že ho často používali aj ďalší spisovatelia realisti: L. Nádaši-Jégé, T. Vansová, E. Maróthy-Šoltésová, J. Čajak, M. Š. Ferienčík, G. K. Zechenter-Laskomerský, S. Hurban-Vajanský, P. Országh-Hviezdoslav, L. Podjavorinská, L. Kubány a iní. Dá sa to vysvetliť tým, že väčšina z nich bola stredoslovenského pôvodu, dobre poznali ľudovú reč, a teda do svojich diel spolu s inými prvkami stredoslovenského nárečia vnášali aj tento gramatický tvar.

3. Zo spomenutých jazykovedcov predminulému času najviac pozornosti venoval G. Horák, ktorý ho v súčasnej spisovnej slovenčine pokladá za plnovýznamový a systémový čas. K takémuto hodnoteniu dospel na základe jeho: A. nenahraditeľnosti minulým časom, B. pomerne častého výskytu v dielach našich klasikov. Domnievame sa, že tieto dve kritériá nie sú dostatočne spoľahlivé na to, aby sme na ich základe mohli hovoriť o predminulom čase v súčasnej spisovnej slovenčine ako o čase plnovýznamovom. Ďalej sa pokúsime našu domnienku odôvodniť.

A. Na základe nenahraditeľnosti predminulého času časom minulým G. Horák pokladá predminulý čas za prostriedok príznakový, a teda i za plnovýznamový gramatický tvar.

Dôkazy o nenahraditeľnosti predminulého času časom minulým nevidia sa nám dostatočne presvedčivé, a to z dvoch príčin: po prvé, G. Horák pri svojich dôkazoch používa poväčšine zriedkavé predminulé časy s nedokonavým vidom; po druhé, zdá sa, že si pri týchto dôkazoch nevšima kontext.

Dokladový materiál nám totiž ukazuje, že nahradenie predminulého času dokonavého minulým časom je možné vždy bez porušenia časových vzťahov medzi dejmi. „Nenahraditeľnosť“ zriedkavého predminulého času nedokonavého je len zdanlivá. Ak si všimneme kontext, čo je pri skúmaní funkcií slovenských minulých časov nevyhnutné, i doklady na „nenahraditeľnosť“ predminulého času nedokonavého sa ukážu nepresvedčivé. Pri určovaní časových vzťahov medzi dejmi v slovenčine hrá kontext významnú úlohu.

Nahraditeľnosť predminulého času časom minulým, bez porušenia vzájomných časových vzťahov medzi minulými dejmi, svedčí snáď o tom, že predminulý čas má ten istý význam ako čas minulý, že je iba jeho stylistickým variantom?

⁷ G. Horák, SR 22, 1957, 352.

Ak pri hodnotení plnovýznamovosti a systémovosti predminulého času dôsledne budeme uplatňovať kritérium jeho nahraditeľnosti minulým časom, pravda, iba na základe príznaku tzv. predminulosti,⁸ ukáže sa, že je tvarom neplnovýznamovým, teda pravý opak toho, čo tvrdí G. Horák.

Treba však pripomenúť, že i absolútna nahraditeľnosť predminulého času časom minulým, bez toho, že by sa narušili časové vzťahy medzi minulými dejmi, nie je dostatočným dôvodom na to, aby sme ho pokladali za neplnovýznamový minulý čas, resp. za štylistický variant minulého času.

Nahraditeľnosť predminulého času časom minulým, bez porušenia časových vzťahov medzi minulými dejmi, presvedčuje nás len o tom, že príznak tzv. predminulosti nie je pre predminulý čas príznakom dištinktívnym.

Na akomkoľvek gramaticky a štylisticky správne napísanom slovenskom texte, kde sú použité minulé časy, sa môžeme presvedčiť, že časová následnosť dvoch alebo viacerých minulých dejov sa najlepšie vyjadruje minulým časom od dokonavých slovies. K narušeniu postupnej chronológie v nijakom prípade nemôže dôjsť. Slovenčina – ako aj ostatné slovanské jazyky – nemá špecifické gramatické prostriedky na vyjadrovanie postupnej chronológie dejov. Nie je ním ani predminulý čas.

O tom, čo sme doteraz povedali, môžeme sa presvedčiť na dokladovom materiáli.

Všimnime si najprv doklady⁹ a potom ich náhrady, čím sa najlepšie ozrejmi platnosť tvarov predminulého času.

Keď som sa ja z mesta vrátil, už sa boli trocha rozohriali. Napustili si teda znovu horúcej, aby sa vraj tá sadnutá krv v bedrách, lopatkách rozpustila, že tak skorej odíde. (HK XIX, 33) – Bežala, ako by deti pred nejakým nešťastím mala zachrániť. Izba bola vychladla, rozložila rýchle ohňa, naložila dreva, pookrúcala „sirôtky svoje“, no v láske a žiali nad nimi zas si len spomenula na povinnosť. (HK V, 81) – Pravda, keď maturoval, otec mal už blízko 70 rokov a matku robota už tiež bola zhrbila, ostarievali i deti a vnúčatá dorastali; dievčatá sa vydávali, chlapci ktorý doma, ktorý na remese, ktorý v škole... (HK V, 101) – Do večera boli sme už všetko popredali a že začalo sa mračiť, zatiahli sme voz plachtou – vieš, ako to mávajú Ľubtáci – a pomaly pustili sme sa hore dedinou pod Kriváň. (HK XIX, 37) – Maco vozieval gazdu, gazdinú i do poľa, na lúky, lebo už boli stučneli a nemohli, nemuseli sa pešo unúvať za robotníkmi. Maco stal sa tak viac panským kočišom, ako sedliackym paholkom. (HK V, 215) – Už sme sa ozaj boli najedli, napili aj opili, všetci sediaci aj páni. (HK XIX, 35) – Vytiahli dve tapše, zanesli do izby a veselo začali koštovať, keď si už vínka pre apertorium boli

⁸ Pod tzv. predminulosťou rozumieme príznak, ktorým sa vyjadruje časová následnosť minulých dejov. G. Horák tento príznak (i keď ho priamo takto neoznačoval) pokladá pre predminulý čas za dištinktívny.

⁹ Doklady používame z diela J. Gregora-Tajovského *Do konca*, Hviezdoslavova knižnica V, Martin 1951; *Žliebky*, Hviezdoslavova knižnica XIX, Bratislava 1953.

povypíjali. Pán notár povedal pekný prípitok na nebohého Maška a Cigáni spustili tuš. (HK XIX, 57) — Bývalé kamarátky a rodina volali ju i potom len „ty“ a „Zuzka“, hoc sa už bola do šnurovačky stiahla a za paniu preobliekla. Podľa muža počala sa i ona hnevať preto na svet a tuho sa učila od muža a z novín po maďarsky. (HK V, 110) — Zostali páni v škole sami a Tichého na skúške a neraz v roku až utýrali, keď sa ich dovlieklo vše i za dva koče návštevou k dekanovi, ktorý, predtým taký samotár, už sa bol s nimi spriahol a vystrájal im hostiny. (HK V, 122) — V okrese umrel bol dekan. Nový biskup v prvom rade hľadal takého na dekanstvo, kto by znal koľko-toľko lepšie maďarsky a ktorý by bol nie taký veľký pansláv, radšej vlašnejší, prípadne poddajný, ohybný... (HK V, 124) — Domáci už boli vyšli, dievča zišlo a dali sme sa do rozhovoru. (HK XIX, 139) — „A či nevojdete?“ doložila pani advokátovej v slzách a chytila ju za rukáv. Hoci už boli odzvonili, nebolo možno nevojsť. (HK XIX, 155) — Za tri dni už som sa bol najedol medovníkov, dýň, cukrového, tureckého chleba, fig a pomarančov, že som už nemal ani grajciara, ba som už kadejakú rodinu a známeho bol pošklbol o grajciar-dva. A peniaze mali byť na hodinky! (HK V, 48) — Otec umrel, len tak zaspal. Ráno vstala spoza neho, myká ho, už bol zaspal na večnosť. (HK V, 173) — Janko z Ameriky už bol naposielal šesťtisíc korún, s úrokmi bolo vyše sedemtisíc. Doložil do osem a požičal ich notárovi na obligátor na šesť percent. (HK V, 196) — Zjedнала ho mať, a kým tá a otec žili, stará gazdiná zaodievala Maca, dala mu vše na tabak, lebo sa už bol naučil, ako všetci chlapi, ešte na salaši fajčiť, ale pár zlatých vše vyšlo materi Macovej, hoci brala zo synovej pláce na každé sviatky po zlatom, po dva. (HK V, 212)

Nahrádza tvar minulého času predminulý čas adekvátne? Všimnime si tie isté vety s minulým časom.

Keď som sa ja z mesta vrátil, už sa trocha rozohriali. Napustili si znova horúcej, aby sa vraj... Bežala, ako by deti pred nejakým nešťastím mala zachrániť. Izba vychladla, rozložila rýchle ohňa... Pravda, keď maturoval, otec mal už blízko 70 rokov a matku robota už tiež zhrbila, ostarievali i deti a vnúčatá... Do večera sme už všetko popredali a že začalo sa mračiť, zatiahli sme voz... Maco vozieval gazdu, gazdinú i do poľa, na lúky, lebo už stučneli a nemohli, nemuseli sa pešo unúvať za robotníkmi. Už sme sa ozaj najedli, napili aj opili, všetci sediaci aj páni. Atď.

Aj keď sa po náhrade predminulého času časom minulým časové vzťahy medzi minulými dejmi neporušujú, nedá sa jednoznačne povedať, že takáto náhrada je adekvátna.

Ak si dôkladnejšie všimneme významy týchto dvoch minulých časov, zistíme, že takáto nenahraditeľnosť nie je možná zo stránky sémantickej. Predminulý čas po stránke obsahovej dá sa skôr nahradiť takýmito spojeniami: *už boli rozohriati, izba bola vychladnutá, matka už bola zhrbená, už sme mali všetko popredané, už boli tuční, už sme boli najedení, napití aj opití, mali už povypíjané, bola už stiahnutá, už bol spriahnutý, bol mŕtvy, už boli odrastené, už mal zodraté, mal zadovážené* atď.

Po stránke sémantickej náhrada predminulého času je možná skôr ta-

kými gramatickými prostriedkami (minulé pasívum,¹⁰ minulý čas stavového perfekta), ktoré vyjadrujú výsledok minulých dejov.

Vzhľadom na túto skutočnosť treba konštatovať, že kritérium „nahraditeľnosti“ predminulého času časom minulým na základe príznaku tzv. predminulosti, je príliš úzkym kritériom na to, aby sme určili jeho plnovýznamovosť a systémovosť.

Na problém sa treba pozeráť z hľadiska vývinového. Ide totiž o to, že predminulý čas v dielach našich klasikov je skutočným pluskvamperfektom slovanského typu, ktoré sa dodnes zachovalo v stredoslovenských nárečiach.

Zdá sa, že pri skúmaní predminulého času a času minulého k nesprávnemu hodnoteniu ich významov zvädzajú dnes ich blízke formy. Zabúda sa na to, že tvarove sa obidva časy zblížili pri zániku jednoduchých préterít v 14.–15. storočí tak, že formálny rozdiel medzi nimi dnes je iba v čase pomocného slovesa.

V oboch prípadoch ide o konštrukcie minulého prídavia s príponou *-l* a pomocného slovesa. Pri minulom čase tvary pomocného slovesa sú v prítomnom čase, pri predminulom sú v minulom čase.

Na prvý pohľad sa zdá, že významový rozdiel medzi týmito dvoma časmi sa skutočne zakladá iba na pomernej chronológii, že predminulý čas, vďaka préteritu pomocného slovesa, označuje minulé deje, ktoré sa uskutočnili o jeden časový stupeň skôr, čiže označuje také minulé deje, ktoré sa uskutočnili pred inými dejmi minulými. Táto vlastnosť predminulého času sa v našej gramatike tradične pokladá za jeho základný gramatický význam. V skutočnosti to tak nie je.

Treba mať na zreteli skutočnosť, že i keď je tvar dnešného minulého času zhodný s tvarom staroslovenského perfekta, neznamena to, že má ten istý význam. Forma dnešného minulého času je sekundárna. Minulý čas v súčasnej slovenčine významovo nie je perfektum, ale préteritum. Predminulý čas (pluskvamperfektum) si zachoval pôvodnú formu, a ako sa ukazuje, i svoj pôvodný význam. Značí to, že významovo nie je časom préteritným, ale je to čas perfektový.

Predminulý čas (pluskvamperfektum) v dielach našich klasikov a v strednej slovenčine je systémovým časom, ktorý je od minulého času (préterita) sémanticky prísne diferencovaný.¹¹

¹⁰ V mnohých prípadoch už nemožno hovoriť o minulom pasíve. Sú to iba spojenia spony s adjektívizovanými prídavami.

¹¹ Pod perfektovým významom času väčšina slavistov chápe taký význam, na základe ktorého perfektový čas signalizuje minulé dej už v jeho výsledku, pričom tento výsledok je v tesnej spätosti s nasledujúcimi dejmi, čo značí, že dej vyjadrený perfektom je aktuálny pre nasledujúce deje.

Mohli by sme ho charakterizovať takto:

Predminulý čas (pluskvamperfektum) je plnovýznamový minulý čas vyjadrujúci minulý dej ako výsledok, ktorý je aktuálny pre iný minulý dej.

Dištinktívnym príznakom predminulého času v protiklade k času minulému nie je tzv. predminulosť, ale rezultatívnosť v spojení s aktuálnosťou.

Tzv. predminulosť pri predminulom čase skutočne jestvuje. Je to však iba jeho sekundárny, syntaktický význam, ktorý zo základného významu vyplýva. Ináč to ani byť nemôže. Keďže predminulý čas signalizuje minulé deje už v ich výsledku, rezultáte, ktorý je aktuálny pre iné minulé deje, potom je len logické, že deje označované predminulým časom sa museli uskutočniť už pred tými dejmi, pre ktoré sú aktuálne.

O irelevantnosti príznaku tzv. predminulého času svedčí nielen jeho nahraditeľnosť po stránke „čisto časovej“ minulým časom, ale aj príslovky času, s ktorými sa predminulý čas spája.

Predminulý čas v prevažnej väčšine dokladov je determinovaný príslovkami času alebo je v tesnej spojitosti s príslovkovým určením času. Keby bol špecifickým prostriedkom na označovanie chronológie dejov, príslovky času *už, pred, skôr, prv, predtým, medzitým, práve, dávno*, ktorými je najčastejšie determinovaný, boli by zbytočné. Skutočnosť, že sa relatívne častejšie spája s týmito príslovkami ako čas minulý, domnievame sa, vyplýva práve z jeho základného gramatického významu. Vyjadrujú minulé deje už v ich výsledku, rezultáte k označovaniu pomernej chronológie je do určitej miery indiferentný, a preto príslovky času v mnohých prípadoch musia zaraďovať minulé deje vyjadrené predminulým časom do sledu ostatných minulých dejov. Na korešpondovanie s konštrukciami, ktoré majú perfektový význam, upozorňuje veľmi častá príslovka *už*. (V Tajovského knihe *Žliebky* je až 50 % predminulých časov, ktoré sú determinované príslovkou *už*.)

Niekoľko dokladov na spojenie predminulého času s príslovkami a príslovkovými určeniami času:

Zhovárali sme sa vo troje. Jedna kompánia viedla vojenský rozhovor, lebo Tonický práve bol došiel z manévrov. (HK XIX, 88) — Na túto dlžôbku predala som tú perinku, čo ste mi boli v jeseni nechali. (HK V, 70) Kto neprigazduje grajciar, ten nepamätá, babka k babce..., tomu nás už dávno bol priučil starý otec, a u nás bol taký zvyk, že kým sa zemiaky neuvarili, svetlo sa nezažalo. (HK V, 32) — V tých časoch nebolo ešte zodrané slovo „vlastenecká“. Slovenské noviny peštianske, *Vlast a svet*, len čo nedávno boli začali svoju „uhorskú vlasteneckú púť“. (HK V, 132) — Dotiaľ bol už vychodil aj dedinskú školu. Vlastne nevychodil, ale ho slúžka, učeň na chrbte vynosili. (HK XIX, 114) — Už pred dvoma-troma dňami bol doniesol istý mladý, a predsa vybiedený, chudý chlap zmenku a žiadal na ňu 30 korún. (HK V, 156) — O pár dní prišli na pohreb. Dekan už bol predtým naviedol tohto gazdu na „*Vlast a svet*“, i takto náboženskú knihu mu

vše podal, keď si pýtal, lebo rady čítali i ženy; bolo na okne papiera plno. (HK V, 143) — On sa bol takto v lete oženil a ja potom na jeseň prišiel som k nemu za paholka. (HK V, 209) — O tom sa už boli mať s dcérou hneď zvečera dohovorili. (HK XIX, 171) — Vlastne už tak sa bol naučil, že sa na všetko spytoval ženy, čo môže, čo nie, aby sa mal s kým rozprávať, keď si namyslel, že mu je od dačoho ťažko. (HK XIX, 120) — Kým sa rozlúčili, poštár už bol odišiel. (HK XIX, 156)

Na indiferentnosť predminulého času k určovaniu časovej zaradenosti minulých dejov upozorňujú doklady, kde sa deje vyjadrené predminulým časom stali po minulých dejoch, ktoré sú označené minulým časom. Napríklad:

Pôstková sa vyplakala za svojimi grajciarmi; ale čože bolo robiť? — A gazda sľúbil, že keď zarobí, vráti — tešila sa v žiali. Nezúfala, ale chytila sa znova chlebík piecť, a do banky bola doniesla šesták na úroky. V zime potom, štverigajúc sa s bielizňou na pôjd, spadla z rebríka a zlomila si ruku. (HK V, 68) — Ale že tamtých Vsechsvätých nebola došla s peniažkami, prišla bola prosiť, aby sme jej perinku aspoň cez zimu nechali, lebo že je komôrka chladná. (HK V, 69) — Keď mu rodičia pomreli, Maco sa bol chcel i oženiť, ale za takého mrzáka hluchého nechcela ísť ani jedna dievka. (HK V, 212)

Nazdávame sa, že by bolo nesprávne, keby sme na základe takýchto dokladov pripisovali predminulému času i funkciu označovať následné deje. Je síce pravda, že napríklad v prvom doklade dej vyjadrený predminulým časom sa stal po minulých dejoch *vyplakala, sľúbil, nezúfala, chytila sa znova chlebík piecť*, to však nemusí značiť, že dej označený predminulým časom vyjadruje dej následný. Naopak, predminulý čas je tu použitý na základe svojho podstatného významu. Čestné splácanie dlžôbky mamkou Pôstkovou je pre spisovateľa zvlášť dôležité. Predminulým časom — *a do banky bola doniesla šesták na úroky* — podarilo sa mu túto skutočnosť zdôrazniť, aktualizovať pre deje nasledujúce, ba i pre celú rozprávku. Podobne ho použil v druhom doklade, kde už ide o vzťah dvoch minulých dejov vyjadrených formou predminulého času. V treťom doklade dej, ktorý je vyjadrený predminulým časom, je aktuálny v ďalšom rozprávaní pri charakteristike Maca Mlieča.

Pri skúmaní významov a použitia predminulého času treba vychádzať zo skutočnosti, že jeho použitie v slovenčine je fakultatívne.¹²

Slovenský predminulý čas sa do češtiny najčastejšie prekladá minulým časom bez dodatkového lexikálneho označovania tzv. predminulosti. Je to

¹² V tejto práci chceme poukázať na primárny, t. j. perfektový význam predminulého času. Podľa toho sme použili aj doklady. Máme však dosť dokladov i na predminulý čas, kde je perfektový význam oslabený. Aj v týchto dokladoch tzv. predminulosti má iba sekundárny význam. Ide tu skôr o štylistické aktualizovanie minulých dejov pre moment rozprávania.

jeden z nepriamych argumentov, že príznak tzv. predminulosti nie je pre predminulý čas podstatný. Českí prekladatelia niekedy však nemôžu tlmočiť myšlienkový obsah nášho predminulého času, ako gramatickými prostriedkami, ktoré sa v súčasnej českej gramatike hodnotia ako konštrukcie s perfektovým významom. Aj táto okolnosť potvrdzuje naše konštatovanie, že slovenský predminulý čas si zachoval perfektový význam.

Doklady:¹³

Když maturoval, nescházelo již otci mnoho do sedmdesátky a matka byla chudinka celá shrbená od dřiny. Zestárlý i jejich děti a vnoučata dospívala. (336) — Běžela, jako by měla děti zachránit před nějakým neštěstím. Světnice byla vychladlá, rozdělala oheň, přiložila dříví, přikryla „sirotky moje“ a v lásce i žalu nad nimi si zase vzpoměla na povinnost. (216) — Když jsem se vrátil z města, byli už trocha rozehrátí. Napustili si tedy znovu vařící vodu, aby prý se rozpustila krev ssedlá v bedrech a lopatkách. (162)

Rezultativny význam predminulého času sme dokazovali jeho nahraditeľnosťou spojeniami, ktoré majú perfektový význam.

Ako sa prejavuje pri predminulom čase príznak aktuálnosti?

Aktuálnosť deja vyjadreného predminulým časom nemusí sa vždy prejavovať na bezprostredne za ním nasledujúcom deji. Pri skúmaní aktuálnosti si musíme všímať kontext. Predminulým dejom sa často vyjadrujú deje, ktoré sú aktuálne a závažné pre celý rad nasledujúcich dejov alebo i pre celé rozprávanie. Všimnime si napríklad takéto použitie predminulých časov:

Už sme sa ozaj boli najedli, napili aj opili, všetci sediaci aj páni. (HK XIX, 35)

Predminulý čas tu presvedčivo vyjadruje stav ľudí po zábave a jeho aktuálnosť pre deje nasledujúce.

Zábavu, jedenie a pitie (ako deje) spisovateľ opisuje minulým časom. (*Hneď nám doniesli vína a tak starí trocha očerstveli. Ešte za pohárik a prešli mdloby... vykrútili pečienku, babu, ja so starou materou napili sme sa aj kávy, ... a tak sme sa spoločne hostili, popíjali, zhovárali, fajčili a chválili kúpele a dbanky.*) Výsledok všetkej tejto činnosti spisovateľ vyjadril tvarom predminulého času, ktorý má tento význam: *Už sme ozaj boli najedení, napití aj opití, všetci sediaci aj páni.*

Spisovateľovi však nešlo len o vyjadrenie výsledku z minulých dejov, stavu, v akom sa nachádzali, ale potreboval vyjadriť aj aktuálnosť výsledku z týchto dejov pre deje nasledujúce. (*Po polnoci po mnohom oddychovaní*

¹³ Preklad výberu z diela J. Gregora-Tajovského do češtiny: *Dvanáct duší*, prel. F. Musil a D. Gregorová, Praha 1958.

ledvy sme došli domov. Už po ceste robilo sa im zle, tma a zase svetlo pred očima, merali šírku cesty, oslabli, dávili, pustili sa im voľaktoré dbanky, že celou cestou mokla im krv a bielizeň doniesli ako by ju do krvi zamočil. Do rána skoro pomreli. HK XIX, 35)

Je skutočne problematické, či môžeme v súčasnej spisovnej slovenčine dokazovať plnovýznamovosť a systémovosť predminulého času dokladmi z diel klasikov.

Keď pochybujeme o metodicknej správnosti takéhoto postupu, neznačí to, že by sme pri normovaní súčasnej slovenčiny mali odmietat jazyk našich klasikov. Nie. Pri predminulom čase však ide o gramatický prostriedok, ktorý mal špecifický vývin a ktorý práve vďaka tomuto vývinu má v dnešnej spisovnej slovenčine iné postavenie ako v dielach klasikov.

Používanie predminulého času (pluskvamperfekta) v strednej slovenčine a v dielach spisovateľov realistov je štylisticky bezpríznačkové, z čoho vyplýva, že sa adekvátne nedá nahradiť nijakým iným gramatickým prostriedkom. Je to teda plnovýznamový a systémový slovesný tvar.

Pri skúmaní problému, či je v súčasnej spisovnej slovenčine plnovýznamovým gramatickým tvarom, alebo len štylistickým prostriedkom, domnievame sa, treba brať do úvahy dva základné príznaky: a) používanie predminulého času podľa jeho pôvodného základného významu; b) rozsah používania predminulého času na Slovensku.

a) Zdá sa, že predminulý čas má v spisovnej slovenčine podobné postavenie ako hláska *ä*. V obidvoch prípadoch ide o vzťah špecifických stredoslovenských prvkov ku spisovnej slovenčine.

Základný rozdiel medzi nimi je v tom, že zatiaľ čo hláska *ä* je kodifikovaná, záväzná pre všetkých používateľov spisovnej slovenčiny a jej nerešpektovanie sa hodnotí ako narušenie normy (aspoň v písomnej podobe), zatiaľ predminulý čas sa síce ako slovesný gramatický tvar v našich gramatikách už od uzákonenia spisovnej slovenčiny uvádzal, ale jestvoval v spisovnom jazyku, povedali by sme, živelne, pretože nikdy nebol záväzne kodifikovaný a v gramatikách sa jeho význam vysvetľoval zjednodušene. Tieto okolnosti spôsobili, že predminulý čas ako stredoslovenský jazykový prvok pri prenikaní do spisovnej slovenčiny prekonával určitý vývin. Tento sa javí v tom, že sa postupne prestával používať na základe svojho pôvodného významu.

Spisovatelia realisti písali poväčšine strednou slovenčinou, a teda v ich dielach sa odráža stredoslovenský systém minulých časov s predminulým časom. V martinskom úze spisovnej slovenčiny tento systém minulých časov prevládal, ba bol tak intenzívny, že si ho osvojovali aj spisovatelia, ktorí ho vo vlastnom jazyku nemali (S. Hurban-Vajanský, L. Podjavorinská).

Čo spôsobilo, že sa predminulý čas v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny „nepresadil“?

Vidíme dve základné príčiny, ktoré podmieňovali jeho vývin.

Od začiatku 20. storočia, a najmä po roku 1918, nastalo v spisovnej slovenčine vzájomné miešanie dvoch štruktúr minulých časov. Jednoduché systémy minulých časov východoslovenských a západoslovenských nárečí vplývali na zložitejší systém minulých časov stredoslovenských. Nemožno vylúčiť ani vplyv jednoduchého systému českých minulých časov.

Druhým významným činiteľom tu bola jazyková výchova v školách, kde sa predminulý čas tradične zjednodušene vysvetľoval ako čas označujúci predminulé a dávnominulé deje. (Odtiaľ aj jeho pomenovanie.)

Takýto vývin predminulého času sa ukazuje zákonitý nielen z hľadiska spomenutých dvoch vonkajších príčin, ale sa tu potvrdzuje jedna zo základných poučiek štrukturálnej jazykovedy, že totiž jazykový systém prijíma nové, cudzie prvky len vtedy, keď sú pre ne v systéme podmienky. Ide totiž o to, že zložitý systém stredoslovenských minulých časov spätne vplýval a vplýva po celé desaťročia na zjednodušené systémy minulých časov západoslovenských a východoslovenských nárečí. V štruktúrach systémov minulých časov týchto nárečí neboli „podmienky“ pre prijatie nového prvku, ktorý sa uvedomoval na základe takých príznakov (rezultatívnosť, aktuálnosť), ktoré sa už v týchto systémoch oddávna neuvedomovali, alebo sa realizovali inými gramatickými prostriedkami (pasívum, stavové perfektum a pod.), a preto stredoslovenský predminulý čas tieto systémy neovplyvnil.

Pre príslušníkov západoslovenských a východoslovenských nárečí tvary stredoslovenského (resp. už aj knižného) predminulého času sa však nepocítovali ako nárečové, pretože predminulý čas mal schopnosť vyjadrovať tzv. predminulosť, ktorá bola jeho sekundárnym významom. Tento význam chápali ako jeho základný význam. Takto sa postupne začínal uvedomovať, najmä vďaka jazykovému školeniu, aj u mladších príslušníkov stredoslovenských nárečí. Z takejto podstatnej premeny jeho základného významu vyplýva aj jeho používanie dnes. V súčasnej spisovnej slovenčine sa používa oveľa zriedkavejšie ako v dielach spisovateľov realistov alebo v stredoslovenských nárečiach.

Ak J. G. Tajovský a spisovatelia realisti tvarom predminulého času vyjadrovali výsledok z minulého deja a jeho aktuálnosť pre iné minulé deje, spisovateľ V. Mináč a ostatní súčasní spisovatelia, hoci i stredoslovenského pôvodu, tvarom predminulého času označujú postupnosť dejov alebo ním minulé deje iba zdôrazňujú.

Slovenčina má však iné prostriedky na vyjadrovanie časovej postupnosti dejov (kontext, príslovky času, vedľajšie vety a pod.), preto sa predminulý

čas stáva v súčasnej spisovnej slovenčine synonymným gramatickým prostriedkom, teda prostriedkom štylistickým.

To sú základné príčiny, pre ktoré stredoslovenský systém minulých časov neprevládol v súčasnej spisovnej slovenčine, a preto i predminulý čas svojím pozmeneným významom, označujúc deje dávnejšej minulosti alebo zdôrazňujúc minulé deje, stojí na okraji systému minulých časov a postupne sa stáva iba štylistickým variantom minulého času.¹⁴

Vychádzajúc z tohto, pokladáme dôkazy o plnovýznamovosti a systémovosti predminulého času v súčasnej spisovnej slovenčine na základe dokladov z diel našich klasikov za metodicky nesprávne.

b) Pre používanie predminulého času v súčasnej slovenčine môžeme predpokladať tri prípady. Ponajprv sú to Slováci, ktorí v systéme minulých časov predminulý čas majú, ďalej Slováci, ktorí v systéme minulých časov predminulý čas nemajú a konečne Slováci, ktorí v systéme minulých časov majú predminulý čas nepravý.¹⁵

Pôvodný predminulý čas (pluskvamperfektum) jestvuje len v skupine prvej (starší príslušníci stredoslovenského nárečia), ktorá v porovnaní s ostatnými dvoma je pomerne malá.

Ak pristupujeme k problému predminulého času v dnešnej spisovnej slovenčine z takéhoto vývinového hľadiska, ukazuje sa, že jeho hodnotenie ako štylistického prostriedku je nevyhnutné.

V spisovných jazykoch, v ktorých sa gramatický systém ešte normuje, v ktorých používatelia starostlivo dbajú o správne jazykové návyky, nesprávnym vysvetľovaním gramatického tvaru môže sa oslabiť jeho používanie, ba zapríčiniť i jeho zánik.

Zdá sa, že toto platí aj o slovenskom predminulom čase. Už od uzákonnenia spisovnej slovenčiny jeho význam sa vysvetľoval zjednodušene, čo malo na jeho vývin veľmi nepriaznivý vplyv.

Ak nesúhlasíme s hodnotením predminulého času v súčasnej spisovnej slovenčine ako plnovýznamového a systémového gramatického tvaru, neznačí to vôbec, že jeho jestvovanie v súčasnej spisovnej slovenčine odmietať.

Aj keď sa jeho hodnotením ako štylistického variantu minulého času sys-

¹⁴ Súhlasíme tak s Horeckého hodnotením predminulého času ako štylistického variantu v súčasnej spisovnej slovenčine. Neplatí to však o predminulom čase v dielach spisovateľov realistov, resp. v stredoslovenských nárečiach. Okrem toho tento slovesný tvar ako štylistický variant nemá „čisto časový“ význam, t. j. označovanie tzv. predminulosti, ale má celý rad iných štylistických funkcií. Jednou z nich je funkcia zdôrazňovania minulých dejov, ktorú predminulému času pripisuje E. Pauliny.

¹⁵ Ide o príslušníkov stredoslovenských nárečí, ktorí vplyvom jazykového školenia a vplyvom jednoduchých systémov minulých časov dnes už predminulý čas nepoužívajú na pravom mieste podľa jeho pôvodného významu. Sem patria aj tí príslušníci východoslovenských a západoslovenských nárečí, ktorí si čítaním klasikov alebo vplyvom stredoslovenských nárečí predminulý čas osvojili.

tém slovenských minulých časov zjednoduší, slovenčinu tým o tvarový výrazový prostriedok neochudobníme.

Naopak. Význam, ktorý mu v našich gramatikách ako „plnovýznamovému“ času pripisujeme (tzv. predminulosť), nedovoľuje jeho širšie použitie, ktoré by mohol nadobudnúť ako prostriedok štýlu. Jeho násilným zaraďovaním do systému plnovýznamových gramatických tvarov na základe významu, ktorý v skutočnosti nemá, len urýchlime jeho zánik, čím skutočne ochudobníme slovenčinu.

Poukázali sme na korešpondovanie predminulého času s pasívom, stavovým perfektom a konštrukciami s perfektovým významom v dielach našich klasikov. Svedčilo by to o tom, že pri prekladaní týchto gramatických tvarov z iných jazykov adekvátnym ekvivalentom v mnohých prípadoch mohol by byť práve predminulý čas štylisticky použitý na základe svojho pôvodného perfektového významu. Vyhli by sme sa tak často pre slovenčinu neobvyklým minulým pasívam a iným trpným spojeniam.

Tvarom predminulého času by sa mohlo častejšie prekladať aj pluskvamperfektum z tých jazykov, v ktorých ono jestvuje. Napríklad pluskvamperfektum súčasnej angličtiny v tých prípadoch, kde vyjadruje výsledok z minulého deja, nemožno vždy preložiť našim minulým časom. Zdá sa, že použitie predminulého času by bolo najprimeranejšie. To platí aj o prekladaní pluskvamperfekta z južnoslovanských jazykov.

Súčasnnej spisovnej slovenčine chýba vyhovujúci gramatický prostriedok na označovanie minulých dejov s perfektovým významom. Keďže u klasikov takýmto prostriedkom je práve tzv. predminulý čas, bude úlohou jazykovedcov odkryť možnosti používania ako aj jeho štylistickú hodnotu v ich dielach.

V slovenskom jazykovom povedomí predminulý čas sa nepociťuje ani ako dialektizmus, ani ako knižný archaizmus. Naopak. Presvedčujeme sa o tom pri čítaní našich klasikov. Predminulý čas je jedným z tých gramatických prostriedkov, ktoré robia ich jazyk po výrazovej stránke tak obdivuhodne bohatým a stále sviežim.

K OTÁZKE VYKANIA V SLOVENČINE

Ján Sabol

Vykanie v slovenčine sa riadi týmto pravidlom: určitý slovesný tvar, osobné a privlastňovacie zámeno 2. osoby je vždy v množnom čísle, ale prídavné meno, trpné prídastie, radová číslovka a zámeno (privlastňovacie

– okrem 2. osoby, ukazovacie a vzťažné) v mennom prísudku alebo doplnku sú v jedn. čísle a zhodujú sa v rode s oslovenou osobou.¹

Tento spôsob vykania je celonárodný.² V ľudovej reči pri vykaní v množnom čísle stojí nielen určitý slovesný tvar, ale často i prídavné meno v prísudku alebo doplnku.³ Takýto spôsob vykania („dvojenia“) kodifikoval S. Czambel.⁴

Zaujímavé sú prípady vykania, ak v prísudku alebo doplnku stojí prídavné meno *rád* alebo zámeno *sám*. V hovorovej reči a v literatúre sa stretávame s rozkolísaným stavom.

Ponajprv sa v literatúre používa pri vykaní prídavné meno *rád* a zámeno *sám* v množnom čísle.

„Papkajte, pán učiteľ, aby ste u nás neschudli... a vy to *ra di* jedávate.“ (F. Kráľ) – „No *ra di* ste, že prišla vaša pani? Teraz skorej ozdraviete, len sa uspokojte.“ Ondreja dojala jej láskavosť, i chytiac ruku pani Kláry, bozkával ju slziac. (Jégé) – „A pôjdete *sa mi*?“ „No a s kým by mal?“ (Kukučín) – „Pán Maguš!“ Oslovený ústa otvoril. „Máte *ra di* Nemcov?“ (Jašík) – „*Sa mi* ste písali, *sa mi* si vylepte!“ Igor odhodil papier k dverám. Ach, ako sa mu ten plešatý chlap hnusí. (Jašík) – „Nemali ste, Katrena,“ zazlievala jej mama, i nemali ste to pred ním vyjaviť. Mali ste *sa mi* v sebe prehrýzť do ostatka, i keď je to ťažko.“ (Figuli) – „Ale ja?“ ozval sa Ondrej. „Ja nie – kdeže by ja... Ak nemá jačmeň, vráti závdavok duplom...“ „Kdeže duplom! Buďte *ra di*, ak na svoje vy... vy...“ (Kukučín) – „Mamička, mamička...“ začne chvatom a dusiac sa, „to musíte *sa mi* y uznať, *sa mi* y uznať, že je to divné – nuž divné zachodenie.“ (Timrava) – „*Sa mi* len?“ spýta sa a pozrie po izbe, ač vedel, že druhého nieto tam. (Timrava) – Totka bola ako v plameni. Tvár jej blčala, hlas sa jej triasol. Bežanka stála pred ňou zahanbená, neopovážiac sa ani oka pozdvihnúť... „Vy mu povedzte *sa mi*, čo je vo veci. Vás najskôr slúchne.“ (Kukučín)

Inokedy je prídavné meno *rád* a zámeno *sám* v jednotnom čísle.

„A vy, ujček, vy ostanete *sám*? Zas len *sám* musíte sa o všetko starať?“ (Kukučín) – „Akože vy *sám* môžete Hlavaja chytiť?“ (Urban) – „Veru som ja, pán majster, *rá d* videl starú mater... Šak aj vy ste ju *rá d* videli, keď za ňou plačete?“ (Kukučín) – „Hľa, ste tak *sa ma*!“ (Smrek) – Zastavil ju i vravel jej utlmeno: „Prečo vy tak *ne ra da* seba...!“ (Timrava) – „Viem,

¹ *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1963, 110 n.; E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, 2. vyd., Bratislava 1963, 143; E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 215, 287, 369 n.; J. Orlovský, *Slovenská syntax*, Martin 1959, 305; G. Horák, *Využitie slovesnej osoby v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 239–276 (najmä 256 n.); V. Uhlár, *O žargonizmoch v slovenčine*, SR 19, 1954, 20–27.

² J. Ružička, *O vykaní*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 193.

³ Napr. na východnom Slovensku je všeobecne rozšírený typ vykania *Mamo, buňi sce ku nam barz dobre. Bači, xoželi sce do nas fše nazlo scene*. Porov. i diskusnú poznámku J. Oravca na konferencii o norme spisovného jazyka (SR 20, 1955, 221 n.).

⁴ S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919, 212.

že ste mocná, a viem i to, že máte ma r a d a.“ (Figuli) — „Máte ju r a d a, Bora?“ (Figuli) — „Ale veď s á m ste povedali, že sa netreba dať hatíť časovými výmyslami.“ (Figuli) — „... a u nás vychádzajú preklady jeho článkov v tlači, istotne ste ne jeden s á m čítali...“ (Mňačko) — „Chorá nie som, ale just umriem, lebo máte gazdinú r á d...“ (Hečko) — „A ďalej je to jednoduché. Máte ju r á d, ako som počul.“ (Jašík) — Vyvalil oči. „Ako to myslíte? „Či jete r á d lanýže.“ (Blažková) — „Hovoríte tak, lebo ste s a m a ešte dieťa.“ (Blažková) — „Nie, pane, v tej izbe nespí nik. Budete v nej celkom sám.“ (Blažková) — „Vy sa r a d a hráte, pravda?“ spýtal sa. (Blažková) — „Vám nič netreba,“ povedal Gazda vážne. „Ste s a m a pre seba nevyčerpatelným bohatstvom.“ (Mináč)

*Pravidlá slovenského pravopisu*⁵ uvádzajú ako správne len tvary v jedn. čísle (podobne ako pri ostatných príd. menách a zámenách, vynímajúc zámeno *vy* a *váš*).⁶ Spôsob vykania s tvarom príd. mena *rád* a zámena *sám* v množnom čísle sa dostal do literatúry z ľudovej reči. Spisovatelia (najmä starší) ho na charakteristiku osôb a prostredia veľmi často využívajú. Ako ukazujú príklady, vyskytuje sa najmä v prózach z ľudového prostredia.

Vzniká otázka, či Pravidlá slovenského pravopisu pri kodifikovaní vykania s príd. menom *rád* a zámenom *sám* zachycujú skutočný stav. V bežnom hovorovom styku sa naozaj vyskytujú tvary *rád*, *rada* v jedn. čísle i *radi* v množ. čísle. V literatúre, ako sme videli, je stav podobný. Nemožno však presne zistiť, od čoho závisí používanie týchto dvojakých tvarov pri vykaní. Tak sa zdá, že sa oba spôsoby vykania zamieňajú voľne.

Tak je to napr. v tomto úryvku z Kukučína:

„A vy, ujček, vy ostanete s á m? Zas len s á m musíte sa o všetko starať?“ táto otázka plynula jej zo samého súcitom teplého srdca.

„Ja nebudem s á m. Pozri, tu sú moji známi, veľmi dobrí priatelia; tí ma nikdy nezradia,“ a starý ako v triumfe poukázal na svoju manažériu...

Julku to dojalo... pocítila, že k tomu podivínovi viažu ju zväzky súcitu, a tým prekonaná zvolala:

„Nie, neostanete tu s a m i. I ja tu budem, nenechám vás!“

Pri vykaní s *radi* (podľa našich pozorovaní) rodový rozdiel v množ. čísle nie je (vyslovuje sa tu vždy *d'*, či vykáme mužovi alebo žene). Preto by sa nemali rozlišovať ani tvary *sami* — *samy* (tu ide len o pravopisný rozdiel).

Predkladáme na diskusiu otázku, či by Pravidlá slovenského pravopisu nemali kodifikovať (aspoň pre hovorovú reč) popri type *vy ste (boli) sám (sama)*, *rád (rada)* i typ *vy ste (boli) sami, radi*. Pritom vzniká otázka, či pri tomto druhom type vykania treba zachovávať rodovú diferenciaciu: *sami* — *samy*, *radi* — *rady*.

⁵ 4. vyd., Bratislava 1963, 110–111.

⁶ Podobne J. Ružička, *O vykaní*, 193.

ANTON JÁNOŠÍK ŠEŠŤDESIATROČNÝ

Toho roku sa dožil šesťdesiatich rokov svojho života dr. Anton Jánošík, bývalý redaktor časopisu Slovenská reč. V tridsiatych rokoch patrila medzi popredných prispievateľov, neskôr sa stal redaktorom Slovenskej reči. Aj po oslobodení prejavil záujem pracovať i v nových pomeroch, ale po sústredení jazykovednej práce do Bratislavy (v Slovenskej akadémii vied) ostal v Martine dosť osamotený a odvtedy publikoval málo.

Ako väčšina slovenských jazykovedcov v tých časoch aj Anton Jánošík začal s opisnou dialektológiou. Bánovský rodák (narodil sa 7. apríla 1904 v Bánovciach nad Bebravou) dobre poznal svoje rodné nárečie. Na univerzite v Bratislave, kde študoval slavistiku a romanistiku u profesora M. Weingarta, Fr. Ryšánka a i., bánovské nárečie spracoval monograficky. Prvú časť práce ako ukážky z monografie publikoval v Sborníku na počesť Jozefa Škultétyho (Martin 1933, 643–652) pod názvom *Z bánovského nárečia* (úvod, hláskoslovie, texty), druhú časť v Sborníku Matice slovenskej – Jazykoveda (XIX, 1941, 403–419) s názvom *Zámenné skloňovanie v bánovskom nárečí*. Monografia mala charakter začiatkovej práce.

Na ľudovej reči (najčastejšie na bánovskom nárečí) Jánošík buduje i svoje štúdie a články uverejňované v Slovenskej reči od prvého ročníka, keď začala vychádzať v Košiciach. Na východnom Slovensku, kde učil na stredných školách (Košice, Prešov), a potom i v Martine na gymnáziu a na bývalej obchodnej akadémii všimol si jazykovú prax v škole. Zdalo sa mu, že spisovný jazyk v školských učebniciach je veľmi vzdialený od bežne hovorenej reči, že sa žiakom vedome alebo nevedomene nanucujú výrazy neslovenské, české. Keď k tomu na Slovensku pribudli politické boje živene hospodárskou krízou, boje autonomistov a centralistov, Jánošík sa pridal v praktickej jazykovede k puristickému smeru. Spočiatku nemal vyššie vedecké ambície, dal sa viesť skôr citom než rozumom. Prvé jeho príspevky boli málo podložené materiálom aj teoreticky. Vychádzali z poznania malej nárečovej oblasti a úzkeho kruhu literárnych diel. Chýbal im – ako aj iným vtedajším puristickým prácam – pozitívny program jazykovej kultúry, teoretické prehĺbenie náuky o spisovnom jazyku. Puristi videli jazyk len v jednej rovine, nediferencovali náležite prostriedky spisovného jazyka štylisticky a pritom ani nedbali na to, že sa jazyk vyvíja. A. Jánošík vo svojich príspevkoch uverejňovaných pod názvom *Zo školskej slovenčiny* s rozličnými obmenami (*Slovenčina na stredných školách*, SR I, 1932–33, 217–219; *Niečo zo školskej slovenčiny*, SR II, 1933–34, 66 n.; *Slovenčine v učebniciach*, SR II, 1933–34, 205–211; *Zo školskej slovenčiny*, SR III, 1934–35, 96 n.; SR IV, 1935–1936, 12 n.; SR V, 1936–37, 57 n. i v ďalších ročníkoch) vyčíta nesprávne vykanie, nesprávne používanie predložky *u*, nesprávne väzby slovies ap., ale najčastejšie jednotlivé slová a výrazy, o ktorých sa domnieval, že sú neslovenské. Z hľadiska školskej praxe písal nielen proti slovám „inkúst“ (miesto *atrament*), „barva“ (m. *farba*), „venkov“ (m. *vidiek*), „válka“ (m. *vojna*), „stejný“ (m. *rovnaký*), „padelok“ (m. *falzifikát*), „úkol“ (m. *úloha*), „mluva“ (m. *reč*),

„vesničan“ (m. *dedinčan*) ap., ale aj proti slovám, o ktorých v tom čase nevedel, že sa vyskytujú aj v nárečiach (*pozde* a odvodeniny, *zvlášť*, *zvláštny* a odvodeniny a i.), alebo zámerne zdôrazňoval a uprednostňoval ľudové synonymá proti spisovným („knižným“) slovám (*bok* — *strana*, *čas* — *doba*, *učený* — *vzdelaný* a i.). V tomto smere zachádzal príďaleko, keď staval slová ako *cirkeľ*, *sklep* a i. proti *kružítko*, *kružidlo*, *obchod* ap. a keď podľa svojich zásad chcel opravovať starších spisovateľov.

V ďalších príspevkoch Jánošík sa usiloval svoje skúmanie prehĺbiť: zdôrazňoval systémovosť javov, i keď systém jazyka chápal neurčite. Takejto povahy sú štúdie, ktoré vychádzali pod súhrnným názvom *Zo slovenskej kvantity* (*Kvantita devarbativ s predponami*, SR V, 1936—37, 194 n. atď.), i niektoré príspevky v rubrike *Zo školskej slovenčiny* (*Formy prístastia min. trpného pri predmetných slovesách*, SR V, 1936—37, 133—141). Vyznačujú sa bohatstvom zhromaždeného materiálu, ktorý však nie je rovnorodý.

Po udalostiach okolo Pravidiel slovenského pravopisu (z r. 1940), vypracovaných komisiou v čele s H. Bartkom, keď vtedajšie ministerstvo dalo posúdiť ich návrh univerzite a vedenie Matice slovenskej s tým postupom súhlasilo, H. Bartek za podpory svojich stúpcov opustil Slovenskú reč a založil podobný časopis s názvom Slovenský jazyk (vyšlo 8 čísel). Vo vydávaní Slovenskej reči pokračoval so staručkým J. Škultéty Anton Jánošík, ktorému vtedajšie vedenie Matice slovenskej dôverovalo. Sám písal ďalej v duchu umierneného purizmu, ale ako redaktor prepúšťal i články priamo alebo nepriamo namierené proti prepiatemu purizmu.

V tom čase začalo sa v Matici slovenskej sústavnejšie pracovať na príprave slovenského slovníka. A. Jánošík a E. Jóna podujali sa najprv na základe nového slovníkového materiálu upraviť pre nové vydanie slovník Petra Tvrdého, ale po čase miesto toho podľa vzoru českého akademického slovníka (*Příruční slovník jazyka českého*, I—VIII, 1935—57) vypracovať väčší dokladový *Slovník spisovného jazyka slovenského*, (tzv. maticný slovník; vychádzal v zošitoch v rokoch 1946—49, ale ostal nedokončený, vyšiel len I. diel, písmeno A—J). Práca bola poznačená dobou svojho vzniku. Metodologicky odrážala vtedajšiu úroveň slovenskej lexikografie, materiálove nestačila už zachytiť rýchly rozvoj najnovšej slovenskej literatúry. A. Jánošík usiloval sa vnieť do slovníka i výsledky práce puristov, ale ostali skoro len tie, ktoré boli podložené dokladmi z klasikov i z novej literatúry a stali sa pevnou zložkou normy spisovnej slovenčiny. Slovníkový materiál, ktorý Jánošík pomáhal zhromažďovať, využil sa neskoršie pri slovníkových a iných jazykovedných prácach v Slovenskej akadémii vied.

A. Jánošík roky nosil v hlave problémy, ktoré ho trápili, pilne zbieral materiál, rád v diskusiách overoval svoje názory, ale pri mnohých trval neústupne na svojom stanovisku. Niektoré jeho práce o slovenskej kvantite, o zmene *s > š* (*Zmena s > š v skupinách sl, st, sk, sm a sp*, SR XIII, 1947—48, 273 n. a SR XIV, 1948—49, 21 n.) i poznámky o slovenských slovách a tvaroch sú prínosom v jazykovednom výskume slovenčiny.

Z príležitosti jeho šesťdesiatky želáme A. Jánošíkovi dobré zdravie a nové sily do ďalšej práce.

E. Jóna

O. KAJANOVÁ – Š. ČULEN, ŠPANIELSKO-SLOVENSKÝ A SLOVENSKO-ŠPANIELSKÝ VRECKOVÝ SLOVNÍK, Bratislava 1964, 882 strán.

V januári 1964 vyšiel v SPN prvý *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky slovník* vreckového formátu. Bol to najväčší prekladový slovník do španielčiny, ktorý dovtedy vyšiel v Československu. Významy slov sa v ňom nevysvetľujú opisom, lež reálnym prekladom – ekvivalentom (resp. ekvivalentmi). Má takmer 800 strán. Na ďalších sto stranách je k slovníku pripojená časť o výslovnosti slovenských hlások pre španielsky hovoriacich používateľov i opis výslovnosti španielskych hlások pre Slovákov, ako i stručná gramatika španielčiny a najbežnejšia konverzácia. Španielsko-slovenskú časť zostavila O. K a j a n o v á, slovensko-španielsku časť, úvodné partie, prehľad gramatiky a konverzáciu vypracoval inž. Š. Č u l e n.

Prvá časť, španielsko-slovenská, je menšia, má tristo strán. Hodne sa opiera o jestvujúce španielsko-české slovníky, o Dubského slovník. Slúži na prvú informáciu pre študentov španielčiny a pre samoukov.

Druhá časť, slovensko-španielska, znesie náročnejšie kritériá. Naznačuje to už rozsahom, lebo je takmer o dvesto strán väčšia než prvá. Autor inž. Čulen v nej využil svoju suverénnu znalosť klasickej španielčiny a španielskych reálií. Je to časť vypracovaná celkom samostatne, ani v najmenšom nie je mutáciou nejakých iných slovníkov. Na tejto pomerne malej ploche autor podáva maximum zo slovného bohatstva španielčiny. Dosiahol to najmä dvoma postupmi: 1. Zo slovníka vynesol všetky slová latinsko-gréckeho pôvodu (europeizmy), ktoré v obidvoch jazykoch majú podobný význam, takže najmä pri receptívnej (pasívnej) znalosti jazyka neprekážajú rozdiely v ich forme. S takýmito cudzími slovami si používatelia ľahko v texte poradia. Napr. slovo *institución* slovenskému čitateľovi nebude prekážať pri chápaní španielskeho textu, ak rozumie ostatné španielske slová v danom kontexte. Podobne ani slovenská podoba tohto slova – *inštitúcia* – španielsky hovoriacemu používateľovi neznemožní porozumieť myšlienku, ak bude ostatné slovenské slová kontextu rozumieť. 2. Výber slov oprel o frekvenčný slovník španielčiny od Garcíu Hoza, ktorý určuje počet najfrekventovanejších španielskych slov na 13 000. V slovensko-španielskej časti autor ako ekvivalenty berie do úvahy predovšetkým najviac frekventované španielske slová. Zo slovenskej strany robil výber slov podľa Pravidiel slovenského pravopisu a podľa prvých dvoch zväzkov Slovníka slovenského jazyka (iné ešte dovtedy nevyšli). Pravda, ako ekvivalenty často priberá i synonymá týchto najfrekventovanejších španielskych slov. V každom hesle naznačuje rozdiely medzi jednotlivými synonymami, napr. v hesle *rozličný* ich rozložil do poradia: 1. diferente, diverso, distinto, vario 2. (nerovnaký) desigual 3. (rôznorodý) variado. Pri hesle *rozmanitý*, ktoré sa významovo dotýka s heslom *rozličný*, lenže ešte viac podčiarkuje variabilitu, autor k synonymám *variado*, *distinto* pridáva ďalšie synonymum *heterogéneo*. Synonymá, ako vidieť z príkladu, sú tak usporiadané, že ani vo väčšom prekladovom slovníku nebude veľa hesiel, ktoré by bolo treba z tohto hľadiska prepracovať.

Osobitne si dal autor záležať na gramatických slovách: na predložkách a na spojkách. Toto je nesporná výhoda, lebo práve predložky a spojky sú najfrekventovanejšie slová v každom jazyku, no napriek tomu bývajú v prekladových slovníkoch – a to nie iba v malých – spracované oveľa slabšie ako plnovýznamové slová. Na ilustráciu možno vziať ktorúkoľvek predložku z tejto časti. Napr.

významy predložky *po* sa uvádzajú v poradí: 1. (časove) *después de*; po tom všetkom *al cabo de todo*; po celý čas *durante todo el tiempo*; po celé hodiny *horas enteras* 2. (miestne) *hasta*; po ulici *por la calle* 3. (spôsob) po španielsky *a la española*, (o reči) *en español*; po prvé *en primer lugar*; jeden po druhom *uno tras otro* 4. (účelove); ísť po chlieb *ir a comprar pan* 5. (cena) a. Dôkladnosť spracovania predložiek jasne vynikne, keď predložkové heslá porovnáme s prvou časťou slovníka, kde sa slovenské ekvivalenty k španielskej predložke vymenúvajú bez akéhokoľvek vymedzenia a bez dokladov, napr. *de* predl. *od*; *z*; *pri*; *cez*; *v*.

V slovníku sú prvý raz publikované i základné pravidlá pre španielsky hovoriacich používateľov. Vychádzajú v ústrety kubánskym a hispanoamerickým študentom (menej presne nazývaných latinskoamerickými), ktorí sa učia slovenčinu, a to tak, že upozorňujú na rovnakú výslovnosť istých hlások v španielčine i v slovenčine (napr. slovenské *l, ñ* – španielske *ll, ñ*), i tak, že výslovnosť určujú pomocou ruštiny, francúzštiny alebo tak, že sa napr. výslovnosť mäkkých *d, t* opisuje v spojení s výslovnosťou mäkkých *ñ, l*. Autor sa tu opiera o poznatky z vlastnej dlhoročnej pedagogickej praxe. V španielskej výslovnosti pre Slovákov sa drží štandardnej, klasickej výslovnosti španielčiny. Nepripúšťa nárečové, regionálne a iné nepodstatné nuansy výslovnosti (napr. ľubovoľné zamieňanie hlások *b – v*, ostrú, nie interdentalnú výslovnosť *c* pred *e, i*).

Po kapitole o výslovnosti nasleduje v slovníku stručný prehľad španielskej gramatiky. Tento prehľadný opis je natoľko úplný, že celkom vystačí na zvládnutie španielčiny. Dôležitý je najmä preto, že v doteraz publikovaných učebniciach sa gramatické učivo nepodáva ucelene. I tu autor uplatnil svoje pedagogické skúsenosti. Napr. pri určovaní gramatického rodu (v oboch jazykoch) nevychádza len z významu substantív, ale i z formy ich zakončenia, a to tak pri ženskom, ako i pri mužskom rode. Zvlášť názorne sú spracované partie o zámenách a prehľadné tabuľky o tvorení a používaní slovesných časov, najťažšej to stránky španielskej gramatiky.

Dobrá dojem slovníka nepotrebné rušia korektorské chyby, ktoré v diele ostali, napr. *prehľad gramaticky* miesto *gramatiky* (str. 4), *mäd m. med* (800), *teugua m. leugua* (802), *dvanácte m. dvanáste, dvaciata m. dvadsiata* (816), *dvaciatka m. dvadsiatka* (818), *laskav m. láskavý* (852) a i.

Tento vreckový slovník tvorí dobrý základ pre stredný prekladový slovník alebo pre technický slovník. Autor tu preukázal schopnosť vypracovať takéto slovníky.

J. Oravec

VALÉRIA BETÁKOVÁ, *METODIKA SLOVENSKEHO JAZYKA V 6.–9. ROČNÍKU ZÁKLADNEJ DEVÄTROČNEJ ŠKOLY*, Bratislava 1963, 153 strán.

Odbornej literatúry, ktorá dáva poučenie o tom, ako treba pracovať na hodinách jazykovej výchovy, je na Slovensku ešte stále znepokojujúco málo. Tento nedostatok sa postupne odstraňuje; dokladom o tom je i práca V. Betákovovej, ktorá je dočasnou učebnicou pre pedagogické inštitúty.

Autorka si prácu rozvrhla do piatich častí: I. Úvod, II. Metodika hláskoslovnia a pravopisu, III. Metodika tvaroslovných výkladov a tvaroslovného výcviku, IV. Metodika vyučovania skladby, V. Gramatika v spojení s vyučovaním slohu.

V úvode Betáková zdôrazňuje, že i pri jazykovej výchove treba vychádzať z princípu spojenia školy so životom. Ukazuje, že výsledky jazykovej výchovy sa docieľujú nielen na hodinách slovenského jazyka, ale závisia aj od jazykovej úrovne vyučovania v rámci ostatných vyučovacích predmetov. Všíma si, ako jazyková výchova zasahuje jednotlivé zložky osobnosti mladého človeka zo stránky rozumovej, estetickej i mravnej; vyslovuje požiadavky, ktoré musí spĺňať učebnica slovenského jazyka so zreteľom na výchovné a didaktické zásady a s prihliadnutím na zložky slovenského jazyka ako vyučovacieho predmetu.

Z druhej časti (metodika hláskoslovnia a pravopisu) treba upozorniť najmä na dôraz, ktorý položila autorka na jazykovú kultúru učiteľa, na starostlivé zostavovanie jeho jazykových prejavov, a to z vnútornej (myšlienková výstavba) i vonkajšej stránky (zvuková stránka, tempo reči, mimika, gesto).

Pri výcviku žiakov v správnej výslovnosti autorka podnetne odporúča použiť metódu sebakontroly pomocou magnetofónu. Po istej príprave nahráme žiakov jazykový prejav a potom mu ho prehrávame, aby si svoju výslovnosť mohol primerane posúdiť, a to i na základe postrehu svojich spolužiakov. Žiak si má uvedomiť, že deformácie vo výslovnosti rovnako ako chyby v zapisovaní slov a viet narušajú zmysel slova, ba i celého prejavu. Pravopis sa má vyučovať v úzkej súvislosti so správnou výslovnosťou a ďalej s gramatickou analýzou. V okruhu pravopisného výcviku Betáková veľa pozornosti venuje diktátu (jeho najrozličnejším druhom) a pravopisným cvičeniam. Tu treba poukázať najmä na požiadavku nešetriť s časom na opravu diktátu ani na prípadné kontrolné opakovanie diktátu (cvičí sa tým pozornosť menej pozorných žiakov a zvyšuje sa tým sebadôvera žiakov pri písaní). Pri oprave diktátov rozličného druhu treba dbať na aktívne formy opravy.

Tu pokladám za užitočné pripojiť krátku poznámku. Diktát je neraz medzi žiakmi strašiakom, a to často len preto, že má jednotvárný a priam duchamorný šablónovitý ráz. Práve rozličné formy diktátov a rozličný materiál, ktorý sa na ne použije (napr. zábavná literatúra pre mládež a texty pracovného rázu, s ktorými žiaci prídu každodenne do styku), môžu zmeniť doterajšiu zlú prax s diktátmi („diktátománia“); aj tu treba uplatniť princíp spojenia školy so životom a nezanedbať aktivitu žiakov, a to ani pri hľadaní textov vhodných na diktát. Okrem toho treba, aby sa pri diktátoch viac ako doteraz uplatňovala zraková pozornosť a pamäť žiaka (diktáty po prečítaní textu).

V tretej časti (metodika tvaroslovnia) autorka pripomína ciele tvaroslovného výcviku a dôkladne si všíma rozličné druhy gramatického rozboru; v tomto rámci sa pristavuje pri takzvanom všestrannom gramatickom rozbere. V pozadí jazykových rozborov má byť usilovanie o to, aby sa žiaci naučili dôkladne pozorovať jazyk a pri jeho pozorovaní uplatnili všetky svoje doterajšie vedomosti o jeho prvkoch.

Potom preberá Betáková metodiku vyučovania jednotlivých slovných druhov, a to podľa požiadaviek osnov v 6.–9. ročníku.

Kde-tu autorka vyslovuje požiadavku, aby sa v danom okruhu ustálila jazykovedná teória (zjednotila vzhľadom na školskú prax). Napríklad na str. 82 žiada: „Pre školskú gramatiku malo by sa jednoznačne určiť, ku ktorému slovnému druhu zaradiť slová, ako mnoho, málo, moc atď.“ K tomu treba podotknúť,

že pri slovnodruhovom zaradení týchto slov je rozhodujúci ich vecný význam a ten ich jednoznačne začleňuje medzi neurčité číslovky.

Pri slovesnom vide Betáková upozorňuje na ťažkosti, ktoré robí osvojenie si poznatku, že tvar prítomného času dokonavých slovies vyjadruje budúci dej a ďalej, že tvar minulého času nedokonavých slovies, hoci vyjadruje dej, ktorý prešiel, má predsa nedokonavý vid (ťažkosť, ktorá je v jazykovej skutočnosti, sa tu zvyšuje hádam aj gramatickým názvom, termínom).

Autorka spomína pri imperatívnej aj kategóriu času (92), lenže o čase pri imperatívnej hovoriť dosť dobre nemožno; možno tu žiakov len upozorniť, že imperatív dáva popud na konanie (vykonanie deja), ktorý je — vzhľadom na príkaz — budúci. (Pri imperatívnej sa čas ako gramatická kategória neurčuje.)

V štvrtej časti (metodika vyučovania skladby) sa dávajú rozličné spôsoby schematického grafického znázornenia vzťahu jednotlivých členov vety a závislosti viet v súvetí. Autorka správne upozorňuje, že tu nemožno dať dajaký jednotný a azda všeobecne platný spôsob znázornenia; treba len dbať o jeho jednoduchosť a výstižnosť. Správna je požiadavka, aby sa celková výstavba viet a súvetí zladžovala s ich intonáciou a potom z nej aj poznávala (pozri str. 130). Vychádzajúc zo školskej praxe, ktorá ukazuje, že pri vetnom rozbere spoznanie podmetovej a prísudkovej vety robí najväčšie ťažkosti, autorka radí preberať tieto vedľajšie vety až za ostatnými vedľajšími vetami (po prívlastkovej, predmetovej atď.). Možno hádam dodať, že v prípadoch, keď vetný rozbor pripúšťa dvojakú interpretáciu, netreba sa pridržať krčovite jedinej. Sporné a ťažké prípady vysvetlí (doplní) pri rozbere súvislého textu učiteľ a svojím vysvetlením otvára perspektívy ďalšieho poznania jazykových faktov za rámcom požiadaviek kladených osnovami.

Pri syntaktickom rozbere autorka upozorňuje na potrebu zväzovať ho s interpunkčným rozborom. Aby sa žiaci dobre naučili, kde písať jednotlivé interpunkčné znamienka, treba im dávať s týmto zreteľom rozličné cvičenia. K tomu treba dodať iba to, že v školskej praxi sa často výcvik v správnej interpunkcii zanedbáva (azda preto, že ju možno veľmi dobre oprieť o logický úsudok); interpunkčná chyba sa pokladá za „malú“ chybu, naproti tomu chyba v lexikálnom pravopise (napr. v písaní *i-y*) sa tradične pokladá za „hrubú“. Prehliadanie interpunkčných chýb (podľa uznanlivých konštatovaní typu „len tri čiarky zabudol napísať“) je celkom pomýlené.

Piata časť (gramatika v spojení s vyučovaním slohu) podáva návod, ako zužitkovať vedomosti z gramatiky pri zostavovaní správnych a výstižných viet a celých jazykových prejavov. Preberajú sa tu lexikálne štylistické prostriedky (napr. ustálené spojenia, lexikálna synonymita, prirovnanie) čiže lexikálna štylistika i takzvaná gramatická štylistika (napr. slovosled, používanie viet podľa obsahu, členitosti a rozvitosti, syntaktická synonymita a používanie priamej a nepriamej reči).

Treba upozorniť na to, čo V. Betáková uvádza na začiatku tejto časti, že „od roku 1957 (keď vyšli učebné osnovy pre pokusné jedenáastročné stredné školy) sa slohový výcvik spája s jazykovým výcvikom, s vyučovaním gramatiky a pravopisu. (Predtým bola slohová výchova pričlenená k literárnej výchove.)“ — Zaradenie slohového výcviku do jazykovej výchovy v užšom zmysle slova je správne. So zreteľom naň sa zostavujú i učebnice, aj keď tu neraz badať neistotu a zatiaľ iniciatívnu nejednotu. Fakt, že kapitolka o gramatickej syno-

nymite vyznieva chudobne, vyplýva i z toho, že ani v jazykovej teórii problematika nie je v potrebnej miere rozpracovaná.

Vcelku možno povedať, že práca V. Betákovej je opretá o starostlivé štúdium jazykovednej literatúry i literatúry metodickéj — našej a sovietskej. Učebnicový charakter metodiky nedovolil širšie rozvinutie návodov, ako objasňovať isté ťažšie gramatické pojmy. Miestami by sa bol žiadal prehľadnejší a sviežejší spôsob podania. Napr. na str. 47 trochu farbavo vyznieva požiadavka vyslovená v súvetí: Žiak si musí uvedomiť, že jazyk je prostriedkom dorozumievania, a preto rôzne spôsoby vyjadrovania myšlienok prostredníctvom jazyka, o ktorých sa učil, že jestvujú, musí sa naučiť i prakticky použiť v čo možno najdokonalejšej forme.

Treba si len želať, aby študenti, ktorí budú knihu V. Betákovej používať ako svoju učebnicu, vo svojej vyučovateľskej praxi problémy súvisiace s metodikou jazykovej výchovy ďalej domýšľali a vyslovovali sa potom o nich aj na stránkach našej pedagogickej tlače. Takéhoto premýšľania a takejto literatúry, i keby bolo oveľa viac ako doteraz, nebude nikdy nazvyš.

Doterajšie časté neúspechy v jazykovom vyučovaní a v jazykovej výchove vôbec, na ktoré sa neraz monotónne žalujeme asi v takej podobe, že nám na školách rozličných stupňov veľa žiakov prepadá práve z materinského jazyka, sú neklamným dôkazom o tom, že chyba nie je v jazyku, ale v metóde, akou sa vyučuje.

Želáme recenzovanej Metodike slovenského jazyka v 6.—9. ročníku, aby zobudila užitočné premýšľanie o postupoch pri vyučovaní slovenského jazyka a tak pomohla zlepšiť jeho výsledky.

G. Horák

SEMINÁR O OTÁZKACH LITERATÚRY PRE DETI A MLÁDEŽ

Kruh priateľov detskej knihy pri vydavateľstve Mladé letá usporiadal v dňoch 19. a 20. mája tohto roku v rekreačnom stredisku na Dubníku seminár o problémoch literatúry pre deti a mládež. Zúčastnili sa na ňom pracovníci vydavateľstva Mladé letá, redaktori časopisov pre mládež, spisovatelia, literárni vedci i kritici a jazykovedci; medzi účastníkmi boli i dvaja zástupcovia SNDK (Státní nakladatelství dětské knihy) z Prahy.

V prvý deň odznela prednáška dr. S. Šmatláka *Literatúra pre deti a dospelí*. Prednášateľ zdôraznil, že literatúru pre mládež treba merať rovnako prísnymi kritériami umeleckosti ako literatúru pre dospelých; ukázal, že literatúra pre mládež má čo povedať i dospelým a môže obsahovať i také sprievodné prvky vo svojom zacielení, ktoré postihne len skúsený dospelý čitateľ. Dr. Šmatlák zdôrazňoval jednotu literatúry pre mládež s ostatnou literárnou tvorbou.

Prednáška mala podnetný ráz a vyvolala živú diskusiu. Ukázalo sa v nej, že literatúra pre deti a mládež má síce svoju špecifickosť (zreteľ na okruh skúseností a záujmy mládeže, prihliadanie na psychické ustrojenie dieťaťa a mládeže), no jej špecifikum sa nesmie chápať v zmysle menšej umeleckej náročnosti. Prvotným adresátom literatúry pre mládež je síce dieťa a mladý dorastajúci človek, no má ona svoj, a to aj umelecký dosah i pre dospelých.

Diskusia pokračovala i vo večerných hodinách. Účastníci seminára si v družnom posedení ďalej vymieňali náhľady a nadväzovali kontakt v danom okruhu práce.

Druhý deň seminára vyplnila prednáška dr. Z. Klátika *Začlenenie literatúry pre mládež do kontextu celonárodnej literatúry* (pôvodná téma *Pokus o začlenenie slovenskej literatúry pre mládež do kontextu literatúry svetovej*). Prednášateľ ukázal na niekoľkých typických príkladoch zo slovesnej tvorby pre mládež, že tak ako v literatúre pre dospelých i v literatúre pre mládež sa uplatňuje rozširovanie tematiky a nové postupy.

V diskusii sa veľa pozornosti venovalo otázke, ako rozuzliť nastolený problém šťastného zakončenia (happy-end). Rovnako veľa pozornosti sa venovalo postaveniu slangu v literatúre pre mládež, a to najmä dospievajúcej. Premyslene sa s týmto problémom vyrovnala Mária Ďuričková v knižke *Stíhač na galuskách* (vydal Slovenský spisovateľ r. 1963). Autorka použila mládežnícky slang funkčne a v okruhu frazeológie ukázala možnosti viazať ho s vtipnou frazeológiou ľudovou (*spať ako vodovod; Rob si somára z plastelíny, a nie zo mňa; Ej, keby som ja teraz mohol byť mladý, dal by som za to aj kilo maku — alebo aj dve*).

Seminár bol významným podujatím na utvrdenie a ďalšie rozvíjanie spolupráce všetkých, čo sa zúčastňujú na vydávaní kníh pre mládež a sú za ich vnútornú a vonkajšiu stránku zodpovední.

V závere diskusie bola vyslovená požiadavka, aby sa na budúcoročnom seminári zúčastnili aj psychológovia, ďalej i pracovníci mládežníckych redakcií rozhlasu a televízie. Bol prijatý návrh, aby sa na seminári r. 1965 dôkladne zo všetkých stránok rozobrali vybrané diela zo staršej i najnovšej tvorby pre mládež.

Účasť pracovníkov Ústavu slovenského jazyka na seminári (J. Oravec, M. Šalingová, G. Horák) bola užitočná. Spisovatelia a pracovníci vydavateľstva Mladé letá ju privítali ako záväzný prísľub spolupráce. Ide teraz len o to, aby táto spolupráca nadobudla systematický ráz.

G. Horák

ROZLIČNOSTI

K významu slova znik. — Nedávno sa nám dostali do rúk doklady z archívu slovníkového oddelenia ÚSJ, na ktorých bolo nesprávne zachytené slovo *znik*. Doklady boli vypísané z diel Tajovského, Jégého i zo slovenských ľudových rozprávok. Slovo *znik* bolo v týchto textoch pravdepodobne redakčnou úpravou zmenené na „vznik“, čo deformuje význam vety. Pretože slová *vznik* a *znik* majú úplne protichodný význam, nastáva v texte pri zámene jedného druhým logický skok. Ukážeme si to na tejto vete, vybratej z Tajovského: *Všetko do v z n i k u zhorelo* miesto správnej podoby: *Všetko do z n i k u zhorelo*.

Zhorieť do zniku znamená zhorieť úplne, zaniknúť horením úplne, horením sa celkom zničiť, dospieť do zániku. Ak sa teda v takomto kontexte dosadí miesto slova *znik* slovo *vznik*, dostávame nezmyselný význam vety, akoby sa horením dospievalo nie ku zániku, ale ku vzniku vecí. Zásah upravovateľa ukazuje, že nepoznal význam slova *znik* a pravdepodobne ani slovo ako také a tak ho ne-náležite nahradil všeobecne známym slovom *vznik*.

Podobnou nesprávnou úpravou boli postihnuté aj tieto vety: *Cigaretu vy-fajčil do v z n i k u* (miesto *do z n i k u*) (doklad z Tajovského), *Vydrancovali dediny do v z n i k u* (Jégé) miesto správneho *do z n i k u*; upravovateľ neušetril ani znenie slovenských ľudových výtvorov, hoci z ľudovej reči slovo *znik* veľmi dobre poznáme. Došlo pritom k takýmto absurdným výrokom: *pobil všetkých do v z n i k u* (!), *kohút pozobal proso do v z n i k u* (!). Doklady sú zo zbierky slovenských ľudových povestí.

Slovo *znik* patrí teda do rodiny slov *ničiť*, *zanikať*, *zaniknúť*, *zánik*, a nie ku skupine slov s protikladným významom: *vznik*, *vznikať*, *vzniknúť*.

V slovníkovom archíve ÚSJ sme našli aj doklady na správne použitie slova *znik*, a to aj v texte z Tajovského, čo nás presvedčuje o tom, že išlo skutočne o zásah do textu tohto autora.

Všimnime si tieto doklady: *Obrátil papierovú čútorku druhým koncom, vo-pchal do nej cigaretu a vyfajčil do z n i k u*. (Tajovský) — *Zámki povípalujú, do z ň i k u rúcajú*. (Janko Kráľ) — *Ale príde povichrica, zoženie búrku veľikú, všetko zbije, všetko zmláti, všetko zdlávi až do z n i k u*. (J. Kráľ) — *A dnes povedal, ... že nás všetkých zničí do z n i k u*! (Vansová)

Z ľudovej reči poznáme dobre spojenie *do z n i k u sa všetko minulo*, čo uvádza aj Záturecký. Napokon i doklady z krásnej spisby svedčia o tom, že sa podstatné meno *znik* najčastejšie používa pri slovesách, ktoré označujú zásah vecí dejom do úplného vyčerpania, spotrebovania, likvidácie, do zániku. Vari najlepšie to vidno z pleonastického spojenia: *zničiť do z n i k u*, ktoré sa po-užíva bežne.

Napokon pripájame ešte jednu poznámku: popri spojení *zhorieť do z n i k u* máme v spisovnom jazyku knižné spojenie *zhorieť do tla*. Etymológia slova *tlo* nie je dodnes objasnená. V živej reči však dávame prednosť spojeniu *zhorieť do z n i k u*.

M. Salingová

Hamuljak — Hamuliak. — Meno Martina Hamuljaka, známej osobnosti Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, sa bežne píše s *-jak*. Tak sa uvádza

napr. aj v II. zväzku Dejín slovenskej literatúry, ktorý vydala Slovenská akadémia vied (vyšiel pod osobitným názvom Literatúra národného obrodzenia, Bratislava 1960). Podľa dnešného pravopisu, teda *Hamuliak*, píše ho najnovšie A. Mráz v článku *Zástoj cyrilometodejskej idey u bernolákovcov*, ktorý vyšiel v Sborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica (XIV, 1962). Sám sa o tom v štúdiu zmieňuje (na str. 44): „Hamuljakovo priezvisko i teraz sa píše nejednotne. V štúdiu o ohlasoch českých skutočností v Stúrových Slov. nár. novinách a ich beletristickej prílohe Orle tatránskom, odtlačenej v XIII. zv. Sborníka filozofickej fakulty, transkriboval som ho v zaužívanejšej podobe *Hamuljak*. V prítomnej štúdiu píšem ho podľa dnešného pravopisného úzu.“ S podobnou zmenou v písaní priezvisk starších kultúrnych činiteľov sa stretávame napr. aj v štúdiu K. Palkoviča *Z predbernolákovských slovníkov*, ktorá tiež vyšla v uvedenom XIV. zväzku Sborníka FFUK — Philologica. K. Palkovič (na str. 108) uvádza, že meno *Andrej Brestiansky* píše podľa súčasného slovenského úzu „podobne, ako sa upravuje pravopis aj iných starších autorov, ktorí si písali meno cudzou ortografiou“.

Možno sa pýtať, či je takýto postup správny a či sa nemáme pridržovať pôvodných podôb, ktoré sú zaužívané a ktorých sa pridržovali sami nositelia takýchto mien.

Pri rozbere tejto otázky je užitočné pozrieť sa najprv na pravopis cudzích vlastných mien. Cudzie vlastné mená sa obyčajne píše v pôvodnej nezmenenej podobe (ide o nezdômacnené cudzie slová). Niektoré z nich predsa však zdômacnievajú, pričom sa mení ich zvuková aj pravopisná podoba. (K tomu pozri môj článok *O zdômacnených a nezdômacnených cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine*, SR 25, 1960, 41.) V zdômacnenej podobe používame však cudzie mená osôb len v istých, pomerne presne vymedzených prípadoch. Ide o mená všeobecne známych osobností, ktorých dielo prekročilo úzke hranice svojej vlasti, napr. *Kalvin* (pôvodne *Calvin*). Takto sa v udomácnenej podobe používajú aj niektoré vlastné mená starogrécke a latinské, napr. *Homér*, *Vergil*, *Tertulian* a pod. (k tomu pozri článok J. Horeckého *Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine*, SR 12, 1946, 181–182). V niektorých menách ide o nahrádzanie cudzích písmen domácimi. Tak napr. miesto poľského *ł* možno písať *l* v slovenčine obyčajné *l*, podobne miesto srbochorvátskeho *ć* možno písať *č* a miesto francúzskeho *ç* písmeno *s*, napr. *Slowacki*, *Jagič*, *Miletič*, *Besanson*. Mená typu *Jagič*, *Miletič* a pod. sa ničím nelíšia od domácich mien. Inak sa v slovenčine dôslednejšie neposlovenčujú cudzie mená (ako je to napr. v srbochorvátčine a v ruštine, kde sa cudzie vlastné mená osôb používajú v zdômacnenej podobe).

Ak sa niektoré cudzie vlastné mená osôb používajú v zdômacnenej podobe, je tým skôr na mieste používať mená známych starších domácich autorov v tej podobe, ktorá zodpovedá norme dnešnej spisovnej slovenčiny. Môže ísť pritom, rovnako ako pri cudzích vlastných menách, o zmenu pravopisnej alebo aj o zmenu zvukovej podoby mena. Tak napr. namiesto pôvodnej podoby *Kalinčák* s dlhým *á* po spoluhláske *č* používame dnes podobu *Kalinčiak* s dvojhláskou *ia*, čím sa rešpektuje zákonitosť spisovnej slovenčiny, podľa ktorej po mäkkých spoluhláskach bývajú namiesto jednoduchých dlhých samohlások dvojhlásky. Podobne sa mení aj podoba priezviska *Hamuljak*, pričom ide tu jednak o zmenu v písaní dvojhlásky, jednak o zmenu vo výslovnosti predchádzajúceho *l* (pred dvojhláskou *ia* vyslovujeme mäkké *l*). Vlastné mená starších známych osobností stávajú sa živou súčasťou súčasného jazyka a podliehajú, resp. aj budú

podliehať zmenám, ktoré sa uskutočňujú v našom jazyku. Pri menách všeobecne známych národných osobností nie je potrebné pridržovať sa meravo pôvodnej podoby, ktorá im pre nepriazeň osudov nášho národa bola neraz nanútená.

Z týchto poznámok vyplýva, že súhlasíme so zmenou v písaní priezviska *Hamuljak*, teda s písaním *Hamuliak*, ako sa s ním stretávame v citovanom článku A. Mráza. Takýto postup sa akiste uplatní aj pri iných menách našich spisovateľov, umelcov, kultúrnych alebo aj vedeckých pracovníkov z minulosti, ktorých celoživotné dielo je trvalou súčasťou našej národnej kultúry.

L. Dvonč

Anglo-americký, angloamerický, Angloameričania. — *Slovník slovenského jazyka* (I. diel, Bratislava 1959, 33) zaznamenáva prídavné meno *anglo-americký* s významom „anglický a americký“, pričom sa v hesle uvádzajú ako príklady spojenia *anglo-americký blok*, *anglo-americké armády*, *anglo-americkí imperialisti*. Podáme tu poznámky k spracovaniu tohto slova v SSJ a všimneme si aj slová, ktoré SSJ nezaznamenáva, totiž slová *angloamerický* a *Angloameričania*.

Úvodom spomenieme spracovanie slov *angloamerický* (*anglo-americký*), *Angloameričan* (resp. *Angloameričania*) a *Angloamerika* v *Slovníku spisovného jazyka českého I* (A–M), Praha 1960, 36. Pri prídavnom mene *angloamerický* rozlišuje tento slovník dva významy. Ponajprv ide o význam „anglický a americký“. V tomto význame má sa podľa SSJČ vhodnejšie používať slovo *angloamerický*. Pri tomto význame sa uvádzajú príklady *angloamerické ozbrojené sily*, *anglo-americký imperializmus*. Pri vzťahu vzájomnosti sa v tomto význame slovo píše so spojovníkom: *anglo-americké rozhovory* (rozhovory anglických a amerických štátnikov), *anglo-americké vzťahy*. Ďalej sa pri slove *angloamerický* uvádza význam „týkajúci sa anglickej (anglosaskej) Ameriky, americký anglického pôvodu“, čo sa ilustruje spojeniami *angloamerické kraje* a *angloamerický básnik*. Podobne sa v tomto slovníku uvádzajú dva významy aj pri slove *Angloameričan*. V prvom význame ide o „Angličana usadeného v Amerike“. V druhom význame sa slovo *Angloameričan* používa obvykle v tvare množného čísla *Angloameričania* a má význam „Angličania a Američania“. Konečne sa v tomto slovníku uvádza aj slovo *Angloamerika*, ktorým sa označuje „Severná Amerika, v ktorej medzi prístahovalcami prevládali Angličania, takže je tam vedúcou rečou angličtina, anglosaská Amerika (opak Latinská Amerika)“.

Všimnime sa teraz spracovanie slova *anglo-americký* v *Slovníku slovenského jazyka*. Tu sa síce správne uvádza význam „anglický a americký“, myslím však, že sa tento význam neilustruje správne spojeniami *anglo-americké armády* a *anglo-americkí imperialisti*. V slove *anglo-americký* sa totiž predpokladá vyjadrenie istého vzťahu vzájomnosti, a tak aj istej samostatnosti príslušných častí slova. Ale v spomenutých spojeniach nejde pri prídavnom mene ani tak o vzťah vzájomnosti, ale skôr o zdôraznenie toho významu, ktorý je práve pri slove *angloamerický*. Použitie slova *anglo-americký* (so spojovníkom) je správne napr. v tomto prípade: *Aj u nás sa hodne pohovorilo a popísalo o angloamerickom filme Most cez rieku Kwai*. (Večerník 1964)

Prídavným menom *angloamerický* sa vyjadruje vzťah k Angličanom i Američanom ako celku. Podľa toho hovoríme napr. o *angloamerickej literatúre* alebo *angloamerickej kultúre*, o *slovách angloamerického pôvodu* atď. Podobne však hovoríme aj o *angloamerickej armáde*, resp. *armádach* a či *ozbrojených silách* (pod jednotným velením vystupovali anglické a americké armády za druhej

svetovej vojny) a o *angloamerických imperialistoch* alebo *angloamerickom imperializme* (ide o jednotu anglických a amerických imperialistov, a nie o vyjadrenie vzťahu medzi anglickými a americkými imperialistami). Podľa našej mienky treba v spojení so slovami *armády* a *imperialisti* použiť zložené prídavné meno bez spojovníka (*angloamerické armády*, *angloamerickí imperialisti*). Písanie so spojovníkom by ešte najskôr prichodilo do úvahy v prípade *anglo-americké armády*.

Pri slove *angloamerický* uvádza citovaný český slovník aj význam „týkajúci sa anglickej (anglosaskej) Ameriky, americký anglického pôvodu“. Tento význam je však zriedkavý, takže ho v slovníku stredného rozsahu netreba zaznamenávať. Najčastejšie sa tu používa samo prídavné meno *americký* (podobne ako napr. *americký prezident* = prezident USA) alebo sa prídavné meno *americký* doplnia slovami *anglicky písaný*, napr. *anglicky písaná americká literatúra*.

Treba ešte spomenúť, že na vyjadrenie významu, ktorý je v prídavnom mene *anglo-americký*, používa sa aj prídavné meno *anglicko-americký*, resp. *americko-anglický*. Tieto podoby spomína J. Horecký v článku *Pravopis zložených prídavných mien*, SR 19, 1954, 42.

Popri prídavných menách *anglo-americký* a *angloamerický* (a *anglicko-americký*, *americko-anglický*) patrí do nášho slovníka aj podstatné meno *Angloameričan* (*Angloameričania*). Obvyklé je tu používanie slova *Angloameričania* vo význame „Angličania a Američania“ (najčastejšie sa používa slovo *Angloameričania* v politickej oblasti), kým používanie slova *Angloameričan* (v množnom čísle tiež *Angloameričania*) vo význame „Angličan usadený v Amerike“ je veľmi zriedkavé.

Pozrime sa ešte na význam slov *Angloameričania*, *angloamerický* a slov *Hispanoameričania*, *hispanoamerický*. Uviedli sme, že slovo *Angloameričania* sa bežne používa vo význame „Angličania a Američania“; podľa toho prídavné meno *angloamerický* vyjadruje vzťah k Angličanom i Američanom ako celku. Slovom *Hispanoameričania* sa označujú „španielsky hovoriaci Američania“, slovom *hispanoamerický* sa vyjadruje vzťah k španielsky hovoriacim Američanom. Napr. *Vzhľadom na naliehavú potrebu tohto slovníka nielen pre Slovákov, ale aj pre Hispanoameričanov a Španielov, venovali sme zvláštnu pozornosť slovensko-španielskej časti*. (O. Kajanová – Š. Čulen, *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky vreckový slovník*, Bratislava 1964) Slovo *Hispanoameričania* nemá význam „Španieli a španielsky hovoriaci Američania“.

Do série zložených prídavných mien typu *angloamerický* patrí aj prídavné meno *angloindický*, s ktorým sme sa stretli v texte na záložke obálky prekladu románu indickej spisovateľky Kamaly Markandaye Nektár v site: *Juhoindická autorka Kamala Markandaya nesporne patrí k najvýraznejším predstaviteľom angloindickej literárnej tradície*. Tu ide o význam „indický v anglickej reči“ (autorka píše svoje diela v angličtine).

Stručne konštatujeme, že v spisovnej slovenčine popri slovách *anglo-americký*, *anglicko-americký* a *americko-anglický*, ktoré sa spomínajú v doterajšej literatúre, existuje aj prídavné meno *angloamerický*, ktorým sa vyjadruje vzťah k spoločenstvu Angličanov a Američanov. Rovnako sa v spisovnej slovenčine používa podstatné meno *Angloameričania* vo význame „Angličania a Američania“ (zriedkavejšie vo význame „Angličania usadení v Amerike“). Zaznamenali sme aj prídavné meno *angloindický* vo význame „indický v anglickej reči“ a po-

rovnali sme význam slov *Angloameričania*, *angloamerický* s významom slov *Hispanoameričania*, *hispanoamerický*.

L. Dvonč

K slovám big beat a džez. — V poslednom čase majú veľkú obľubu u našej mládeže vystúpenia big beatových skupín. Pomenovanie *big beat* je anglického pôvodu. V angličtine (je to pomenovanie nové, a preto ho ani cudzie ani naše slovníky neuvádzajú) toto slovné spojenie má význam „veľký úder, tlkot“.

My sa tu zameriame v súvislosti s preniknutím tohto pomenovania do našej slovnej zásoby na jeho správne písanie a vyslovovanie. Na aktuálnosť problému nás „upozornil“ pisateľ článku *Ešte raz Pekelníci a na dôvažok Black Silvers*, uverejneného vo Večerníku z 28. marca 1964, v ktorom I. Wasserberger doslovne hovorí: „... naši jazykovedci by už mohli začať uvažovať o uzákonení pravopisného tvaru — ‚bít‘. No dúfajme, že nebudú príliš pohotoví a tento tvar zavedú až o rok — o dva, keď už big beat bude patriť minulosti. Naproti tomu verím, že hudba, ktorú označujeme trápny fonetickým tvarom — džez — sa u nás natrvalo asimilovala a jej popularita sa bude opäť zvyšovať.“ Tento názor a súčasne neodôvodnený útok proti jazykovedcom si možno vysvetľovať len ako prejav nedostatočnej znalosti jazykovej problematiky. Ako je to vlastne so slovami *big beat*, džez a vôbec s ostatnými slovami cudzieho pôvodu?

O preberaní cudzích slov do slovenčiny, o ich písaní a výslovnosti nám dávajú jednoznačnú odpoveď *Pravidlá slovenského pravopisu*. Platí zásada, že nezdedomácnené cudzie slová píšeme pôvodným pravopisom. Teda slovné spojenie *big beat* budeme i naďalej písať a vyslovovať tak, ako ho píšú a vyslovujú Angličania (*big beat* vysl. *big bít*). Ukazuje sa, že by bolo predčasné kodifikovať podobu *big bít*, ktorá sa ešte neudomácnila (podobne ako ďalšie anglické slová: *jive*, *madison*, *twist*, *charleston*, *team*, *speaker*, *weekend*, *gin* a pod.). Je to pomenovanie nové, ktoré prináša doba a móda, a ustúpi, zdá sa, ako ustúpili aj mnohé jemu podobné módne slová z aktívnej slovnej zásoby dnešného používateľa slovenčiny.

Pokiaľ ide o slovo džez, ktorého pravopisnú formu nazýva I. Wasserberger „neodôvodnene trápny fonetickým tvarom“, musíme tu znova zdôrazniť ten fakt, že jazykovedec si nemôže dovoliť znásilňovať skutočnosť tým, že uzákoní ten alebo onen tvar bez ohľadu na jazykové alebo mimojazykové zákonitosti. V tomto prípade ide o slovo všeobecne známe a bežne používané, podobne ako slová džem, džús a i., a preto ho môžeme písať v slovenskej pravopisnej podobe.

R. Kuchar

Don Juan — v Donovi Juanovi. — V článku *Don — dat.-lok. sg. donu/donovi* (SR 29, 1964, 166–171) som sa zaoberal otázkou skloňovania podstatného mena *don* v spisovnej slovenčine. V tomto príspevku som ukázal, že v dat. a lok. sg. sa toto slovo používa v bežnej jazykovej praxi s pádovou príponou *-u* alebo s pádovou príponou *-ovi*, pričom tvar *donu* v dokladoch prevažuje, kým používanie tvaru *donovi* je nepomerne zriedkavejšie. Slovo *don* sa skloňuje rovnako ako slovo *pán*, a to na základe istej funkčnej zhody medzi oboma slovami, že sa totiž používajú v istých prípadoch ako prívlastok (napr. o *pánu Martinčekovi* — o *donu Franciscovi*).

Paralelu medzi skloňovaním slova *pán* a *don* treba však ešte rozšíriť. V štúdiu *Dat. a lok. sg. substantív typu človek* (SR 27, 1962, 82–93), na ktorú som nad-

viazal pri štúdiu otázky skloňovania substantíva *don*, som ukázal, že podstatné meno *pán* máva v uvedených pádoch príponu *-ovi*, ak je súčiastkou vlastného mena (ide pritom o spojenie slova *pán* s vlastným menom osoby), napr. *Pán Jowialski* (názov umeleckého diela, teda vlastné meno) — v *P á n o v i Jowialskom*. S pádovou príponou *-ovi* sa v takýchto prípadoch stretávame aj pri podstatnom mene *don*. V citovanej štúdii o slove *don* uvádzam tri doklady, v ktorých ide o používanie pádovej prípony *-ovi* pri slove *don* ako súčiastke vlastného mena. Ide o tieto prípady: *Po našťudovaní Verdiho opery Don Carlos a Mozartovom Donovi Juanovi* zvolilo si vedenie našej opery Gounodovu obľúbenú operu *Faust a Margareta*. (Lud) — V „*Donovi Juanovi*“ zaznela hudba v celej svojej nekonečnej individualite. (Javisko) — *Stalo sa tak po veľkom úspechu pri nedávnom pohostinnom vystúpení vo Viedni v Donovi Juanovi*. (Smena) Ide tu o skloňovanie vlastného mena *Don Juan* ako názvu umeleckého diela — opery.

Omnoho zriedkavejšie sú doklady na tvar *donovi* v iných prípadoch. V citovanej štúdii uvádzam tieto doklady na tvar *donovi*, kde slovo *don* nie je súčasťou vlastného mena: *Koniec dohasínajúcej fakle už pálił donovi Estebanovi prsty*. (Choluj prekl.) — *A teraz, beda, patrili donovi Salvadorovi*. (Kobáň prekl.)

Ziada sa ešte vysvetliť používanie tvarov *pánu* a *donu* na jednej strane a tvarov *pánovi* a *donovi* na druhej strane (vo vlastných menách). Tvar *pánu*, resp. *donu* (podobne aj tvar *šoru* pri podstatnom mene *šor*; príklady uvádzam v citovanej štúdii o skloňovaní slova *don*) sa používa na vyjadrenie formálnej platnosti slova *pán* alebo *don*. Ak je však slovo *pán* alebo *don* súčiastkou vlastného mena, potom má takéto slovo rovnaký charakter ako ktorékoľvek iné podstatné meno, a preto aj priberá bežnú pádovú príponu *-ovi*.

Tento dodatok o skloňovaní substantíva *don* v dat. a lok. sg. ukazuje, že medzi slovami *pán* a *don* je ešte väčšia podobnosť, než sa to ukazuje z rozboru skloňovania slova *don* v citovanej štúdii. V dat. a lok. sg. máva slovo *don* analogicky podľa domáceho slova *pán* jednak pádovú príponu *-u* (čo sme konštatovali v závere o slove *don* na str. 171), jednak pádovú príponu *-ovi*, ak je slovo *don* podobne ako slovo *pán* súčiastkou vlastného mena. Ukazuje sa, že pri skloňovaní podstatných mien *pán*, *don*, *šor* je závažné zaradenie týchto slov do príslušných kategórií mien, ako sú formálne slová (tituly) alebo vlastné mená.

Poznámka: V citovanej štúdii o slove *don* vypadla poznámka č. 5, v ktorej bol odkaz na štúdiu K. H a b o v š t i a k o v e j *Chorvátske jazykové prvky v Kukučinovej dalmatínskej tvorbe*, Jazykovedné štúdie V (K jazyku a dielu Martina Kukučina), Bratislava 1960, 205.

L. Dvonč

Robespierrovec, Laplaceov. — V Pravidlách slovenského pravopisu ako aj v iných pravopisných príručkách a gramatikách sa bežne pripomína, že anglické a francúzske mená zakončené na nemé *-e* (ktoré sa nevyslovuje) strácajú pri skloňovaní toto *-e* aj v písme, napr. *Shakespeare* — *Shakespeara*. Ďalej sa uvádza, že vo francúzskych a anglických menách na *-ce* (s výslovnosťou *-s*), *-ge* (*-ž* vo francúzštine, *-dž* v angličtine) a *-che* (*-š*) ostáva *-e* vo všetkých pádoch, napr. *Laplace* — *Laplacea*; *Le Sage* — *Le Sagea*, *Malebranche* — *Malebranchea* atď. Okrem toho sa hovorí, že vo francúzskych priezviskách zakončených na *-es* toto koncové *-es* pri skloňovaní odpadá, napr. *Descartes* — *Descarta*, *Des-*

cartovi. Konečne sa stretávame s poučkou, že cudzie mužské mená sa skloňujú obdobne ako priezviská, napr. *Pierre — Pierra, Georges — Georgea, Jacques — Jacqua* a pod.

Ako vidíme, uvádzajú sa tu poučky o anglických a francúzskych rodných menách a priezviskách na *-e* a *-es*. Poučky sa teda obmedzujú len na istú skupinu vlastných mien. Okrem rodných mien a priezvisk sa však takto skloňujú aj miestne mená s rovnakým zakončením, o čom sme hovorili v príspevku *Skloňovanie názvov typu Greenville* (SR 28, 1963, 126–127). Okrem vlastných mien sa ďalej takto skloňujú aj cudzie všeobecné podstatné mená, o čom sa zas zmieňujeme v príspevku *Frontispice či frontispis* (SR 27, 1962, 316–317). Napr. *Louvre — v Louvri, Le Havre — v Le Havri, Seattle — Seattlu, Cambridge — v Cambridgei, timbre — timbru, safe — safu, brumaire — v brumairi* atď.

Vo všetkých týchto prípadoch (okrem franc. a angl. mien na *-ce, -ge, -che*) ide o vynechávanie *-e, -es* pri skloňovaní podstatných mien.

S rovnakým javom stretávame sa aj pri odvodzovaní slov, čo sa už v doterajších príručkách nespomína. V cit. príspevku o skloňovaní názvov typu *Greenville* sme sa už zmienili o tom, že nemé *-e* sa vypúšťa aj v slovách odvodených od takto zakončených cudzích miestnych mien. Nemé *-e* a *-es* sa vypúšťa pri akýchkoľvek odvodených slovách od takto zakončených cudzích všeobecných aj vlastných podstatných mien, napr. *Home — Homová, Homov, homovský, Lafargue — Lafarguov, Lafarguová, lafarguovský, Remarque — Remarquov, remarquovský, remarquismus, sansculote — sansculotský, Robespierre — robespierrovec, robespierrovský, Lille — lillský, Lillčan, Marseille — marseillský, Marseillan* a pod. Niekoľko dokladov: *Prečo vyhadzovať na oči Baklanovovi alebo dokonca Tendriakovovi „remarquismus“*. (Kultúrny život 1963) — *O ôsmej hodine sa ako prví objavili Marseillania*. (Krajčovič — Doležal prekl.) — *Móda teraz navrhovala sansculotský úbor*. (tamže) — *Najpresnejšiu formuláciu tohto ideálu podali bojovníci parížskych odbočiek a súčasne aj robespierróvci*. (tamže) — *Lillské porady (júl — september 1797) sa skončili neúspechom*. (tamže)

Pri odvodzovaní slov od francúzskych a anglických mien na *-ce, -ge, -che* sa rovnako ako pri skloňovaní koncové *-e* ponecháva. Napr. *Nijaký proces, iba ak proces Trumeaua, kupca z námestia Saint-Michel, proces pani Lafargeovej a Fieschiho za terajšej vlády, nevyrovnal sa čo do záujmu a zvláštnosti procesu s mladými ľudmi obžalovanými z únosu Malina*. (Bártová prekl.) — *Rotácia planét okolo osi v priamom smere mohla vzniknúť rovnako, ako to vysvetľuje Kantova-Laplaceova teória*. (Harden prekl.) — *Napríklad Kantova a Laplaceova hypotéza vychádzali len zo zákonov mechaniky*. (Základy marxistickej filozofie)

Mohlo by sa na prvý pohľad zdať, že ide o samozrejmé veci, o ktorých sa netreba ani zmieňovať. Jednako z praxe vieme, že sa tu niekedy robia chyby (podobne ako pri skloňovaní uvedených francúzskych a anglických podstatných mien), takže upozornenie na vypúšťanie, resp. ponechávanie koncového *-e* a *-es* v písme pri odvodzovaní slov od takto zakončených podstatných mien nepokladáme za zbytočné. V našich normatívnych príručkách bude preto potrebné venovať istú pozornosť otázke písania a či nepísania koncového *-e* a *-es* v cudzích slovách nielen pri skloňovaní týchto podstatných mien, ale aj pri odvodzovaní slov, aby nedochádzalo k zbytočným chybám a omylom.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Ide byť prehliadka skriň. — J. B. z Banskej Štiavnice: „V piatok mávame v internáte prehliadku skriň. Päť minút pred prehliadkou som povedal priateľovi: ‚Ide byť prehliadka skriň.‘ Nato sa ozval smiech. Moji kamaráti vraveli, že prvý raz počujú takýto výraz. Všetci tvrdili, že sa má povedať Bude prehliadka skriň. Podľa môjho názoru výraz bude prehliadka skriň znamená, že sa uskutoční o dva, tri, štyri dni; zatiaľ výraz ide byť prehliadka skriň znamená, že sa uskutoční o chvíľu. Chcel by som vedieť, či výraz ide byť prehliadka skriň je správny“.

Odpoveď: Keď sa priberáme konať istú činnosť, napríklad písať, šiť, čítať, spať, povieme: *idem písať (šiť, čítať, spať)* a podobne sa vraví aj v iných osobách, napr. *ideš, ide, ideme, idete, idú písať (šiť, čítať, spať)*. Tieto výrazy vyslovujú, že dej sa uskutoční hneď, bezprostredne po tom, ako o ňom hovoríme. Spojenia *idem, ideš, ide, ideme, idete, idú písať (šiť, čítať, spať)* vyslovujú teda bezprostredný budúci dej; naproti tomu zložené slovesné tvary *budem, budeš, bude, budeme, budete, budú písať (šiť, čítať, spať)* vyjadrujú budúci dej všeobecne.

Pomocou slovesa *ísť* môžeme vyjadriť bezprostredný budúci dej nielen pri slovesách nedokonavých, aké sme už uviedli, ale aj pri slovesách dokonavých, napr. *idem, ideš, ide, ideme, idete, idú napísať (ušiť, pospať si, prečítať)*.

V obidvoch prípadoch — 1. pri slovesách nedokonavých (*idem písať*) i 2. pri slovesách dokonavých (*ide napísať*) — je vyjadrenie bezprostredne budúceho deja pomocou slovesa *ísť* v spisovnej slovenčine celkom zvyčajné (porov. naše *idem spať* a franc. *je vais écrire*).

Doteraz sme si z tejto stránky povšimli len plnovýznamové slovesá. Problém sa však týka existencionálneho slovesa *byť*, ktoré má i funkciu pomocného slovesa.

Keď porovnáme výrazy 1. *idem písať, idem napísať* s výrazom 2. *ide byť prehliadka*, pobaďame, že kým prvé sú bežné, druhý je zriedkavý, i keď ho nemôžeme označiť ako nesprávny. Tu by sme bezprostrednú budúcnosť radšej vyjadrili pomocou príslovky, teda takto: *hneď bude prehliadka*.

Výrazy, ako *ide byť prehliadka, ide byť zábava, ide byť schôdza, ide byť konferencia* nemajú ešte pevnejšie miesto v našej reči. Možno o nich povedať, že neraz sa využívajú s humoristickým (žartovným) zámerom.

V tejto súvislosti upozorňujeme ešte na štylisticky podobne zaradené výrazy typu *ideš byť predsedom*. Tu môže ísť aj o veľmi veľkú pravdepodobnosť, že ten, komu túto vetu adresujeme, sa stane predsedom (porov. *ide spadnúť, ide sa prasknúť*).

Nezvyčajnosť vyjadrenia *ide byť prehliadka* naznačili študenti v našom prípade smiechom. No treba podotknúť, že i v takýchto prípadoch (pri slovese *byť*) sa vyjadrovanie bezprostrednej budúcnosti deja pomocou slovesa *ísť* pravdepodobne stane štylisticky neutrálnym.

G. Horák

Otázky, aké len slina na jazyk prinesie? — J. H. z Haliče, okr. Lučenec: „V kurzívke Riziko nedostatku som v Pravde z 2. marca tohto roku čítal takúto vetu: ‚... zodpovedia všetky otázky, aké len slina na jazyk prinesie.‘ Domnievam sa, že tento výraz nie je tu na pravom mieste. Poznám len výraz vravel, čo mu slina

na jazyk prinesie — a ten má význam hovoril nevyberane, používal hrubé, neslušné slová. Tu by sa bolo žiadalo miernejšie vyjadrenie. Potvrdíte moju mienku?“

Odpoveď: Aby sa mohlo priliehavo odpovedať, treba sa pozrieť na širšiu súvislosť, do ktorej sa zaraďuje uvedený výraz. V článku čítame: *Keď pridete na Slovenský sväz výrobných družstiev, môžete sa pýtať na všetko možné. Na novú výrobu, na zvyšovanie kvalifikácie, na nové stany a campingové zariadenia, na opravu nábytku i šiat, skrátka, zodpovedia všetky otázky, aké len slina na jazyk prinesie, len v jednom-jednom pritiahnite zvedavosti uzdu: nesnažte sa zistiť, ako je to u nich s výrobou nedostatkového tovaru.* (Pravda z 2. 3. 1961, 1)

Veta ...zodpovedia všetky otázky, aké len slina na jazyk prinesie sa zaraďuje do živého, vtipného útvaru, ktorý má vcelku štipľavý ráz. Kriticky sa v ňom ironizuje neuvážaná výroba takzvaného nedostatkového tovaru.

Má náš dopisovateľ pravdu? Je jeho postreh o nevhodnosti výrazu (*otázky*), *aké len slina na jazyk prinesie* správny?

Domnievame sa, že náš mladý priateľ bol trochu prísny. No treba uznať, že jeho pripomienka svedčí o bystrom postrehu a zmysle pre štylistické vyladenie textu. Namiesto (*otázky*), *aké len slina prinesie na jazyk* by sme hádam radšej dosadili ...*aké vám len prídu na um*, lebo naozaj obrazný zložený prívlastok (= veta) *aké len slina prinesie na jazyk* navodzuje ovzdušie nadávania, nejemnej (hrubej, vulgárnej) reči, a pisateľ kritického článku takýto zámer nemal. Chcel sa vysloviť len o možnosti klásť najrozličnejšie otázky, nešlo mu pritom o nevyberanosť (nejemnosť) ich slovného vyjadrenia.

Keď povieme o niekom, že *hovorí (povie)*, čo *mu slina na jazyk donesie*, obzvlášť ho charakterizujeme ako človeka, ktorý nerozlišuje medzi tým, čo možno a čo sa nepatrí (nesluší) hovoriť. Takého neraz označujeme expresívnym podstatným menom *buchan* (lebo búcha, trepe bez uváženia a spoločenského taktu).

No v uvedenej kurzívke je ešte jeden pozoruhodný výraz, a to v poslednom odseku. Uvádza sa v ňom dôvod, prečo sa z jednej krajnosti často prechádza do druhej — prečo sa nedostatkový tovar môže stať (a razom i stáva) tovarom, ktorý zbytočne prevyšuje dopyt.

Spomínaný posledný odsek znie takto: *A to všetko preto, lebo medzi nedostatkový tovar patrí zatiaľ aj rozum, ktorý by výrobu nedostatkového tovaru trochu koordinoval.* (Podtiahol G. H.) Veta ... *medzi nedostatkový tovar patrí zatiaľ aj rozum* sa dobre zaraďuje do ironického tónu článku, vtipne nadväzuje na jeho celkový obsah a iskrivo šľahá v spojitosti s mnohostranne zacieleným nadpisom Riziko nedostatku.

G. Horák

O pol druha minúty bude devätnásť hodín. — M. J. zo Slatinky n. Bebravou, okr. Topoľčany: „Sledujem denne rozhlasový program. Často počujem napríklad vetu ‚O pol druha minúty bude devätnásť hodín‘ alebo ‚O dve minúty bude devätnásť hodín‘. Rád by som teda vedieť, či minúta je rodu ženského alebo mužského. Keď počujem vetu ‚O pol druha minúty bude devätnásť hodín‘, mám dojem, že to hovorí Maďar. Prosím Vás, vysvetlite mi to!“

Odpoveď: Podstatné meno *minúta* je ženského rodu. Vie to každý, kto chodil do slovenskej školy, a vie to celkom iste aj pisateľ uvedeného listu. No nejde

mu to dajako dovedna, že raz sa povie o *pol druha minúty* a inokedy o *dve minúty*. Za prvým vyjadrením vidí poukaz na to, akoby podstatné meno *minúta* bolo mužského rodu, naproti tomu za druhým má dôkaz toho, že to isté podstatné meno je ženského rodu. Podľa jeho presvedčenia by sme mali hovoriť a písať *pol druha kila*, *pol treťa litra*, *pol štvrta roka*, *pol piata týždňa*, ale *pol druhej misy*, *pol tretej hodiny*, *pol štvrtej lyžice*, *pol piatej tisícky*. Pri podstatných menách mužského a stredného rodu by podľa neho mali byť zložené číslovky v podobe *pol druha (treťa, štvrta, piata* atď.) a pri podstatných menách ženského rodu by mali stáť zložené číslovky v podobe *pol druhej (tretej, štvrtej, piatej* atď.)

Táto domnienka nezodpovedá pravidlám platným v spisovnej slovenčine. Tvary *druha, treťa, štvrta, piata* atď. sú staré menné tvary radových čísloviek (2. pád), ktoré zmeraveli a už dávno sa prestala pocitovať ich zviazanosť so skloňovaním mien mužského rodu. Zložené číslovky *pol druha (treťa, štvrta, piata* atď.) stoja pri podstatných menách všetkých troch rodov, napr. *pol druha (metra, lyžice, kľbka)*, *pol treťa (litra, šálky, vreca)*. Podľa toho výraz *pol druha minúty* vo vete *O pol druha minúty bude devätnásť hodín* je celkom správny. Takto sa to ustálilo. Zložené číslovky *pol druha, pol treťa* atď. sú neohybné výrazy, ktoré sa nezhodujú v rode a páde s príslušným podstatným menom. Hovoríme a píšeme *pol druha litra* a takisto *k pol druha litru*, *s pol druha litrom*; *pol treťa misy (minúty)*, *k pol treťa mise (minúte)*, *s pol treťa misou (minútou)*. Je to v súlade s tendenciou čísloviek k neohybnosti.

Len celkom zriedkavo počujeme (a to len v prvom a štvrtom páde) aj také vyjadrenia, v ktorých radová číslovka má ohybný tvar ako akostné prídavné mená, napr. *pol druhého litra*, *pol tretej naberačky*. Takéto tvary nie sú však zvyčajné (neutrálne) a ich použitie musí mať funkčné odôvodnenie. Mohli by byť napríklad charakteristickou črtou reči pedantnej, úzkostlivo akurátnej osoby (povedzme účtovníka, ktorý chorobne dbá na matematickú presnosť svojich výrokov — porov. nepríznakové: *stotisíc* a príznakové *jednostotisíc, jedenkrát stotisíc*).

Odpoveď možno nakrátko uzavrieť takto: Spojenia *o pol druhej minúty* sú zriedkavejšie ako *o pol druha minúty*. Domnienka, že výrazy typu *pol druha minúty, pol treťa hodiny* znejú tak, ako by ich používal Maďar, je nesprávna. Tak a zväčša len tak hovoria všetci Slováci, čo sa vo svojej reči pridŕžajú pravidiel spisovnej slovenčiny. Takto sa to ustálilo dlhým používaním.

G. Horák

Ulica Maxima Gorkého, nie „Maxima Gorkija.“ — J. M. z Lučenca: „Nie som si istý, či v podnikoch, ktoré vyrábajú tabule s označením úradov, ústavov, rozličných ustanovizní a najmä ulíc, sú systemizovaní slovenčinári, ktorí majú zaručovať správnosť zhotovovaných názvov. Ak nie sú, treba uvážiť, či by tam nemali byť. — Keď sa blížite k novému sídlisku v Lučenci, ktoré sa volá Rúbanisko, zo smaltovanej tabule príslušných rozmerov sa dozviete, že ste práve na ulici Maxima Gorkija. Nuž, čo je veľa, to je veľa! Nemal by výrobca tabule dbať o správnu slovenčinu?“

Odpoveď: Na to, aby zhotovovateľ príslušnej tabule napísal správny druhý pád vlastného podstatného mena *Gorkij — Gorkého — ulica Maxima Gorkého*, nepotrebuje priamu pomoc slovenčinára. Stačí, keď vie čítať a má *Pravidlá slovenského pravopisu*. Vyhľadá si kapitolu o skloňovaní cudzích slov a v para-

grafe 107 v odseku 4 nájde túto vetu: „Ruské priezviská na *-kij, -skij, -ckij -ckoj, -oj*, poľské a srbochorvátske priezviská na *-ki, -ski -cki, -čki*, ako aj iné vlastné mená, ktoré v príslušnom slovanskom jazyku majú koncovky prídavných mien, skloňujú sa podľa prídavných mien aj v slovenčine, napr.: *Majakovskij, Majakovského, Gorkij, Gorkého; Kolonickij, Kolonického; Trubeckoj, Trubeckého; Polevoj, Polevého; Koševoj, Koševého; Tolstoj, Tolstého; Rozwadowski, -ého; Taszycki, -ého; Slowacki, -ého; Rački, -ého; Vážný, Vážneho* a pod.“

Ako vidieť, medzi príkladmi hneď na druhom mieste je *Gorkij, Gorkého*. Správne skloňovať meno *Gorkij* vie už dnes každý, kto vychodí základnú deväťročnú školu.

Celkom dobre chápeme rozhorčenie pisateľa listu. Naozaj, v takýchto prípadoch by už chyby nemali byť. Verejná tabuľa, na ktorej je nápis „ulica Maxima Gorkija“, už až kričí po náprave. Predpokladajme, že dnes už takýto nápis v Lučenci nenájdeme. O nápravu sa dozaista postaral pisateľ listu a pričínili sa o to mnohí iní, ktorých táto chyba podobne nahnevala ako jeho. No ak sa podnes tak nestalo, po tejto našej odpovedi vari predsa len náprava príde.

A čo myslíte? Musíme s každou maličkosťou „bežať“ do rozhlasu alebo do Ústavu slovenského jazyka? Každý z nás môže a má naprávať chyby vo všetkých okruhoch každodennej práce a praxe a teda i v okruhu jazykovej kultúry.

G. Horák

Čakáreň — „čakálňa“. — P. L. z Revúcej: „Keď som bol v Košiciach v nemocnici, dobre som všetko poprezeral. Všimol som si aj tabuľky na stenách, dverách aj na výfahu. Na dverách miestnosti, kde sa čaká, visí tabuľka „Čakálňa“. Tento nápis ma trochu zarazil a nezdá sa mi, že by som ho bol niekde čítal alebo počul.“

Odpoveď: Podstatné meno *čakálňa* dnes pokladáme za zastarané. Bolo utvorené napodobením podstatného mena *jedálňa* (a vari *spálňa*). No dnes hovoríme a píšeme len *jedáleň*, ale *čakáreň*.

Podstatné meno *jedáleň* rozkladáme na tieto zložky: *jed-ál* (porov. *jedlo* — *jedál*) + *eň*. Naproti tomu pri podstatnom mene *čakáreň* je takáto slovotvorná analýza: *čak-* (ako v slove *čakať*) + *äreň*.

Podstatné meno *čakáleň* nájdeme kde-tu aj v staršej spisbe. Používal ho napríklad aj Zechenter-Laskomerský. No dnes je už toto slovo zreteľne zastarané. Kým slovo *jedáleň* je bežné a správne slovo, podstatné meno *čakáleň* je výrazne zastaraný variant bežného slova *čakáreň*.

Dnes hovoríme a píšeme *čakáreň*.

G. Horák

Možno povedať čisté blato? — Z. S-ová z Bratislavy: „Počúvala som reportáž z Pretekov mieru. Dňa 21. mája popoludní som počula v hlásení nášho reportéra aj takúto vetu: Pretekári sú čisté blato; vyzerajú ako kominári. Bolo to, ak sa nemýlim, v Liberci. Možno povedať „čisté blato“? To je predsa protirečenie. Ak boli pretekári ako kominári, fažko o nich možno povedať, že sú čisté blato.“

Odpoveď: Spojenie *byť čisté blato* značí to isté, ako keď povieme *byť samé blato*. To jest byť postriekaný úplne blatom. (Je to asi toľko ako expresívne *byť zacapkaný blatom až po uši*.) Ak chceme vyjadriť veľkú mieru voľačoho, používame alebo zámeno *samý* alebo prídavné mená *čirý* a *čistý*. Nuž treba uznať, že v danej súvislosti prídavné meno *čistý* znie troška čudne. Vyjadrenie *Pretekári sú čisté blato* nepokladáme síce za zlé (lebo tu prídavné meno *čistý* značí

to isté čo zámeno *samý*; je teda z významovej stránky prehodnotené), no štylisticky výhodnejšie je v našom prípade použitie zámena *samý*, teda *Pretekári sú samé blato*. Podobne za menej vhodné treba tu označiť i použitie prídavného mena *čirý*. Vyjadrenie *Pretekári sú čisté blato* / *Pretekári sú čire blato* by sme mohli vhodnejšie použiť v žartovnom výroku.

Znova upozorňujeme, že výrok *Pretekári sú čisté blato* nepokladáme za zlý, no v bezpríznakovom vyjadrení dávame prednosť určeníu pomocou zámena *samý*: *Pretekári sú samé blato*.

Poznámka: Netreba hádam širšie rozoberať situáciu, v ktorej sa uvedené vyjadrenie uplatnilo. Možno ju charakterizovať vetou Málo času a veľa nadšenia. Reportér ju povedal (ba vykrikol) v citovom zápale. Teda nevyslovil sa tak, žeby sme mu mohli adresovať výčitku (porov. spojenia *strašne pekný* a *ukrutne sa mi to páči*).

Keď prišlo na lámanie chleba. — M. S. z Gbeliec, okres Nové Zámky: „Dnes večer som v rozhlasovej relácii počul väzbu „keď prišlo na lámanie chleba“. Mohli by ste mi niečo napísať o vzniku a význame tejto peknej väzby?“

Odpoveď: Obrazná ustálená veta *Keď prišlo (došlo) na lámanie chleba* značí toľko ako „keď prišla rozhodná chvíľa / keď sa mal rozriešiť problém / keď sa riešil problém.“ Základom obraznej vety je spojenie *lámanie chleba*. Možno ho použiť i samostatne. Značí toľko čo výraz *rozhodná chvíľa*, *rozhodnutie*.

Obraznú (metaforickú) ustálenú vetu *Keď prišlo na lámanie chleba* zaznamenáva *Slovník slovenského jazyka*, a to i v hesle *chlieb* i v hesle *lámať* — preto ju tu širšie rozvádzať netreba. Tam si bližšie vysvetlenie nájde aj náš dopisovateľ z Gbeliec.

Treba len odpovedať na otázku, ako toto obrazné vyjadrenie vzniklo. Má základ v biblickej legende o poslednej večeri (lámanie chleba). Na poslednej schôdzke Krista s učeníkmi vysvitlo, že Judáš je zradca; Kristus mu vraj podal pri lámaní chleba smidku namočenú do vína na znak, že vie o jeho úmysloch. Spojením lámanie chleba sa teda metonymicky označuje rozhodná chvíľa, ktorá ukáže, či niekto stojí za svojím náhľadom, a teda aj pri niekom, pevne — alebo sa svojho náhľadu (postoja) vzdáva. Moment, ktorý sa označuje obrazným spojením lámanie chleba, je teda skúškou pevnosti (vytrvalosti) postoja, ktorá dáva nazrieť do pravej podstaty rozhodujúceho sa človeka. Obsahovú hodnotu vety *keď prišlo na lámanie chleba* výstižne ukážu príklady.

Keď prišlo na lámanie chleba, nedali sa. (Vajanský) — *Pri lámaní chleba začal však myslieť na mastný hrniec.* (KŽ) — *Keď prišlo na lámanie chleba, šetrili všetci obecnú kasu a boli proti návrhu.* (Zguriška) — *Uvažovať sa dosť uvažovalo, ale akosi nemohlo prísť na lámanie chleba.* (Kukučín) — *Keď by to prišlo k lámaniu chleba, to radšej ja zrieknem sa svojej dráhy.* (Vansová)

Oporu v spomenutej biblickej legende má aj obrazné spojenie *máčať si chlieb v niečej mise*; jeho význam možno priamo (neobrazne) vyjadriť slovami *byť účastný dobrodenia niekoho*. Dobré to ukazuje príklad z diela Hurbana-Vajanského: *Pravda, Moyzesovu dobrotu vedeli i využiť, a mnohý zradca máčal s ním chlieb v jeho mise.*

Podstatné meno *chlieb* sa bohato využíva ako súčasť rozličných ustálených vyjadrení (pozri *Slovník slovenského jazyka*, I. diel). Je to preto, lebo slovo *chlieb* označuje v našich krajoch základnú časť ľudskej potravy.

G. Horák

GRAMATICKÉ DIELO ANTONA BERNOLÁKA

Slovenská akadémia vied pristupuje k vydávaniu gramatiky z teoretických jazykovedných prác, ktoré napísali slovenskí autori až do vydania Hattalovej *Krátkej mluvnice slovenskej* v edícii Staršie gramatiky slovenské. Je to mimoriadne významné podujatie nielen pre dejiny slovenskej jazykovedy, ale aj pre celé dejiny slovenskej kultúry a vzdelanosti. Predkladané dielo je prvým zväzkom tejto edície.

Úvodné slovo k tejto práci a súčasne k celej edícii napísal univ. prof. dr. Eugen Pauliny a zdôvodnil v ňom, prečo sa táto edícia začína práve vydaním diela Antona Bernoláka.

Citateľ dostáva po prvý raz do rúk jazykovedné práce Antona Bernoláka *Gramatica slavica*, *Orthographia* a *Dissertatio* v pôvodnej latinčine i v slovenskom preklade klasického filológa Juraja Paveleka práve v čase, keď si pripomíname 200. výročie narodenín tohto významného jazykovedca.

VSAV 1964, 528 strán, viaz. Kčs 42,—.

Ján Horecký

MORFEMATICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENČINY

Súčasnité obdobie v jazykovede je charakterizované úsilným hľadaním postupov, ktorými by sa dala jazyková stavba vyjadriť exaktnými spôsobmi, čiže jazykoveda drží krok v skúmaní jazyka novými metódami.

Z tohto hľadiska nadobúda význam práca Jána Horeckého *Morfematická štruktúra slovenčiny*, pretože pri skúmaní morfematickej stavby slovenčiny prináša nové prvky a postupy. Sám autor v úvode zdôrazňuje, že aplikuje v tejto práci na morfematický rozbor matematicko-logické metódy, a to najmä teóriu množín, teóriu vzťahov a teóriu grafov. Presnejšie povedané, aplikuje základné pojmy z týchto matematických teórií, pretože napríklad matematická teória množín je podstatne zložitejšia, než by sa zdalo z jej aplikácie v tejto práci. Iba neskôr, keď bude po tejto stránke jazyková stavba spracovanejšia, bude možné teóriu množín všestranne využiť pre jazykovedné bádanie.

Práca Jána Horeckého sa skladá zo štyroch častí. V prvej sa osvetľuje základný pojem — morféma, v druhej sa podáva inventár morfém v spisovnej slovenčine, v tretej časti sa osvetľuje morfematická štruktúra slovenčiny a v ostatnej sa uvádzajú morfematické sústavy spisovnej slovenčiny.

VSAV 1964, 176 strán, brož. Kčs 10,—.

ZÁKLADNÁ OPTICKÁ TERMINOLÓGIA

Terminologický slovník z odboru optiky vypracovala Komisia pri Ústave slovenského jazyka SAV pod vedením prof. dr. J. Hajdu. Publikácia má veľký význam pre zjednotenie veľmi roztriešteného názvoslovia v oblasti optiky a bude dobrou pomôckou pre slovenských a českých pracovníkov z odboru optiky a jemnej mechaniky. Prispeje k zvýšeniu odbornej a jazykovej úrovne publikácií, ktorých autori, prekladatelia alebo redaktori sa budú o ňu opierať.

VSAV 1964, 52 strán, brož. Kčs 2,50.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 29, 1964, číslo 5. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka Magdaléna Macová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-15*41285.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—